

รายงานการวิจัย
การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล่
อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

Knowledge Management in Local Wisdom of Tai - so Community Weaving Culture
in Phon Sawan District Nakhon Phanom Province

โดย
นายวีระศักดิ์ จุลดาลัย
นางสาวพนิษฐา ยงพิทยาพงศ์
นายศราวุธ ราชมณี
มหาวิทยาลัยนครพนม

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๙

บทคัดย่อ

ชื่อเรื่อง : การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโสร่ง อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดนครพนม

คณะผู้วิจัย : นายวีระศักดิ์ จุลดาลัย
นางสาวพณิศา ยงพิทยาพงศ์
นายศราวุธ ราชมณี

ปี : ๒๕๕๙

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทด้านวัฒนธรรมการทอผ้า กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า และแนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโสร่ง มาพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งชาวไทยโสร่งทุกภาคส่วนนับตั้งแต่ครูภูมิปัญญา สตรีผู้ทอผ้าไทยโสร่ง ผู้นำชุมชน สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา รวมทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์จันทน์ ได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล และร่วมกันตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ให้สมบูรณ์ เพื่อรวบรวมเป็นฐานข้อมูลของชุมชนไทยโสร่งด้านการทอผ้า

ผลการวิจัย พบว่า ในช่วงระยะเวลา ๔๐ ปีที่ผ่านมา การปลูกฝ้าย ปลูกคราม และการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ได้เริ่มเลือนหายไปจากชุมชนไทยโสร่ง เนื่องจากการขยายพื้นที่ในการทำนา การสร้างบ้านพักอาศัยที่มากขึ้นอันเนื่องมาจากจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ได้เลือนหายไปจากชุมชนไทยโสร่งพร้อม ๆ กัน ประกอบกับการคมนาคมบนถนนสายกุสุมาลย์ – ท่าอุเทน มีความสะดวกมากขึ้น จึงทำให้มีพ่อค้า แม่ค้านำเส้นฝ้ายแท่งจากโรงงาน เส้นใยประดิษฐ์ สีย้อมเคมี รวมทั้งผ้าทอจากโรงงานเข้ามาจำหน่ายภายในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ชาวไทยโสร่งมีทางเลือกในการนำเส้นใยสังเคราะห์ และสีย้อมเคมีมาเป็นวัตถุดิบทดแทนเส้นฝ้ายเข็น และสีย้อมธรรมชาติ ทำให้ขาดการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการผลิตเส้นฝ้ายเข็น ประกอบกับครอบครัวชาวไทยโสร่งในปัจจุบัน นิยมส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือในตัวจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง ทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสู่บุตรหลานลดน้อยลง

หลังจากผ่านกิจกรรมในการทำวิจัย ชาวไทยโสร่ง ตำบลโพธิ์จันทน์ เกิดความตระหนักในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาวัฒนธรรมการทอผ้าไทยโสร่ง และได้มีการจัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทยโสร่ง” ณ วัดโพธิ์ทราย มีการนำภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้าและกระบวนการทอผ้าไทยโสร่งมาทำเป็นบทเรียนผ่านสื่อสมัยใหม่ในรูปแบบต่าง ๆ ของโรงเรียนบ้านโพธิ์จันทน์ รวมทั้งการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมาสร้างคุณค่าเพิ่มเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ ของกลุ่มสตรีทอผ้าไทยโสร่ง ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลตำบลโพธิ์จันทน์ และองค์การบริหารส่วนตำบลโพธิ์จันทน์

Abstract

Title : Knowledge Management in Local Wisdom of Tai – so Community
Weaving Culture in Phon – Sawan District Nakhon Phanom Province

Researchers : Mr. Weerasak Juldalai
Miss. Panitha Yongpittayapong
Mr. Saravut Rachmanee

Year : 2006

The objectives of this research were to study of regions about cultural weaving cotton cloths, pass on local wisdom weaving cotton cloth and method local wisdom weaving cotton cloth of Tai-So Community to value creation to be cultural products by Participatory Action Research : PAR in everywhere Tai-So to begin local wisdom teacher, weaver-women, community-leaders educational institution religion institution including to Phonjan Sub-district Administration Organization to participate activities for data and to check various perfect data for collection to be data base of Tai-So communities in weaving cotton cloths.

Results of the Research found that forty years ago Tai-So communities disappeared from cultivation cotton, indigo-blue, white mulberry and rear silk worms according to extend the agricultural area and built house because the increase of population to impact "LONGKHUNG KHENFAI" Tradition disappeared from Tai-So communities to have Kusumal-Tha-uthen transport facilities tradesmen tradeswomen brought real thread, invented thread chemical dye including to weaving cotton cloth from factory to sell into communities to impact Tai-So have selection synthetic fibre and chemical dye to be raw materials of replacing thread and natural dye without pass on local wisdom about production cotton thread in present Tai-So family's children learnt into province and adjoining province to pass on local wisdom about weaving cotton cloth to children diminished.

After passed on activity in research Phonjan sub-district Tai-So took awareness in conservation with local wisdom about cultural Tai-So weaving cotton cloth and established museum of Tai-So weaving cotton cloth into Phonsai temple to bring local wisdom about design patterned cloth and process Tai-So weaving cotton cloth to be

lesson pass on modern various forms of Phonjan school including to bring products about weaving cotton cloth to value creation to be cultural products in various forms of Tai-So women groups which took support from Phon – Sawan District Municipal and Phonjan Sub-district Administration Organization.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัย เรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าชุมชนไทยไล่ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักวิจัยและส่งเสริมวัฒนธรรมวิถีชน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๘

รายงานการวิจัยฉบับนี้จะสำเร็จลุล่วงลงไปไม่ได้ ถ้าปราศจากความร่วมมือจากบุคคลและหน่วยงานดังต่อไปนี้

นายคำตา ราชมณี ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพนจาน คณะครูโรงเรียนบ้านโพนจาน นางเพิ่มพูล ราชมณี และเครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐานบ้านโพนจาน และบ้านโพนเจริญ ที่ให้ความอนุเคราะห์ประสานข้อมูล และอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการลงพื้นที่ของคณะผู้วิจัย

ครุภูมิปัญญาด้านการทอผ้าชาวไทยไล่ และกลุ่มสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยไล่ทุกท่าน รวมทั้งผู้นำชุมชน ตำบลโพนจาน ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล และเข้าร่วมกระบวนการวิจัยตลอดระยะเวลาการดำเนินงาน

รองศาสตราจารย์ ดร.อัจฉรา ภาณุรัตน์ ที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ ที่ให้ความอนุเคราะห์ตรวจสอบผลงานการวิจัย ตลอดจนคำแนะนำต่าง ๆ เพื่อให้รายงานการวิจัยฉบับนี้มีความถูกต้อง สมบูรณ์ ตามวัตถุประสงค์ของโครงการ

รองศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข รองศาสตราจารย์จรรุวรรณ ธรรมวัตร รองศาสตราจารย์ ดร. พิชญ์ สมพงษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชลิต ชัยकरชิต ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมมาตร ผลเกิด และผู้ช่วยศาสตราจารย์คณินนิตย์ จันทบุตร คณะกรรมการติดตามและประเมินผล และคณะอนุกรรมการที่ปรึกษาโครงการวิจัยฯ ทุกท่าน สำหรับคำแนะนำและข้อคิดเห็นที่ทำให้รายงานการวิจัยครั้งนี้มีความสมบูรณ์

สุดท้ายนี้ คณะผู้วิจัยขอขอบคุนสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ให้ทุนสนับสนุนการดำเนินการวิจัยครั้งนี้

คณะผู้วิจัย

เมษายน ๒๕๕๐

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฉ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฐ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
ความสำคัญของปัญหา.....	๒
คำถามการวิจัย.....	๔
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๔
ขอบเขตการวิจัย.....	๔
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๕
กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๗
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๘
แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน.....	๑๖
แนวคิดการเรียนรู้ การถ่ายทอด.....	๒๐
เครือข่ายการเรียนรู้.....	๒๓
แนวคิดการจัดการความรู้.....	๒๖
แนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๒๘
แนวคิดเกี่ยวกับผ้าทอพื้นบ้าน.....	๒๙
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓๓
บริบทตำบลโพนจาน.....	๓๖
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีการวิจัย	
แบบของโครงการวิจัย.....	๓๙
สถานที่ทำการทดลองและเก็บข้อมูล.....	๓๙
การกำหนดประชากร ตัวอย่าง.....	๓๙

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๔๐
วิธีดำเนินการวิจัย.....	๔๑
วิธีการศึกษา.....	๔๒
วิธีการเก็บข้อมูล.....	๔๒
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๔๒
การตรวจสอบข้อมูล.....	๔๓
บทที่ ๔ การจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าชุมชนไทยใต้	
บริบทชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๔๔
ประวัติศาสตร์ชุมชนไทยใต้.....	๔๔
ลักษณะทางกายภาพ.....	๔๖
อาณาเขตติดต่อ.....	๔๖
จำนวนประชากร.....	๔๗
สภาพทางสังคม.....	๔๗
อาชีพ.....	๔๘
ภาษา.....	๔๘
วัฒนธรรมชนเผ่าไทยใต้.....	๔๘
ข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๔๙
ความเป็นมาและประเภทของผ้าทอไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๔๙
แบบลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๕๕
ผ้าทอมือที่ปรากฏในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๖๑
ข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๖๘
วิถีชีวิตการทอผ้าของชาวไทยใต้ ตำบลโพนจานในอดีต.....	๖๘
ครุภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๖๘
วิถีชีวิตการทอผ้าของชาวไทยใต้ ตำบลโพนจานในยุคปัจจุบัน.....	๗๑
วัตถุดิบในการผลิต.....	๗๑
อุปกรณ์ในการผลิตเส้นด้าย (ฝ้าย).....	๗๒
วิธีการผลิตเส้นใยฝ้าย.....	๗๓
วิธีการผลิตเส้นไหม.....	๗๕
กระบวนการย้อมสี.....	๗๗
อุปกรณ์การทอผ้า.....	๗๙
กระบวนการออกแบบลายผ้า.....	๘๓

กระบวนการทอผ้า.....	๙๗
การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล่ ตำบลโพนจาน.....	๙๒
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า.....	๙๒
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในครอบครัว.....	๙๒
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในชุมชน.....	๙๘
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายนอกชุมชน.....	๑๐๐
รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า.....	๑๐๑
รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว.....	๑๐๑
รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม.....	๑๐๑
กระบวนการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าชาวไทยโล่.....	๑๐๒
แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนชาวไทยโล่มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็น สินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนชาวไทยโล่.....	๑๐๔
กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการ ทอผ้าของชุมชนชาวไทยโล่ ตำบลโพนจาน.....	๑๑๕
การมีส่วนร่วมของภาคีวิจัย / คนในพื้นที่.....	๑๑๕
การมีส่วนร่วมของคณะผู้วิจัย.....	๑๑๖
การปฏิบัติการในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของ ชุมชนชาวไทยโล่ ตำบลโพนจาน.....	๑๑๘
บทที่ ๕ สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ.....	๑๒๐
สรุปผลการศึกษา.....	๑๒๐
ข้อเสนอแนะการวิจัย.....	๑๓๒
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป.....	๑๓๓
บรรณานุกรม.....	๑๓๔
ภาคผนวก.....	๑๓๗
ภาคผนวก ก. รายชื่อผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัย.....	๑๓๙
ภาคผนวก ข. เครื่องมือในการวิจัย.....	๑๔๒
ภาคผนวก ค. รูปภาพกิจกรรมในกระบวนการวิจัย.....	๑๔๙

สารบัญตาราง

ตารางประกอบที่	หน้า
๔.๑ จีลเปรมี่ (ลายผ้ามัดหมี่) ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน.....	๕๕
๔.๒ จีลเปร - อะย็อกเปียร (ลายผ้ายกดอก) ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน.....	๕๘
๔.๓ ความหมายของลายผ้าเก็บมือ ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน.....	๖๐

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่	หน้า
๒.๑ แผนที่แสดงอาณาเขตของตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๓๖
๔.๑ แผนที่บ้านโพนจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๔๖
๔.๒ ละโกลปูนแจ (หมอนสีเหลือง).....	๕๐
๔.๓ เญอ (ผ้าดุ่ม หรือ ผ้าหม)	๕๐
๔.๔ เปรจะนวน (ผ้าปูนอน).....	๕๑
๔.๕ จะกัตมี (ผ้าชิ้นมัดหมี่) ของหญิงสาวไทยใต้.....	๕๒
๔.๖ เปรเก็บ (ผ้าทอยกดอก).....	๕๒
๔.๗ เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) ของชายหนุ่มชาวไทยใต้.....	๕๓
๔.๘ เปรจุกกริ – อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม).....	๕๔
๔.๙ การนำเปรเก็บ (ผ้าเก็บ) เป็นผ้าเบี่ยงเพื่อประดับเสื้อสตรีชาวไทยใต้.....	๕๔
๔.๑๐ ละโกล (หมอนชนิดสีเหลือง).....	๕๕
๔.๑๑ ตัวอย่างลายผ้ามัดหมี่ ชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๕๗
๔.๑๒ จีลเปร - อะย็อกเปียร (ลายผ้ายกดอก) ชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๕๘
๔.๑๓ ลายผ้าเก็บมือ ชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน.....	๖๑
๔.๑๔ ผ้าขาวม้าลายดาคู่แตรก.....	๖๒
๔.๑๕ ผ้าขาวม้าลายดาหมากรอก.....	๖๒
๔.๑๖ การแต่งกายด้วยผ้าโสร่งของสตรีชาวไทยใต้ ตำบลโพนจาน ในงานประเพณีแข่งชะนาม.....	๖๒
๔.๑๗ ผ้าชิ้นลายขัดพื้นฐานย้อมคราม สมบัติของนางกลม ข้ามของมา ที่อยู่ ๒๖๖ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๒
๔.๑๘ หัวชิ้นหมี่ลายขัดพื้นฐาน.....	๖๓
๔.๑๙ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบดั้งเดิม สมบัติของนางพรหม ข้ามประเทศ อายุ ๘๒ ปี ที่อยู่ ๙๐ หมู่ ๑๐ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๓
๔.๒๐ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบดั้งเดิม สมบัติของนางกลม ข้ามของมา อายุ ๗๘ ปี ที่อยู่ ๒๖๖ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๓
๔.๒๑ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบดั้งเดิม สมบัติของนางเพิ่มพูล ราชมณี อายุ ๕๕ ปี ที่อยู่ ๑๘๘ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๔
๔.๒๒ ผ้าชิ้นหมี่แบบดั้งเดิม สมบัติของนางสุบิน อ้อมฉนา อายุ ๖๖ ปี ที่อยู่ ๘๘ หมู่ ๑๐ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๔

ภาพประกอบที่

หน้า

๔.๒๓	ผ้าชิ้นหมี่แบบประยุกต์ สมบัติของนางยก เหล่าหลวง (กจนา) อายุ ๓๘ ปี ที่อยู่ ๑๕๗ หมู่ ๑๐ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๔
๔.๒๔	ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบประยุกต์ สมบัติของนางกลม ข้ามของมา อายุ ๗๘ ปี ที่อยู่ ๒๖๖ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๕
๔.๒๕	ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบประยุกต์ สมบัติของนางยก เหล่าหลวง (กจนา) อายุ ๓๘ ปี ที่อยู่ ๑๕๗ หมู่ ๑๐ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๕
๔.๒๖	ผ้าชิ้นหมี่แบบประยุกต์ สมบัติของนางเพิ่มพูล ราชมณี อายุ ๕๙ ปี ที่อยู่ ๑๘๘ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๕
๔.๒๗	ฝ้ายกดอก สมบัติของนางเพิ่มพูล ราชมณี อายุ ๕๙ ปี ที่อยู่ ๑๘๘ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๖
๔.๒๘	ฝ้ายกดอก สมบัติของนางสมดี แสนมอม อายุ ๗๘ ปี ที่อยู่ ๒๘ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๖
๔.๒๙	ฝ้ายกดอก สมบัติของนางกลม ข้ามของมา อายุ ๗๘ ปี ที่อยู่ ๒๖๖ หมู่ ๒ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๖๖
๔.๓๐	ดินชึ้นยกดอก.....	๖๖
๔.๓๑	ผ้าเก็บมือของสตรีชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน.....	๖๗
๔.๓๒	การใช้ผ้าเก็บมือคาดเอวหรือประดับตกแต่งเสื้อสุภาพบุรุษ.....	๖๘
๔.๓๓	การใช้ผ้าเก็บมือทำเป็นผ้าเปียง เพื่อประดับตกแต่งเครื่องแต่งกายสตรีชาวไทยไล่.....	๖๘
๔.๓๔	ครุภูมิปัญญาการทอผ้าไทยไล่ ตำบลโพนจาน.....	๖๙
๔.๓๕	ต้นฝ้ายพันธุ์สีขาว.....	๗๑
๔.๓๖	ดอกฝ้ายพันธุ์สีขาว.....	๗๑
๔.๓๗	ตัวยไสยสังเคราะห์สีต่าง ๆ.....	๗๒
๔.๓๘	อีว.....	๗๒
๔.๓๙	หลา.....	๗๒
๔.๔๐	ไม้ขาเป็ย.....	๗๓
๔.๔๑	คันตีดฝ้าย.....	๗๓
๔.๔๒	การอ้วฝ้าย.....	๗๓
๔.๔๓	การตีดฝ้าย.....	๗๔
๔.๔๔	การล้อฝ้าย.....	๗๔
๔.๔๕	ดิวฝ้าย.....	๗๔
๔.๔๖	การเข็นฝ้าย.....	๗๕

ภาพประกอบที่	หน้า
๔.๔๗ ดันหมอน.....	๗๕
๔.๔๘ การเลี้ยงไหม ระยะที่เป็นไข่.....	๗๖
๔.๔๙ การเลี้ยงไหม ระยะที่เป็นตัวหนอน.....	๗๖
๔.๕๐ หม่อนที่ถูกหั่นแล้ว.....	๗๖
๔.๕๑ การเลี้ยงไหม ระยะที่เป็นดักแด้ภายในรังไหม.....	๗๖
๔.๕๒ การนำฝักดอก (รังไหม) มาต้ม.....	๗๗
๔.๕๓ การติดตั้งเครื่องสาวไหมบนหม้อหนึ่ง.....	๗๗
๔.๕๔ เครื่องสาวไหมแบบตั้งพื้น.....	๗๗
๔.๕๕ เส้นไหมที่ได้จากกระบวนการสาวไหม.....	๗๗
๔.๕๖ เปลือกไม้ประดู่.....	๗๘
๔.๕๗ การย้อมสีธรรมชาติแบบย้อมร้อน.....	๗๘
๔.๕๘ การตากฝ้าย หลังกระบวนการย้อมสี.....	๗๘
๔.๕๙ เส้นฝ้ายเมื่อผ่านกระบวนการย้อมสี.....	๗๘
๔.๖๐ กี่ทอผ้า.....	๗๙
๔.๖๑ ฝีม.....	๗๙
๔.๖๒ ตะกอล.....	๗๙
๔.๖๓ ตะกอลยกดอก.....	๘๐
๔.๖๔ กระสวย.....	๘๐
๔.๖๕ อัก.....	๘๐
๔.๖๖ หลักฝื่อ.....	๘๑
๔.๖๗ หลักคั้นหมี่.....	๘๑
๔.๖๘ ไม้จัดลาย.....	๘๒
๔.๖๙ ไม้สอดลาย.....	๘๒
๔.๗๐ กิง.....	๘๒
๔.๗๑ การแต่งกายด้วยเสื้อผ้าฝ้ายของชาวไทยโส้ ตำบลโพนจาน.....	๑๐๖
๔.๗๒ ผ้าชิ้นมัดหมี่ย้อมคราม.....	๑๐๖
๔.๗๓ ผ้าชิ้นมัดหมี่ทอจากด้ายใยสังเคราะห์.....	๑๐๖
๔.๗๔ ผ้าชิ้นลายขัดพื้นฐานทอจากด้ายใยสังเคราะห์.....	๑๐๗
๔.๗๕ การแต่งกายด้วยผ้าโสร่งของสตรีชาวไทยโส้ในงานพิธีแข่งชะนาม.....	๑๐๗
๔.๗๖ ผ้าเก็บ.....	๑๐๘
๔.๗๗ ใช้ผ้าเก็บมาประดับเครื่องแต่งกายสตรีชาวไทยโส้ เรียกว่า “ผ้าเบียง”.....	๑๐๘

ภาพประกอบที่	หน้า
๔.๗๘ ผ้าดุ่มทอแบบสีเข้ (ตะก้อ).....	๑๐๘
๔.๗๙ ผ้าดุ่มทอแบบยกดอก.....	๑๐๘
๔.๘๐ หมอนสี่เหลี่ยมแบบดั้งเดิม.....	๑๐๙
๔.๘๑ หมอนสี่เหลี่ยมลายขีด.....	๑๐๙
๔.๘๒ ปลอกหมอน.....	๑๑๐
๔.๘๓ ผ้าคลุมพนักพิงเก้าอี้.....	๑๑๐
๔.๘๔ เสื้อสุภาพบุรุษและเสื้อสุภาพสตรีประดับตกแต่งด้วยฝ้ายยกดอกและผ้าเก็บ.....	๑๑๑
๔.๘๕ กระเป๋าใส่ของ โดยนำผ้าขาวม้ามาตัดเย็บ.....	๑๑๒
๔.๘๖ ผ้าประดับตกแต่งบ้านที่ทำจากผ้าเก็บ.....	๑๑๒
๔.๘๗ กล้องกระดาษทึบที่ทำจากผ้าขาวม้า.....	๑๑๓
๔.๘๘ กล้องกระดาษทึบที่ทำจากผ้ามัดหมี่.....	๑๑๓
๔.๘๙ ชุดผ้าฝ้ายย้อนครามของเด็ก.....	๑๑๔

สารบัญแนญแผนภูมิ

แผนภูมิประกอบที่	หน้า
๑.๑ กรอบแนวคิดการจัดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าพื้นเมืองไทยใต้ อำเภอโพธารวรรค์ จังหวัดนครพนม.....	๗
๔.๑ กระบวนการออกแบบผ้าลายขัดพื้นฐาน.....	๘๓
๔.๒ กระบวนการออกแบบผ้ามัดหมี่.....	๘๔
๔.๓ กระบวนการออกแบบผ้ายกดอก.....	๘๔
๔.๔ กระบวนการออกแบบผ้าเก็บ.....	๘๕
๔.๕ กระบวนการออกแบบผ้าทอลายสีเข้ (ปูนเค้).....	๘๖
๔.๖ กระบวนการทอผ้าลายขัดพื้นฐาน.....	๘๗
๔.๗ กระบวนการทอผ้ามัดหมี่.....	๘๘
๔.๘ กระบวนการทอผ้ายกดอก.....	๘๙
๔.๙ กระบวนการทอผ้าเก็บ.....	๙๐
๔.๑๐ กระบวนการทอผ้าสีเข้ (ปูนเค้).....	๙๑
๔.๑๑ แผนภูมิของตระกูลคุณย่าทวดคำตัน ช้ำมประเทศ.....	๙๔
๔.๑๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากนางตัน ช้ำมประเทศ สู่ระดับบุตรสาว และลูกสะใภ้.....	๙๕
๔.๑๓ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากนางตัน ช้ำมประเทศ สู่ระดับหลานสาว.....	๙๖
๔.๑๔ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากนางตัน ช้ำมประเทศ สู่ระดับหลานสะใภ้.....	๙๘

บทที่ ๑

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประชากรประมาณ ๑ ใน ๓ ของประชากรทั้งหมดของประเทศ ประกอบด้วยกลุ่มชนเผ่า - ชชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่ม หลายเชื้อชาติ เช่น ชนเผ่าไทยญ้อ ไทยโล้ กระเลิง ผู้ไทย แสก ไทยอีสาน (ไทยลาว) เป็นต้น แต่ละชนเผ่าต่างมีเอกลักษณ์ ความโดดเด่น เฉพาะตัว โดยเฉพาะหัตถกรรมการทอผ้า ซึ่งเป็นหัตถกรรมที่สตรีในทุกครัวเรือนควรจะต้องรู้ แต่หัตถกรรมมิใช่เพียงงานฝีมือที่สตรีผลิตขึ้นเพื่อการประดับประดาที่สวยงามเท่านั้น แต่หัตถกรรมผ้าทอของชุมชนท้องถิ่นมักมีวัตถุประสงค์ที่เฉพาะเจาะจงในฐานะส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต หรือเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อในวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านอีกด้วย คุณค่าของงานหัตถกรรมทอผ้าจึงมีทั้งในส่วนของอรรถประโยชน์ใช้สอย และคุณค่าของงานศิลปะที่สะท้อนถึงขนบธรรมเนียมและคุณค่าของสตรีผู้ทอ และของชุมชนนั้น ๆ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากการพึ่งตนเองมาเป็นเพื่อการค้า และการขยายตัวของวัฒนธรรมบริโภคนิยม ทำให้งานหัตถกรรมลดบทบาทและคุณค่าลง หรือมีฉะนั้นก็จะถูกแปรเปลี่ยนเป็นการค้าเป็นสำคัญ งานหัตถกรรมผ้าทอในอดีตเคยเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้หญิงอีสาน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันอาจหดหายไปบ้างแต่ก็ยังสามารถเห็นร่องรอยของงานนี้อยู่ โดยเฉพาะในหมู่สตรีกลางคนขึ้นไป ภาพสะท้อนของการทอผ้าในวัฒนธรรมท้องถิ่นมีให้เห็นได้อย่างชัดเจนในภาษาการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวในอดีตที่มักเปรียบเทียบความสามารถของผู้หญิงในการทอผ้าว่าคู่ควรแก่การยกย่อง

หัตถกรรมผ้าทอมีบทบาทมากในสังคมวัฒนธรรมอีสาน การทอผ้าเป็นกระบวนการที่ละเอียดอ่อนและซับซ้อน ซึ่งผ้าทอนอกจากจะใช้ในชีวิตประจำวันแล้วยังมีบทบาทที่สำคัญในชีวิตของคนอีสาน และเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในพิธีกรรมตามประเพณี ความเชื่อและค่านิยมท้องถิ่น จึงถือได้ว่าหัตถกรรมผ้าทอคือวิถีชีวิตของคนอีสานก็ได้ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับคนในภูมิภาคนี้ ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะผู้หญิงในช่วงวัยต่าง ๆ ตลอดชีวิต เนื่องจากการกำหนดบทบาทของผู้หญิงในฐานะความเป็นแม่ที่จะต้องอบรมเลี้ยงดูบุตร ดูแลภายในครัวเรือน การจัดหาเครื่องนุ่งห่มเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยและประโยชน์เรื่องความงามจึงเป็นที่สำคัญ ซึ่งผู้หญิงชาวอีสานจะพึงปฏิบัติและถือเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องเรียนรู้ โดยการสังเกตและฝึกอบรมจากมารดา และญาติผู้หญิง คุณค่าของผู้หญิงจะวัดได้จากความสามารถในการทอผ้า ซึ่งขั้นตอนฝีมือจะพัฒนาจากการทอผ้าฝ้าย ทอผ้าไหม บรรลุขั้นสูงสุด คือการทอผ้าไหมมัดหมี่ (จารูวรรณ ธรรมวัตร.

การทอผ้าพื้นเมืองของอีสานนอกจากประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการบริโภคในท้องถิ่นแล้ว ผ้าและกระบวนการทอผ้ายังเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม หรือเป็นหลักทางวัฒนธรรมที่ต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพที่สุดในการเตรียมผู้หญิงตั้งแต่เยาว์ เพื่อให้เป็นผู้หญิงที่สมบูรณ์ตามแบบแผนที่สังคม วัฒนธรรม คาดหวัง คือ ความเป็นผู้หญิง พร้อมด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ ที่สังคมต้องการ และพิธีกรรมผ่านภาวะ (rite of passage) ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต (สุริยา สมุทรคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา. ๒๕๓๖ : ๓๙-๔๐)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔) ได้ให้ความสำคัญกับสถาบันครอบครัวเป็นอย่างมาก จากยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทยสู่สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ พบว่า “การเสริมสร้างคนไทยให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีสันติสุข ต้องเริ่มต้นจากการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง” ซึ่งจากยุทธศาสตร์ดังกล่าว หัตถกรรมการทอผ้าของผู้หญิงในครอบครัวอย่างต่อเนื่อง เป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมสร้างสถาบันครอบครัว เพิ่มคุณค่าของความเป็นหญิง ดอบสนองปัจจัยทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม อันเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันครอบครัวและชุมชนในที่สุด โดยเฉพาะชุมชนชนบทอันเป็นรากฐานที่สำคัญ และเป็นที่อยู่อาศัยของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยสี่ พลังงานวัตถุดิบ ฯลฯ รวมทั้งเป็นตลาดผู้บริโภคที่ใหญ่ที่สุด ความอยู่รอดของชุมชนและการฟื้นฟูให้ชุมชนเข้มแข็งเป็นประเด็นที่มีการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง ลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งเป็นที่ต้องการประการหนึ่ง คือ “ชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ สร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจและการบริหารจัดการ การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถที่จะพัฒนาตนเองและถ่ายทอดความรู้นั้นอย่างต่อเนื่อง” (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์. ๒๕๔๐ : ๑) ดังนั้น หัตถกรรมผ้าทอของผู้หญิงชนบท ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมีการเรียนรู้ สังคมภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง และมีการถ่ายทอดความรู้จากชนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจ ประเพณี ความเชื่อและค่านิยม

ความสำคัญของปัญหา

จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานกว่าพันปี คล้ายกับชุมชนโบราณอื่น ๆ ในแอ่งสกลนคร มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำสายใหญ่ เช่น บริเวณลุ่มน้ำสงคราม และบริเวณลุ่มน้ำโขง ทำให้เกิดการพัฒนากการของชุมชนโบราณ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสุนทรราชวงศาเป็นเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองยโสธรพร้อมกันทั้งสองเมือง โดยในระหว่างที่พระสุนทรราชวงศาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนม ได้มีการยกกองทัพออกไปกวาดต้อนผู้คนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ปัจจุบันคือดินแดน

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) คือเมืองวัง เมืองพิณ เมืองนอง เมืองเซโปน เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน เมืองคำอ้อคำเขี้ยว เมืองแสก เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบ้ง ฯลฯ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ คือ ผู้ไทย ข่า กะโซ่ หรือ ไทยโส้ กะเลิง แสก ย้อ โย้ย ให้มาตั้งขึ้นเป็นเมืองต่าง ๆ ในท้องที่เมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองมุกดาหาร เมืองกาฬสินธุ์ จากการบันทึกในจดหมายเหตุข้างต้น จะเห็นได้ว่าจังหวัดนครพนม เป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายของชาติพันธุ์ชนเผ่าต่าง ๆ จึงทำให้เกิดความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม สิ่งที่เป็นเสมือนของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนหลากหลายกลุ่ม หลายวัฒนธรรม คือ องค์พระธาตุพนม (ส่วนหนึ่งจากหนังสือเรื่อง วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนครพนม. ๒๕๕๒)

ชาวไทยโส้หรือ กะโซ่ ในพื้นที่จังหวัดนครพนม เป็นชาวไทยตระกูลเดียวกับพวกบูร หรือพวกข่า นักมานุษยวิทยาถือว่าพวกไทยโส้เป็นชาติพันธุ์ของมนุษย์ในกลุ่มมองโกลอยด์ มีภาษาชนบทร่วมเนียม ประเพณีแตกต่างจากพวกไทยข่า แต่ภาษานั้นยังถือว่าอยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก(Austroasiatic Language Family Group) ซึ่งสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดลได้รวบรวมไว้ในบทความเรื่องภาษาตระกูลไทย ซึ่งไทยโส้อพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ตั้งขึ้นเป็นเมืองหลายเมือง คือ เมืองรามราช เป็นชาวไทยโส้จากเมืองเชียงฮ่ม ในแขวงสุวรรณเขต ตั้งขึ้นเป็นเมืองรามราช ขึ้นกับเมืองนครพนม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวบัว แห่งเมืองเชียงฮ่ม เป็นพระทัยประเทศ เป็นเจ้าเมืองคนแรก ปัจจุบันคือท้องที่ตำบลรามราช ตำบลพะทาย ตำบลท่าจำปา อำเภอท่าอุเทน ตำบลโพนสวรรค์ ตำบลบ้านค้อ ตำบลนาขมิ้น อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านชาวไทยโส้

อำเภอโพนสวรรค์ เป็นอำเภอหนึ่งที่มีชาวไทยโส้อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีไทยโส้อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม เป็นชุมชนไทยโส้ที่ยังคงอนุรักษ์ประเพณี และวัฒนธรรมไว้ได้เป็นอย่างดี มีคติความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านผีฟ้า พญาแถน เชื่อเรื่องขวัญ แต่ให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษมาก แสดงผ่านความนับถือในผีปู่ตา ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความโดดเด่น คือ หัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยโส้ อันได้แก่ ผ้ามัดหมี่ย้อมคราม ผ้าเก็บ และการทอฝ้ายกดอกเพื่อทำดินซิ่น ซึ่งล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีลายดอกและสีสันสวยงาม และประณีต เพราะเป็นการทอด้วยจิตวิญญาณผนวกกับความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติผ่าน

ผีฟ้า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการทอผ้าเพื่อใช้กันภายในครอบครัวอย่างเดียว การถ่ายทอดภูมิปัญญาจะเป็นการถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติเท่านั้น

จากการลงพื้นที่และได้รับเชิญไปร่วมงานประเพณีไทยโส้ทุกปี จะเห็นว่าสภาพสังคมปัจจุบันของชาวไทยโส้ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เพราะสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งอินเทอร์เน็ต ทำให้วัฒนธรรมการทอผ้าของชาวไทยโส้ อำเภอโพนสวรรค์ได้รับการเปลี่ยนแปลง

และกำลังจะถูกกลืนจากวัฒนธรรมคนเมืองหรือวัฒนธรรมตะวันตก เพราะเกิดแนวคิดในกลุ่มเยาวชนของชาวไทยโล้ เห็นว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นปมด้อย และมีจุดยืนที่ต่ำด้อยในสังคมและวัฒนธรรมไทย จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านประจำชุมชน มีข้อคิดเห็นว่าควรมีการวิจัยเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์วัฒนธรรมผ้าทอไทยโล้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไทยโล้มารวบรวมเป็นฐานข้อมูลไว้ให้เยาวชนรุ่นหลังได้ศึกษา โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน นำวัฒนธรรมผ้าทอไทยโล้และภูมิปัญญาการทอผ้า รวมทั้งการออกแบบลวดลายผ้าที่ได้รวบรวมไว้มาสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยโล้ไปพร้อม ๆ กัน จะทำให้เกิดแรงจูงใจของกลุ่มเยาวชนในการพัฒนาสินค้าทางวัฒนธรรมไทยโล้ ซึ่งจะนำไปสู่การอนุรักษ์และหวงแหนในวัฒนธรรมของตนด้วยความภาคภูมิใจในที่สุด

คำถามการวิจัย

๑. บริบทชุมชนไทยโล้ อำเภอโพธารวม จังหวัดนครพนม มีลักษณะเป็นอย่างไร
๒. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ มีรูปแบบเป็นอย่างไร
๓. แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน ควรมีรูปแบบอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาบริบทชุมชนไทยโล้ อำเภอโพธารวม จังหวัดนครพนม
๒. เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้
๓. เพื่อศึกษาแนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีประเด็นต่าง ๆ ที่มีความครอบคลุมเนื้อหา มีรายละเอียดดังนี้

๑. บริบทชุมชนไทยโล้ อำเภอโพธารวม จังหวัดนครพนม
๒. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ อำเภอโพธารวม จังหวัดนครพนม
๓. รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ อำเภอโพธารวม จังหวัดนครพนม
๔. แนวทางการนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบถึงบริบทชุมชนไทยใต้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครพนม
๒. ได้ทราบถึงกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้
๓. ได้แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนเป็นรูปแบบต่าง ๆ
๔. เป็นการเพิ่มรายได้ ขยายโอกาสตามยุทธศาสตร์แก้ปัญหาความยากจนของชุมชน
๕. ได้รวบรวมกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้ เป็นองค์ความรู้ นำไปจัดหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับเยาวชนและผู้สนใจได้ศึกษา

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑. องค์ความรู้เรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้ ซึ่งบุคคลทั่วไปสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้โดยง่าย รวมทั้งนำไปจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น
๒. ชาวไทยใต้ได้รับการพัฒนาศักยภาพในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแก่เยาวชน
๓. ได้แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับชุมชน
๔. นำผลที่ได้จากข้อ ๓ ไปบรรจุไว้ในแผนชุมชนขององค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลโพธารมย์ เพื่อพัฒนาไปสู่แผนระดับอำเภอ จนถึงระดับจังหวัดต่อไป
๕. ได้เผยแพร่และอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยใต้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครพนม โดยการบูรณาการไปกับสินค้าวัฒนธรรม สอดคล้องกับโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ตามนโยบายของรัฐบาล

นิยามศัพท์เฉพาะ

๑. การจัดการความรู้ หมายถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูล เพื่อสร้างความรู้โดยนำเทคโนโลยีด้านข้อมูลและคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มพลังในการจัดการความรู้ และการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) โดยร่วมกันจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันสำหรับนำมาใช้ปรับปรุงงาน
๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ภูมิปัญญาที่สะสมมาแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อเกิดความสงบสุขในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน และส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง
๓. วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของ

ชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน พฤติกรรมและสิ่งทีคนในหมู่คณะผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกันและร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน”

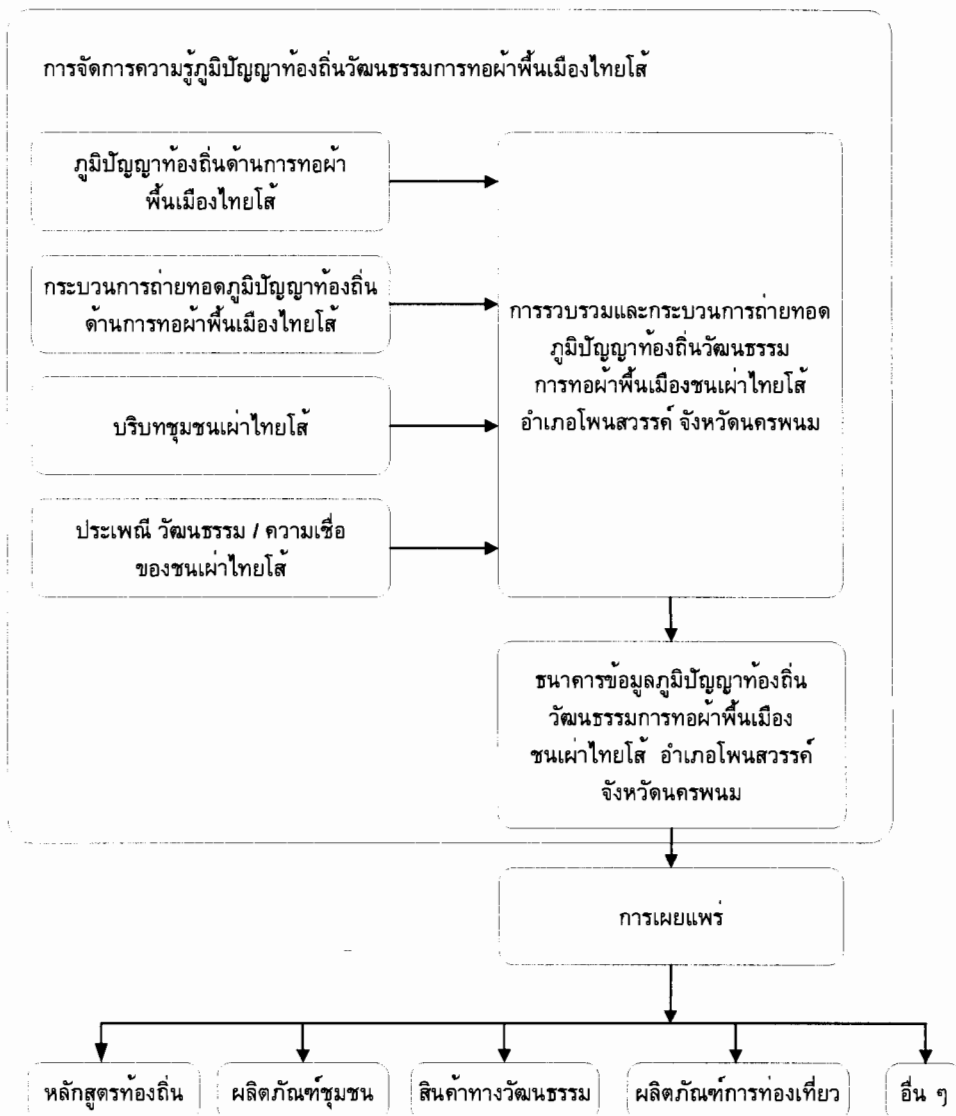
๔. การทอผ้า หมายถึง งานหัตถกรรมที่ต้องใช้ฝีมือในการผลิต โดยมีที่บ้านเป็นอุปกรณ์หลัก และมีฝ้ายหรือไหมเป็นวัตถุดิบที่ใช้ในการทอ ซึ่งการทอผ้าไทยใสนั้นต้องอาศัยการฝึกหัดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ

๕. ชนเผ่าไทยใส หมายถึง ชาติพันธุ์ของมนุษย์ในกลุ่มมองโกลอยด์ พูดภาษาใส และมีขนบธรรมเนียม ประเพณี คติความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านผีฟ้า พญาแถนเชื่อเรื่องขวัญ แต่ให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษมาก แสดงความนับถือในผีปู่ตา

๖. บริบทวัฒนธรรมการทอผ้าชุมชนไทยใส หมายถึง สภาพแวดล้อมและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่รายล้อมกระบวนการทอผ้าของชุมชนไทยใส บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม เช่น วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ วัฒนธรรมการแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมของชาวไทยใส

กรอบแนวคิดการวิจัย

๑. กรอบแนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าพื้นเมืองไทยโส อำเภโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

แผนภูมิประกอบที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าพื้นเมืองไทยโส อำเภโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยใต้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครปฐม” ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อประกอบการศึกษา ดังหัวข้อต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๒ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
- ๒.๓ แนวคิดการเรียนรู้ การถ่ายทอด
- ๒.๔ แนวคิดการจัดการความรู้
- ๒.๕ แนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๖ แนวคิดผ้าทอพื้นบ้าน
- ๒.๗ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๘ บริบทตำบลโพธารมย์

๒.๑ แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒.๑.๑ ความเป็นมาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เรื่องราวของ “ภูมิปัญญา” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่กับสังคมมนุษย์มาช้านาน เป็นการดำรงอยู่ในชีวิตที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น โดยมีการปรับสภาพการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติตามกาลเวลา เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่พิเศษกว่าสัตว์อื่น ๆ กล่าวคือ มีมันสมองที่มีความสามารถในการคิดค้น เรียนรู้ แก้ปัญหาและมีการสืบทอดแบบแผนความรู้เป็นมรดกมาช้านาน แม้ว่าภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกมาช้านาน แต่มีเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่ง คือ เป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ ค่าใช้จ่าย การศึกษา วัฒนธรรม จะผสมกลมกลืนกัน (ประเวศ วะสี, ๒๕๓๐) คำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรืออาจเรียกชื่อแตกต่างกัน แต่มีความหมายเดียวกันอาจจะเป็นคำใหม่ในวงการศึกษาและแม่แต่วงการพัฒนาแท้จริง แล้วแนวคิดและการปฏิบัติมีมานานแล้วในหมู่ของชาวบ้านและผู้ที่ทำงานในท้องถิ่น แต่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดคุยกันอย่างจริงจังเมื่อไม่นานมานี้ กลุ่มนักพัฒนา องค์การเอกชน ซึ่งทำงานในระดับหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มรื้อฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมพัฒนา ซึ่งพวกเขารับผิดชอบอยู่ก่อนหน้าที่จะศึกษาเรื่องภูมิ

ปัญญาท้องถิ่นนั้นได้มีการศึกษาเรื่องราวทำนองนี้ แต่เรียกชื่อว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน หรือการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ประเด็นสำคัญ ๆ ในเรื่องภูมิปัญญาจึงยังไม่ได้นำมาใช้โดยตรงกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของประเทศ แต่มีแนวโน้มว่าจะนำบางส่วนมาเชื่อมโยงหรือประยุกต์ใช้กันมากขึ้น ความสนใจเริ่มแรกจึงเป็นเพียงการตระหนักหรือกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น (ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศนี ศิลตระกูล, ๒๕๓๓)

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสั่งสมของประสบการณ์ของผู้รู้ในชุมชนและเป็นประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษที่มีความรู้และจากสถาบันต่าง ๆ มากมาย ซึ่งมีอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยและมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่มีความยาวนาน มีการปฏิบัติโดยผู้คนในชุมชนนั้น การศึกษาในระยะแรก ๆ เป็นเรื่องของวัฒนธรรมในชุมชน เรื่องการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ต่อมาได้ศึกษากว้างขึ้นในลักษณะของนักปราชญ์ชาวบ้าน ดังนั้นภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่สนใจและได้รับการรื้อฟื้นและเผยแพร่มากขึ้น

๒.๑.๒ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “ภูมิปัญญา” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ได้มีผู้อธิบายความหมายในแง่มุมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๒๙, หน้า ๑๔๕) ได้ให้ความหมายว่า พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะที่เป็นนามธรรมอันเป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตายและคุณค่า ความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน และส่วนที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และด้านอื่น ๆ เช่นเดียวกัน ธวัช ปุณโณทก (๒๕๓๑, หน้า ๔๐) ได้ให้ความหมายว่า ความรอบรู้ที่ชาวบ้านเรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อมที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรอบรู้สะสมเหล่านี้เรียกกันว่า ภูมิปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก (๒๕๓๑, หน้า ๔๐) ได้ให้ความหมายว่า ความรอบรู้ที่ชาวบ้านเรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อม ที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรอบรู้สะสมเหล่านี้เรียกกันว่า ภูมิปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก (๒๕๓๑, หน้า ๖) ที่ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่าด้านหนึ่งนั้น นอกจากจะเป็นเรื่องราวของพื้นภูมิธรรมเดิมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของตนเอง ในความหมายเดียวกันกับ ปรีชา อุตระกุล (อ้างถึงใน กุลวิตรา กังคานนท์, ๒๕๓๑ หน้า ๙) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สะสมมาแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อเกิด

ความสงบสุขในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน และส่วนที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง ซึ่งสอดคล้องกับ สุจารี จันทรสุข (๒๕๓๑, หน้า ๑๒) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึก ซึ่งชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกับ ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศรี ศิลตระกูล (๒๕๓๓, หน้า ๒๑๑) ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมสั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษหรือเป็นความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถ ทำให้คนเรามีชีวิตรวมกันอย่างมีสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต ซึ่งมีความหมายสอดคล้องกันกับ เอกวิทย์ ณ ถลาง (๒๕๓๗) ที่ได้อธิบายว่า เป็นผลของประสบการณ์สั่งสมของคน ที่เรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และระหว่างกลุ่มชุมชนหลาย ๆ ชนิตพันธ์ุ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้เคยเอื้ออำนวยให้คนไทยแก้ปัญหาได้ ดำรงอยู่ และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเองได้อย่างมีดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในระดับพื้นฐานหรือระดับชาวบ้าน ภูมิปัญญาในแผ่นดินนี้มิได้เกิดขึ้นเป็นเอกเทศแต่มีส่วนแลกเปลี่ยน เลือกล้าง และปรับใช้ภูมิปัญญาจากอารยธรรมอื่นตลอดมา เช่นเดียวกับ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (๒๕๔๐, หน้า ๒) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาชาวบ้านว่า หมายถึง วิธีการจัดการ วิธีการชี้แนะ และการริเริ่มเสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่น หรือกลุ่มชนภูมิปัญญาชาวบ้านล้วนสั่งสมงอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกด้วยญาณทัศนะเป็นรากฐาน ซึ่งมีความหมายในทำนองเดียวกัน จักรพันธ์ุ สนั่นเพียร (๒๕๔๓, หน้า ๕) ได้ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง สติปัญญาอันเกิดมาจากการเรียนรู้ สะสม และถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น

จากความหมายของภูมิปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่กล่าวมาทั้งหมด อาจกล่าวสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ และความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสมสืบทอดกันมา ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจร่วมกันและเกิดจากประสบการณ์ด้วยตนเอง ประสานกับความรู้ใหม่ ๆ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และสามารถนำมาแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของแต่ละท้องถิ่นได้

๒.๑.๓ กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดในเรื่องกระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านในบางประเด็นไม่มีการกล่าวถึงอย่างชัดเจน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับกระบวนการเกิดของวัฒนธรรมมาใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๖) ได้กล่าวถึงกรอบในการศึกษาเรื่องกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุนแรงอยู่ โดยมีชาวบ้านผู้ที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลองและสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับความรู้และเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สัมผัสถึงสภาพของชุมชนและได้ใช้ความรู้สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทบสืบต่อกันมา

๒) การสะสมความรู้ การสั่งสมความรู้หรือภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอยู่พร้อม ๆ กับการเรียนรู้ การสะสมความรู้ได้มา 2 ทาง คือ การสั่งสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่ง คือ มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรมประเพณีและวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกสะสมไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ถูกสั่งสมมาจากประสบการณ์ และได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้ถูกสั่งสมมาจากประสบการณ์ และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลงมือทดลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่สั่งสมนี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และการดำรงเผ่าพันธุ์

๓) การถ่ายทอดและกระจายความรู้ การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้อย่างลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

๔) การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรม ส่วนที่มองไม่เห็น คือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

งามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๓๒) กล่าวถึง ภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตทั้งหมด และการถ่ายทอดกันต่อ ๆ มาเป็นวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ขนบธรรมเนียม ศาสนา จารีตประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ

๒.๑.๔ ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

การจัดประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น ได้มีการกล่าวถึงในลักษณะต่าง ๆ ที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๒๙, หน้า ๑๔๕) ได้แบ่งลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่เป็นนามธรรมอันเป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และคุณค่า ความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

๒. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เกี่ยวกับเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และด้านอื่น ๆ

ประเวศ วะสี (๒๕๓๔, หน้า ๘๒) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีลักษณะที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. มีความจำเพาะของท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไม่ได้ หรือไม่ได้ดี

๒. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่รุกขเทวดา เป็นต้นอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตถประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไร ย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น

๓. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (๒๕๔๐, หน้า ๓๔) ภูมิปัญญาชาวบ้านจำแนกตามอัตถประโยชน์ แบ่งเป็น ๕ ประเภท ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านประเภทเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมีชีวิตรอดอยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตถภาพ เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพของสังคมปฐมฐานยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิถีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธีทำมาหากิน วิธีเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อย ๆ เพิ่มพูนงอกงามขึ้นจนดูประหนึ่งเป็นสิ่งสามัญ เช่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำมาหากินเริ่มแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญาการหาของป่า ล่าสัตว์ ตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์บก สัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัวเฉพาะท้องถิ่นขึ้น เช่น หน้าไม้ ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

๒. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูกภูมิปัญญา การเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผูกริม ผูกเงื่อน

๓. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุง และวิธีถนอมอาหาร

๔. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหีนเป็นเครื่องทาบเปลือกไม้ ทำเป็นผ้า การทำและใช้ดินเผาเพื่อปั้นฝ้าย การคิดทำฟิม และก็สำหรับงานทอ ภูมิปัญญาในงานถัก ปัก ร้อย ซุน เป็นต้น

๕. ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การช้ยา

ยศ สันตสมบัติ (๒๕๔๒) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่กลุ่มชนต่าง ๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานับร้อยนับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลองและกระบวนการคัดสรร ปรับปรุง และพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ ภูมิปัญญามีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

ประการหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศ โดยเฉพาะในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดแจ้งในสัมพันธ์ภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่าง ๆ ที่ก่อเกิดดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบชุดนั้นอย่างยั่งยืน

ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชนกล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่นระบบทุกชุดประกอบขึ้นบนเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชนกับสิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศลักษณะเช่นนี้ถูกนำเสนอในเรื่องเล่าหรือนิทานพื้นบ้านที่กล่าวถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันอันเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ธีระศักดิ์ วงศ์คำแน่น (๒๕๓๓, หน้า ๑๘๓) ได้ให้ความหมายในส่วนของภูมิปัญญาชาวบ้านเชิงช่าง หรือเทคนิควิทยาของชาวบ้าน ได้ตั้งประเด็นการศึกษาตามองค์ประกอบของเทคนิควิทยาพื้นบ้าน ดังนี้

๑. ศึกษาเครื่องมือช่าง เป็นที่ทราบกันว่างานช่างหรืองานประดิษฐ์ มักต้องมีเครื่องมือ เครื่องใช้พื้นฐาน ซึ่งเป็นผลงานจากการคิดค้นของชาวบ้านนั้น มีมากมายหลายอย่าง ล้วนแต่มีคุณค่า ความสำคัญน่าสนใจเป็นอันมาก เครื่องมือช่างหลายรายการเป็นพื้นฐานของการประดิษฐ์เครื่องมือใหม่ ๆ ในปัจจุบัน เช่น ขวาน มีการพัฒนาตั้งแต่ยุคหินจนถึงปัจจุบัน ในการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งในวิชาการเทคนิควิทยาถือว่าเป็นเทคนิควิทยาแบบรูปธรรม

๒. ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดผลงานช่างของชาวบ้าน ภูมิปัญญาเป็นองค์ประกอบในลักษณะของนามธรรม อาจแยกออกเป็นหลายลักษณะ ได้แก่

๒.๑ ความรู้ หมายถึง รู้ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีลักษณะอย่างไร ใช้ทำอะไร มีการทำงานอย่างไร ตลอดจนการศึกษาตำราพื้นฐานในรูปของเอกสารและการสัมภาษณ์ ตัวอย่างเช่น ตำราปลูกเรือน

๒.๒ ความคิด อาจหมายถึง ความพยายามที่คิดค้นหรือประยุกต์งานช่างให้สะดวกเหมาะสมกับปัจจุบันในเรื่องของวัสดุ แรงงาน ค่านิยม

๒.๓ กระบวนการขั้นตอน หมายถึง ขั้นตอนการทำงานนั้นลำดับก่อนหลัง เช่น กระบวนการกลึงไม้ทำขันดอก กระบวนการทำโครงของโคมก่อนการตกแต่งลวดลาย

๒.๔ แผนงาน หมายถึง การศึกษาแผนงานการทำงาน เช่น การกำหนดเวลาในการตัดไม้ไฟ ซึ่งชาวบ้านรู้ว่าไม้ไฟที่ตัดในฤดูนั้นมอดจะไม่กิน เป็นต้น

๓. ศึกษาวัสดุช่าง ศึกษาถึงวัตถุดิบที่จะนำมาประดิษฐ์เป็นผลงาน ใช้วัสดุอะไร ศึกษาแหล่งวัสดุ ความแข็งแรงทนทานใช้งานได้ดีเพียงใด ซึ่งวัสดุส่วนใหญ่หาได้จากท้องถิ่น

๔. ศึกษาด้านพลังงาน องค์ประกอบในข้อนี้ หมายถึง อำนาจกลกลับของธรรมชาติ ที่จะก่อให้เกิดกระบวนการหรือปฏิกิริยาอาการทำงาน หมายถึง พลังงานแรงงานต่าง ๆ โดยแยกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

๔.๑ แรงงานจากคน สัตว์ เป็นแรงงานอย่างหนึ่งที่สำคัญและเป็นพื้นฐานของงาน เช่น แรงคนสร้างสรรผลงาน แรงจุดของวัวควาย

๔.๒ แรงติดกลับของวัสดุ เป็นแรงของชาวบ้านใช้ประกอบกับแรงคนและสัตว์ มักใช้ร่วมกระบวนการเดียวกัน เช่น แรงดีดของคันธนู

๔.๓ แรงธรรมชาติ

๔.๔ แรงน้ำ เช่น น้ำตก น้ำไหล น้ำระเหย

๔.๕ แรงลม เช่น แรงพัดกังหัน แรงลมที่พัดให้กะลิก ไล่นก

๔.๖ แรงโน้มถ่วงของโลก ได้แก่ น้ำหนักของวัสดุชนิดต่าง ๆ เช่น การถ่วงน้ำหนักแรงให้ตักน้ำในบ่อ

๔.๗ ไฟ

๔.๘ แสงอาทิตย์

๔.๙ พลังไอน้ำ

๔.๑๐ พลังควันทันไฟ เช่น โคมลอย โคมผัด

นอกจากนี้ ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่สำคัญต่อกระบวนการของการทำงาน หากกล่าวโดยรวมแล้ว ภูมิปัญญาชาวบ้านเชิงช่าง จึงมีความหมายเดียวกับเทคนิควิทยาพื้นบ้าน และภูมิปัญญา โดยการสร้างสรรค์ให้เกิดผลงานที่สืบทอดตามร่องรอยของวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยผสมผสานกับสิ่งใหม่ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมในยุคปัจจุบันและอนาคต

จากสรุปผลการสัมมนาเรื่อง “ภูมิปัญญาชาวบ้านมติจรสแสงต่อการจัดการเรียน การสอนในระดับประถมศึกษา” ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขานิติศาสตร์ศึกษาและ พัฒนาหลักสูตร รุ่นที่ ๒๘ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อังกูณ อังกูณ สมคะเนย์, ๒๕๓๕, หน้า ๔๖) ได้แบ่งลักษณะภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้

คติ ความคิด ความเชื่อ ที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ปรากฏให้เห็นได้ใน ปัจจุบัน ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมของแต่ละท้องถิ่น ดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืชไว้กินเอง เลี้ยง สัตว์ไว้เป็นอาหารและใช้แรงงาน ผสมผสานกับการหาผลผลิตต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ความรู้สึกผูกพันกับธรรมชาติจึงมีมากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับลัทธิทางศาสนา คือ ศาสนาพุทธ พราหมณ์ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับตัว ยังก่อให้เกิด ความเชื่อแบบผี พราหมณ์ พุทธ ขึ้นมา ซึ่งส่วนผสมของความเชื่อเหล่านี้จะมีส่วนไหนมากกว่ากัน นั้น ขึ้นอยู่กับพื้นฐานการพัฒนาของชุมชน เป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติ และการให้ ความเคารพแก่บรรพบุรุษในสิ่งที่ชุมชนภูเขาคือมีความเชื่อในเรื่องของผีป่า เจ้าเขา เทพารักษ์ ผู้ ที่อยู่ในที่ราบ ก็จะมีเชื่อในเรื่องของพระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสืบทอด การให้ความเคารพ แม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเลมักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านางเรือ เป็นต้น

๒. ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี

ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี จะเป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการ แสดงออกถึงภูมิปัญญาชาวบ้านของหมู่บ้านต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งก็คือผลงานหรือกิจกรรมที่เกิด จากความคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นคุณค่าแห่งการดำเนินชีวิต วิธีชีวิตความเป็นอยู่ที่ได้รับ การถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นเฉพาะกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเจริญ งดงามและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ

๓. การประกอบอาชีพในท้องถิ่น

ในอดีตนั้น วิธีชีวิตของคนไทยมีความเป็นอยู่โดยอาศัยธรรมชาติ มี อาชีพเกษตรกรรม เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชสมุนไพร ในการประกอบอาชีพนั้นเป็น การทำเพื่อให้มีอยู่มีกิน การสั่งสมประสบการณ์จากการผสมผสานกลมกลืนได้อย่างเหมาะสม

สามารถยืนหยัดอยู่ด้วยการพึ่งพาตนเอง ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สมควรได้รับการยกย่องและนำแนวความคิด ความรู้ และประสบการณ์ในถ่ายทอด และเผยแพร่ต่อไป

๔. เทคโนโลยีชาวบ้าน

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เริ่มเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้การดำเนินชีวิตค่อย ๆ เปลี่ยนจากสภาพพอกินไปสู่การประกอบอาชีพ เพื่อหารายได้ให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สามารถอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนไปได้ อย่างมีความสุข จึงได้เกิดการนำแนวความรู้และหลักการที่เคยปฏิบัติกันมา นำมาผสมผสานกับเทคโนโลยีใหม่ เพื่อนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตหรือประกอบกิจกรรมในการดำเนินชีวิตในครอบครัวและชุมชน ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาตัวเองและช่วยเหลือต่อสังคม

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรืออีกความหมายหนึ่งที่ว่าเทคนิควิทยาพื้นบ้าน เป็นระบบความคิดและวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม แนวความคิดและวิธีการอย่างอื่นจากประสบการณ์หลาย ๆ ครั้ง แล้วสรุปเป็นบทเรียนภายใต้กรอบแสดงออกในเรื่องความเชื่อ ความศรัทธา ความกลัว หรือแนวคิดอื่น ๆ ที่ยึดมั่นร่วมกันและเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิต ลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงออกในรูปธรรมเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ในเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นย่อมแสดงออกถึงพฤติกรรมบริบทในเรื่องของสายสัมพันธ์และความเข้มแข็งชุมชน

๒.๒ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

๒.๒.๑ ความหมายของวัฒนธรรม

การที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จึงทำให้มีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำ ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการจัดระเบียบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมต่าง ๆ จารีตประเพณีของชุมชนและมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาของชนรุ่นต่อ ๆ มา ซึ่งเรียกว่า วัฒนธรรม วัฒนธรรมได้มีการนิยามไว้หลายประการ

เสถียร โกเศศ นาคะประทีป (๒๕๑๕) กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง สภาพอัน เป็นความเจริญงอกงาม อันมีความหมายได้หลายนัยและแล้วแต่จะมุ่งมองวัฒนธรรมในแง่ใด ซึ่ง วัฒนธรรมนี้มนุษย์เองเป็นผู้สร้างและปรับปรุงจากธรรมชาติและเรียนรู้จากกันและกัน ดังนั้น วัฒนธรรมจะเจริญหรือเสื่อมก็อยู่ที่คนในสังคมนั้น ๆ วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น ๕ หมวดใหญ่ คือ

๑. วัฒนธรรมวัตถุ เช่น สิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ อาหารการกิน เครื่องแต่งกาย อาวุธ เครื่องมือ เครื่องใช้ เป็นต้น

๒. สถาบันสังคม กิจกรรมที่จัดตั้งเป็นระเบียบขึ้นไว้เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งที่สังคมสนใจในการดำเนินวิถีชีวิตอย่างปกติสุขปราศจากการเบียดเบียนกดขี่กันอย่างมีสวัสดิภาพสังคม เช่น การจัดระเบียบครอบครัว การถ่ายทอดวัฒนธรรมรุ่นต่อรุ่น โครงสร้างการเมือง

๓. จิตใจ เช่น วัฒนธรรมทางความเชื่อ ศาสนา เพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจยามมีทุกข์เดือนร้อน หรือเป็นเครื่องมือกำหนดบังคับใจไม่ให้ประพฤติชั่ว

๔. สุนทรียภาพ การสร้างสิ่งที่เป็นความงาม ความไพเราะ เรียกว่า ศิลปะ ซึ่งแบ่งออกเป็น ศิลปะบริสุทธิ์ (Pure Arts) ศิลปะประยุกต์ (Decorative Arts)

๕. ภาษา วัฒนธรรมจะยืนยงและมีความเจริญงอกงามได้ อยู่ที่มนุษย์มีภาษา เพราะเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แกกันคนในสังคม เพื่อเป็นการสื่อความรู้และความรู้สึกแก่กัน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม คือ สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน พฤติกรรมและสิ่งทีคนในหมู่คณะผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกันและร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน”

ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ (อ้างในเสน่ห์ นครสันติภาพ, ๒๕๔๑) ได้กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมไว้ดังนี้คือ

๑. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้มิใช่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน

๒. เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมเป็นผลของการเรียนรู้และการถ่ายทอดของมนุษย์โดยใช้ภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนมายังคนรุ่นหลัง ๆ ดำเนินต่อกันมาไม่ขาดสาย ภาษาจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม

๓. วิถีชีวิตมนุษย์หรือเป็นแบบของการดำรงชีวิต เราสามารถจำแนกวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งออกจากอีกสังคมหนึ่งได้โดยไม่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมของใคร สูงต่ำ ล้าหลังหรือป่าเถื่อนกว่าวัฒนธรรมหนึ่ง

๔. เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (๒๕๓๖) ได้ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม หมายถึง วิถีแห่งการดำรงชีพที่มนุษย์สร้างขึ้นตามที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นทั้งระบบความรู้ ความคิด หรือความเชื่อจนมีการยอมรับปฏิบัติกันมา เป็นวิธีการหรือแบบแผน และมีการอบรมและถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อมามีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมของมนุษย์”

Tylor (๑๘๗๑) นักมานุษยวิทยาและบิดาของสาขาวิชามานุษยวิทยา ได้ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม คือ ผลรวมของบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มีความสลับซับซ้อนที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี อุปนิสัย ตลอดจนพฤติกรรมอื่น ๆ ที่มนุษย์แสดงออกในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม”

Green (๑๙๗๒) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม คือ กระบวนการถ่ายทอดทางสังคมให้บุคคลเกิดความรู้ รู้จักวิธีปฏิบัติ มีความเชื่อ ตลอดจนเข้าใจ ผลผลิตทางศิลปะทั้งหลายและดำรงรักษาสิ่งเหล่านั้นไว้ หรือเปลี่ยนแปลงไปในเวลาที่เหมาะสม

Linton (๑๙๗๓) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ได้ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม เป็นผลงานของความรู้ ทักษะคิด แบบแผน พฤติกรรมหรือลักษณะที่สมาชิกใช้ร่วมกัน และ ถ่ายทอดไปยังสมาชิกรุ่นต่อมาในสังคมใดสังคมหนึ่ง”

Rogers (๑๙๗๖) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้กล่าวว่า “วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผน พฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ และเป็นที่ยอมรับปฏิบัติร่วมกันของสมาชิกในสังคม รวมทั้งมีการถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อ ๆ มา”

พัทยา สายหู (๒๕๑๔) ได้ให้ความหมายว่า “วัฒนธรรม คือ แบบอย่างการ ดำรงชีวิตของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกเรียนรู้ถ่ายทอดกันไปด้วยการสั่งสอนทั้งทางตรงและทางอ้อม”

๒.๒.๒ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ในการศึกษาวัฒนธรรมได้ใช้วิธีการทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ได้มีแนวโน้ม ที่ให้ความสำคัญของชุมชนหรือหมู่บ้าน โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน หมู่บ้านและระบบสังคมภายนอกโดยการติดตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์เพื่ออธิบายรูปแบบของ ความคิดที่มีอยู่ เบื้องหลังของพฤติกรรมทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลกระทบที่มาจากภายนอกชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างใน มนตรี กรรพุมมาลย์ มปป. : ๑๕) กล่าวถึงการ พัฒนาโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนเอาไว้ว่า เป็นการพัฒนาที่อาศัยวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม เป็นการพัฒนาที่เริ่มจากภายในชุมชนขึ้นมา ซึ่งจะสอดคล้องกับพื้นฐาน ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชน การพัฒนาลักษณะนี้จะใกล้เคียงกับการพัฒนาตามหลักการ ฟังตนเอง หรือการพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

บุญเทียน ทองประสาน (๒๕๓๑ : ๘๗ – ๘๔) ได้กล่าวถึงแนวคิดในการพัฒนา เชิงวัฒนธรรมชุมชนเอาไว้ว่า ในการพัฒนาจำเป็นต้องพัฒนาคนพร้อมกันในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็น ด้านเศรษฐกิจ อุดมการณ์ การเมือง วัฒนธรรม และศาสนา วัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับ วิธีการผลิตของชุมชน และมีวิวัฒนาการภายในตัวเอง เมื่อวิธีการผลิตเปลี่ยนหรือพัฒนาไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็จะเปลี่ยนหรือพัฒนาตามไปด้วย

ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๔๔ : ๗๓ – ๗๔) ได้กล่าวเอาไว้ว่าอย่างน่าสนใจว่า วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของคนแต่ละกลุ่มซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกัน การพัฒนาโดยใช้มิติ ของวัฒนธรรมเป็นตัวนำในรูปแบบหนึ่ง ๆ กับชุมชนหนึ่งอาจใช้แล้วประสบความสำเร็จ แต่ไม่ได้ หมายความว่าสามารถนำมาใช้กับทุก ๆ ชุมชนได้ เพราะวัฒนธรรมเป็นลักษณะเฉพาะของ กลุ่มคนในชุมชนหนึ่ง ๆ เท่านั้น

ดังนั้นในการพัฒนาชุมชนโดยวิธีการที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของ พื้นฐานชีวิตคนในชุมชนจะได้รับการยอมรับ และได้รับความร่วมมือ ไม่มีการต่อต้าน ส่งผลเป็น แรงขับเคลื่อนในการพัฒนาให้สามารถบรรลุผลได้ดีมากกว่า การพัฒนาโดยใช้หลักวัฒนธรรม ชุมชนนั้นเป็นการพัฒนาจากภายในชุมชนเอง โดยอาศัยมิติทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น อันจะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมและความเป็นเอกภาพของชุมชน

การจัดการความรู้เอกลักษณ์ในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จึงมีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจในวัฒนธรรมชุมชน มองระบบคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ การให้คุณค่า โดยวิเคราะห์เชิง องค์รวม (Holistic Approach) ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และ กาญจนนา แก้วเทพ (๒๕๓๓) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมไว้ ๓ มิติ คือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์กันระหว่างเพื่อนบ้าน หรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเรียนรู้กันและกันในระดับนี้เป็นการ สร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยของชุมชน และจะมีความคุ้นเคย และกระชับแน่นแฟ้น กันมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้น ของมนุษย์โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการ ดำรงชีวิตของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำการเกษตร หรือ การพึ่งพาธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค เป็นต้น

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ และเพราะว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความ ปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้น เพื่อดำรงรักษาภาวะ อำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตน และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังๆ ต่อมาได้ด้วย การประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัด และการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติ การณ์ที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อของคนในสังคมนั้น ๆ วิธีที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ ที่ได้ปฏิบัติกันมา ก็คือ อาศัยพิธีกรรมเป็นการบันทึกความรู้ และถ่ายทอดความรู้ในชนรุ่นต่อ ๆ ไป วิธีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมที่ยอมรับความสัมพันธ์ต่าง ๆ ดังกล่าวและยึดถือปฏิบัติ ในสิ่งที่สังคมได้สร้างขึ้นมา เหล่านี้เรียกว่าเป็นคุณค่าหรือความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม”

วัฒนธรรมเกิดจากการที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จึงทำให้มีการจัดระบบ ความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิด การจัดระบบ กฎเกณฑ์ พิธีกรรมต่าง ๆ จารีตประเพณีของชุมชนและมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาของ ชนรุ่นต่อ ๆ มา และสั่งสมจนตกผลึกทางความคิด ตัวอย่างเช่น ชาวไทยใต้ บ้านโพนจานที่มี ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของชาวไทยใต้ที่บรรพบุรุษได้ปฏิบัติสืบต่อกัน มาเป็นประจำทุก ๆ ปีจนถึงปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นประเพณีพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจากแรงศรัทธาที่แฝง ด้วยคติธรรมในด้านจิตวิทยา ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มุ่งเน้นให้ชุมชนมีความผูกพัน มีความ

รักใคร่และมีความสามัคคีกันในหมู่คณะ ซึ่งองค์ความรู้ทั้งหลาย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๓) ได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

“ความรู้ทั้งหลายจะตั้งอยู่ลอย ๆ ไม่ได้ จำเป็นต้องมีวัฒนธรรมเกื้อหนุนให้ความรู้ดำรงอยู่และสามารถนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ ซึ่งวัฒนธรรมนั้นจะเน้นหนักทางด้านอุดมการณ์เป็นสำคัญ”

๒.๓ แนวคิดการเรียนรู้ การถ่ายทอด

๒.๓.๑ ความหมายของการเรียนรู้ การถ่ายทอด

ถวิล ชาราโกษณ์ (๒๕๒๖) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนา มนุษย์ มนุษย์ทุกคนจะมีการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากคำสั่งสอนของบุคคลในครอบครัว บุคคลอื่น การสังเกต และสภาพแวดล้อม

เสวี พงศ์พิศ (๒๕๓๖) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากความเหมาะสมของท้องถิ่น ช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติอย่างผู้รู้ ปฏิบัติตามแบบอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทสังคม วัฒนธรรมที่เป็นอยู่จริง ซึ่งได้รับการถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นระบบ

ทรงพล ภูมิวัฒน์ (๒๕๓๘) กล่าวถึง การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลได้รู้จัก มารยาทและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางสังคม โดยผ่านตัวแทนของสังคม ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และเกิดการประพฤติตามขบวนการสังคมประกิด เป็นการควบคุมภายใน เป็นขบวนการที่ช่วย กล่อมเกล่าให้บุคคลได้รับการอบรมตั้งแต่เกิดจากกลุ่มต่าง ๆ ที่แวดล้อม เช่น การอบรมใน ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน ขบวนการสังคมประกิดเป็นการเรียนรู้พฤติกรรมทางสังคม ค่านิยม เจตคติ ซึ่งเกิดจากการปะทะสังสรรค์ของคนภายในกลุ่ม อาจกระทำโดยตรงหรือเรียนรู้ ทางอ้อมจากชีวิตจริงของมนุษย์ คนเรามีการเรียนรู้ตลอดชีวิตและเป็นการศึกษาเพื่อชีวิต ได้ เรียนรู้จากครอบครัว ชุมชน กลุ่มเพื่อน วัดและโรงเรียน เป็นต้น

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (๒๕๓๕) ได้จำแนกการเรียนรู้เป็น ๒ มิติ คือ

๑) มิติการเรียนรู้ระหว่างบุคคล การเรียนรู้ หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญในลักษณะข่าวสารข้อมูลระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรืออาจเป็นการ ถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลดังกล่าวจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งก็ได้ ซึ่งการเรียนรู้มิตินี้ อาจจะ เกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารทางเดียว (One-way communication) ที่ผู้ให้มีแต่ให้ข้อมูลแต่ ผู้รับหรือผู้เรียน หรืออาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารสองทาง (Two-way communication) ที่มีการโต้ตอบข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ที่เป็นประโยชน์ระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่าย

๒) มิติการเรียนรู้ภายในบุคคลเดียวกัน เป็นการนำเอาข่าวสารข้อมูลหรือความรู้ ค่านิยม ความชำนาญที่เก็บเกี่ยวได้จากภายนอกของบุคคลหนึ่งมาพิจารณา โดยผ่านกระบวนการโต้แย้งและการใช้เหตุผลที่เหมาะสมในตัวบุคคลผู้นั้นและการใช้เหตุผลที่เหมาะสมภายในตัวบุคคลนั้น เพื่อหาข้อสรุปเพื่อตัวเองจะได้ตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธข้อมูลที่เป็นความรู้นั้น หากยอมรับเพราะมีประโยชน์อย่างเห็นเหตุเห็นผลผู้นั้นก็จะเกิดการเรียนรู้

๒.๓.๒ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชูเกียรติ ลีสุวรรณ (๒๕๓๕ - ๒๕ - ๓๘) ได้ชี้ให้เห็นว่า เมื่อครั้งที่ยังไม่ได้ขยายการศึกษาภาคบังคับลงไปจนถึงระดับในหมู่บ้านและชุมชน การคมนาคมระหว่างหมู่บ้านและจังหวัดยังเป็นไปด้วยความลำบาก ชาวบ้านไม่ได้ติดต่อกับภายนอกมากนัก การรู้หนังสือ การศึกษาเล่าเรียนสมัยใหม่จึงไม่มีความสำคัญสำหรับชีวิตประจำวันของคนทั่วไปมากนัก ยกเว้นผู้ที่ต้องใช้งานหรือใช้เพื่อการติดต่อกับบุคคลภายนอกหมู่บ้าน การดำรงชีวิตประจำวันของชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้เอาการรู้หนังสือมาเกี่ยวข้อง การเรียนรู้ต่าง ๆ อาศัยวิธีการฝึกหัดและการบอกเล่าซึ่งไม่เป็นระบบในลักษณะการบันทึก การศึกษาเล่าเรียนที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นเรื่องเป็นราวเกิดขึ้นในวัด การเรียนในวัดส่วนมากมักเป็นเนื้อหาเฉพาะสำหรับพระและเนื้อหาที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น ภาษาบาลี ภาษาล้านนา ส่วนการสอนเด็กวัดหรือลูกชาวบ้านใกล้เคียงก็มีการสอนตามความสะดวกและความพร้อมของวัด

๑) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวและระบบเครือญาติ

การถ่ายทอดความรู้แบบนี้ คือ ผู้ที่มีประสบการณ์มากหรือเป็นผู้ใหญ่กว่า เป็นผู้สอนหรือเป็นต้นแบบให้ การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน การถ่ายทอดความรู้ทางงานอาชีพก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เรียนรู้เป็นวิชาชีพที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษผู้เรียน คือ ลูกหลานบางคนเรียนด้วยใจรักจากการที่เห็นความสำเร็จและการปลุกฝังของบรรพบุรุษที่ผ่านมา ลูกหลานบางคนเรียนด้วยความจำเป็น ตามเงื่อนไขของครอบครัวเนื่องจากมีทรัพยากรและเครื่องมืออยู่แล้ว บางครั้งลูกหลานในครอบครัวไม่ยอมเรียนวิชาชีพที่เคยสอนสืบทอดกันมาก็สามารถไปเรียนวิชาชีพที่ตนสนใจจากผู้ที่มีความรู้หรือผู้ที่มีประสบการณ์อื่น ๆ โดยวิธีการในทำนองเดียวกัน ผู้มีความรู้และประสบการณ์เหล่านั้น นอกจากได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับบุตรหลานและเครือญาติในครอบครัวแล้ว ยังได้ถ่ายทอดให้กับผู้สนใจอื่นด้วย

๒) วิธีการเรียนรู้ในครอบครัว

เป็นการเรียนรู้จากการกระทำหรือจากการปฏิบัติจริง โดยอาจเริ่มต้นจากการสังเกต สังเกตจากวิธีปฏิบัติงาน กระบวนการทำงาน รวมทั้งสังเกตจากอุปกรณ์การทำงานที่มีอยู่ เมื่อพอมีความเข้าใจในกระบวนการทำงานแล้ว จึงให้ลอกเลียนแบบโดยปฏิบัติในส่วนที่ง่ายก่อน จนสามารถปฏิบัติได้ครบไปจนถึงขั้นตอนสุดท้ายแล้วก็ปล่อยให้ปฏิบัติจริงทั้งหมดตามสภาพที่เป็นจริง ระหว่างนี้ก็อาจมีการซักถามในส่วนที่เข้าใจ และการปรับปรุงการปฏิบัติงานเพิ่มเติม

ตลอดกระบวนการเรียนรู้ จนกระทั่งมีความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงาน และเมื่อมีประสบการณ์มากขึ้น ก็สามารถถ่ายทอดให้สมาชิกในครอบครัวหรือผู้สนใจอื่นได้

๓) วิธีการเรียนรู้จากผู้อื่นภายนอกครอบครัว

เป็นการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติในฐานะลูกมือก่อน แล้วจึงค่อย ๆ สังเกตวิธีการปฏิบัติของผู้รู้ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการทำงานขึ้นมาบ้าง จึงเริ่มมีการปฏิบัติจริงจากสิ่งที่ย่างไปหาสิ่งที่ยากขึ้น และฝึกปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ และเมื่อมีความเชี่ยวชาญพอที่จะประยุกต์ความรู้ใช้งานเองได้ จึงแยกตัวออกมาประกอบการเอง และถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้ที่สนใจต่อไป การเรียนรู้เหล่านี้เป็นการเรียนรู้ในสภาพที่เป็นจริง ใช้อุปกรณ์การเรียนรจากของจริง เน้นกระบวนการและการฝึกปฏิบัติ การประเมินผลการพิจารณาจากการทำงานและผลงานเป็นหลัก และเมื่อมีความชำนาญมากขึ้นจึงมีการพิจารณาถึงปริมาณของงานประกอบด้วย

การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวหรือระบบเครือญาติ นอกจากการถ่ายทอดความรู้เรื่องวิชาชีพแล้ว ยังมีการให้ความรู้ด้านจริยธรรม ศิลธรรม ซึ่งผู้ถ่ายทอดก็คือพ่อแม่สอนให้ลูก ๆ โดยการบอกเล่า ตักเตือน และปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดี ผู้เป็นพ่อแม่ก็ใช้วิธีการสอนและเนื้อหาจากการที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวของตน

๔) กระบวนการเรียนรู้ในวัด

เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัว หรือระบบเครือญาติ วิธีการเรียนการสอนค่อนข้างมีระบบแบบแผน เห็นได้ชัดเจนมากกว่าที่บ้าน ผู้ที่ทำการสอนในวัดคือ เจ้าอาวาส พระภิกษุ หรือผู้รู้ที่บวชเรียนมาก่อน โดยถือเป็นศูนย์กลางการเรียนให้ผู้เรียนเลียนแบบ หัดอ่านเขียน การเรียนรู้เน้นการท่องจำ เพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถในการอ่านและเขียน นอกจากนี้ วัดยังเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ในท้องถิ่น เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อบรมศีลธรรมให้ชาวบ้าน ทั้งยังเป็นสถานที่จัดงานรื่นเริง และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านในชุมชนนั้นด้วย

๕) กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน

เมื่อเปรียบเทียบการเรียนการสอนในโรงเรียน กับการเรียนในบ้านและวัดยุคเดียวกันนี้ พบว่าบ้านและวัดลดความสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ลงไปมาก และประชาชนส่วนหนึ่งให้ความไว้วางใจกับการเรียนการสอนในโรงเรียน จนเลิกถ่ายทอดวิชาชีพหรือความรู้ดั้งเดิมในครอบครัวให้กับสมาชิกรุ่นหลัง แต่อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดความรู้ด้านจริยธรรม ศิลธรรมในครอบครัว และวัดก็ยังมียุทธศาสตร์มากกว่าการสอนในโรงเรียน

๖) กระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

วิธีการแสวงหาความรู้ของประชาชนในท้องถิ่น นอกจากได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือผู้รู้แล้ว บางคนยังมีความสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยการฝึกปฏิบัติ ลองผิดลองถูก และการประมวลความรู้ที่ได้รับจากการบอกเล่า บางคนยังสามารถเรียนรู้ได้จากการ

ค้นคว้า ทดลองและแก้ปัญหาด้วยตนเองจนประสบความสำเร็จและมีความชำนาญ บุคคลเหล่านี้ ต่อมาได้กลายเป็นผู้รู้และสามารถถ่ายทอดให้กับผู้สนใจต่อไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว กระบวนการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ในชุมชน ท้องถิ่นเป็นประสบการณ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึง เรียบง่าย เป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้ โดยตรง เร็ว และกว้าง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียน ได้อย่างแท้จริง ผู้รู้และผู้หน้าที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง และยอมรับจากผู้เรียน ตลอดจนชาวบ้านทั่วไปในชุมชน เพราะคนเหล่านี้ไม่ได้เป็นผู้รู้หรือผู้นำ ทางอาชีพ พิธีกรรม และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่านั้น แต่ยังเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตหรือ ดำรงอยู่ในสังคมให้กับคนทั่วไป กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ของ ชุมชนจึงไม่ได้มุ่งเฉพาะด้านความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิด ศิลธรรม และจริยธรรม หรือ เรียนรู้วิถีชีวิตของผู้รับ ผู้นำ และชุมชน ที่เรียกว่าการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ เหมือนอย่างการศึกษาในระบบโรงเรียน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ทักษะการทอผ้าของชาวไทยโส้ ตำบลโพธิ์จาน จึงเป็นกระบวนการสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นกระบวนการที่เรียบง่ายและไม่เป็น ทางการ และการถ่ายทอด (สอน) เน้นการสอนภาคปฏิบัติและการบอกเล่า ซึ่งผู้เรียนจะได้เรียนรู้ ในรูปแบบต่าง ๆ กันจนเกิดทักษะ ความชำนาญ ที่สามารถนำไปประกอบอาชีพได้

๒.๓.๓ เครือข่ายการเรียนรู้

สุนทร สุนันท์ชัย (๒๕๓๕) ได้อธิบายว่า เครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การ เชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูลระหว่างกัน โดยมีบุคคลที่มีความถนัดในด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถถ่ายทอดความรู้ให้บุคคล อื่น ๆ ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (๒๕๓๕) ซึ่งกล่าวว่า เครือข่ายการเรียนรู้สามารถอธิบาย สภาพการเรียนรู้ของบุคคล หรือชุมชนได้ว่ามีสภาพการเรียนรู้อย่างเป็นทางการหรือไม่เป็น ทางการโดยผ่านการสื่อสารรูปแบบ วิธีการหลากหลายทั้งระดับบุคคล องค์กรภายในชุมชน ระหว่างชุมชน และระหว่างประเทศ หรือทวีป แต่ในที่นี้จะขอกกล่าวแค่ในระดับประเทศ ตลอดจน การรับข่าวสารผ่านสื่อการเรียนรู้ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งประเภทสื่อบุคคลและสื่อสารมวลชน ประเภทต่าง ๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อเสียง สื่อภาพ เป็นต้น ที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีผลต่อการ ดำรงชีวิต การเปลี่ยนแปลงสังคมและคุณภาพชีวิตของคน

ชยันต์ วรรณะภุติ (๒๕๔๒) ได้เสนอแนะกรอบแนวคิดในการศึกษาเครือข่ายการ เรียนรู้ว่า ในการพิจารณาระบบเครือข่ายการเรียนรู้ต้องพิจารณา ๒ ประเด็น คือ

๑) หลักการและแนวคิดของเครือข่ายการเรียนรู้

๑.๑) เครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับเครือข่ายทางสังคม
ดังนี้ คือ

- เครือข่ายการเรียนรู้ได้ไปทางสายสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ
และเพื่อน ซึ่งเป็นกลุ่มตามธรรมชาติและหรือสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กรสถาบัน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีการ
จัดตั้งจากภายนอก

- เครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับฐานการผลิต หรือการดำเนิน
ชีวิตที่มีฐานปัญหาาร่วมกัน มีประสบการณ์หรือมีกิจกรรมร่วมกัน

๑.๒) เครือข่ายการเรียนรู้มีแม่ข่าย ซึ่งแม่ข่ายเดี่ยวหรือแม่ข่ายเชิงซ้อน (มีแม่
ข่ายหลายแม่ข่าย) โดยมีส่วนประกอบ ๓ ประการคือ

- มีภูมิปัญญาในการวิเคราะห์

- มีคุณธรรม

- แม่ข่ายอาจจะเป็นบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบัน

ลักษณะของแม่ข่ายอาจจะมีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้านและมี
ความสัมพันธ์บนพื้นฐานความเสมอภาคระหว่างกัน

๑.๓) เครือข่ายการเรียนรู้อยู่บนวิถีชีวิตหรือการปฏิบัติทางสังคม (สภาวะวิสัย)
เช่น เขาดำเนินการอย่างไร มีความสัมพันธ์กับใคร ซึ่งสะท้อนถึงอุดมการณ์ ค่านิยมที่สะท้อนใน
ประเด็นคำถามที่ว่า คนทำอะไรในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติทางสังคมในฐานะที่เป็น

- เป็นฐาน ในการดำเนินชีวิต

- เป็นสาระ เนื้อหาที่ดำเนินชีวิต

- เป็นเป้าหมาย มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิต

- เป็นทางเลือก ที่เกิดจากการสรุปทเรียน

๒) องค์กรประกอบเครือข่ายการเรียนรู้ มีองค์ประกอบสำคัญ ๒ องค์ประกอบคือ

๒.๑) ลักษณะของความรู้ มีลักษณะเป็นทวีลักษณ์ หรือความรู้เป็นสอง
ลักษณะ คือ

- ความรู้ปัจเจก คือ เป็นความรู้ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เช่น พ่อ แม่
ญาติพี่น้อง

- ความรู้ของกลุ่ม องค์กร สถาบัน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

๒.๒) ระดับเนื้อหา ประกอบด้วย ปัญญาในเชิงสังเคราะห์ ควบคู่คุณธรรม
และปฏิบัติ

๒.๓) กระบวนการเรียนรู้

๒.๓.๑) ลักษณะการเรียนรู้ มี ๒ ลักษณะ คือ

- การเรียนรู้แบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ในมิติทางวัฒนธรรม เช่น การเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรม คติธรรม คำบอกเล่า เพลง เพลงชาวบ้าน และนิทาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต และการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์จากผู้อื่นด้วย
- การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับคนภายนอก เช่น นักวิชาการ นักพัฒนาจากภาครัฐและเอกชนโดยผ่านเวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยน และการอบรมในรูปแบบต่าง ๆ

๒.๓.๒) ขั้นตอนการเรียนรู้มี ๓ ระดับคือ ขั้นตอนการคิดได้ ขั้นตอนการแสวงหาความรู้ ขั้นตอนการนำไปใช้

ชยันต์ วรรณะภุติ (อ้างแล้ว) ได้สรุปว่า เครือข่ายการเรียนรู้เป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากการสรุปทเรียน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้มีได้เกิดขึ้นจากบุคคลเพียงคนเดียวหรือปัจเจกบุคคล แต่ต้องเป็นการรวมกลุ่มหรือมีฐานทางสังคมที่ทำให้เกิดพลังหรือมีอำนาจในการต่อรอง

อเนก นาคะบุตร (๒๕๓๓) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ จะเรียนรู้ร่วมกัน เช่น กลุ่มแต่ละกลุ่มมาพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การที่นักวิชาการหรือนักพัฒนาลงไปคุยกับชาวบ้านหรือผู้นำชาวบ้าน การพาชาวบ้านจากหมู่บ้านหนึ่งไปดูงานในหมู่บ้านหนึ่งและการเรียนรู้แบบที่สถาบันภายนอกเข้าไปเสริม โดยมีลักษณะการกระจายตัวของเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น ๕ สาย คือ

- ๑) สายความเชื่อ ซึ่งมาจากความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม การนับถือ บารมีของพระ
- ๒) สายเครือญาติ โดยมีการเกาะตัวผ่านทางศาสนา
- ๓) สายกิจกรรม ซึ่งกลุ่มที่มีกิจกรรมเหมือนกัน เช่น กิจกรรมธนาคารข้าว กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์
- ๔) สายปัญหาาร่วมกันหรืออุดมการณ์ร่วมกัน ที่มีปัญหาาร่วมกันที่จะต้องเคลื่อนไหวในระดับต่าง ๆ เช่น เกี่ยวกับที่ดิน แหล่งน้ำ
- ๕) สายจัดตั้ง ที่มีหลายฝ่ายทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปจัดตั้งเป็นเครือข่ายขึ้น

ดังนั้น รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้จะเป็นลักษณะไม่มีรูปแบบที่ตายตัว เนื่องจากชุมชนหรือท้องถิ่นต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน ทำให้รูปแบบหนึ่งอาจเหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่ง แต่ไม่เหมาะสมกับอีกแห่งหนึ่ง สำหรับหัวใจที่สำคัญของเครือข่ายการเรียนรู้ (วิชัย ดันศิริ, ๒๕๓๖) คือ การประสานสัมพันธ์อย่างมีพลวัตขององค์ประกอบหรือหน่วยต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งมีหลักการที่สำคัญ คือ

- ๑) กระตุ้นความคิด การใฝ่แสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสม สำหรับการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

๒) การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ทั้งในส่วนของวิทยาการสากล และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชุมชน และเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งของบุคคลและชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายใน ชุมชน สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนการปรับใช้วิทยาการสากลให้ เหมาะสมกับการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน

๓) การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ที่มีอยู่ในเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้ทุกฝ่าย พึ่งพาซึ่งกันและกัน สามารถทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกัน

๔) การระดมและประสานการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคาร สถานที่ งบประมาณ เพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกัน เพื่อการพัฒนาชุมชน หรือท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ และลดความซ้ำซ้อนและสูญเปล่าให้มากที่สุด

กล่าวโดยสรุป เครือข่ายการเรียนรู้เป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างบุคคล กับบุคคล บุคคลกับชุมชนภายนอกในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งผ่านความรู้ เกิดการแลกเปลี่ยน การพบปะพูดคุย ทำให้มนุษย์เกิดการใฝ่รู้ส่งผลต่อการประสานการใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่น และระหว่างท้องถิ่น อันทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม

๒.๔ แนวคิดการจัดการความรู้

๒.๔.๑ ความหมายของการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช (๒๕๔๗, หน้า ๑) ให้ความหมายของการจัดการความรู้ว่าเป็นเรื่อง ของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานภายในองค์กร หรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง ร่วมกันจัดกระบวนการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันสำหรับนำมาใช้ ปรับปรุงงาน และเพื่อยกระดับความสามารถในการค้นหาความรู้จากภายนอกเข้ามาใช้ในการ ทำงาน โดยมีเป้าหมายของงานในระดับที่เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างน่าภาคภูมิใจไปสู่การสร้าง นวัตกรรมจากการทำงาน และมีการสั่งสมความรู้สำหรับการทำงานไว้ภายในองค์กรหรือ หน่วยงานหรือกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในรูปของคลังความรู้ที่มีระบบการจัดเก็บให้ค้นหาได้สะดวก ค้นหาได้ตลอดเวลา ได้ทันทีที่ต้องการ และมีการปรับปรุงคลังความรู้ให้ทันสมัยอยู่เสมอ ไม่เป็นความรู้ที่เก่าเก็บหรือล้าสมัย

๒.๔.๒ เป้าหมายของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีเป้าหมาย ๓ ประการใหญ่ ๆ ได้แก่

- (๑) เพื่อพัฒนางานให้มีคุณภาพและผลสัมฤทธิ์ยิ่งขึ้น
- (๒) เพื่อการพัฒนาคน คือ พัฒนาผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งในที่นี้คือพนักงานทุกระดับ แต่ที่จะได้ประโยชน์มากที่สุด คือ พนักงานชั้นผู้น้อย และระดับกลาง
- (๓) เพื่อการพัฒนา "ฐานความรู้" ขององค์กรหรือหน่วยงาน เป็นการเพิ่มพูนทุน

ความรู้หรือทฤษฎีขององค์กร ซึ่งจะช่วยทำให้องค์กรมีศักยภาพในการฟันฝ่าความยากลำบากหรือความไม่แน่นอนในอนาคตได้ดีขึ้น

ดังนั้น การจัดการความรู้จึงเป็นกระบวนการนำทฤษฎีไปสร้างคุณค่าและมูลค่า ซึ่งอาจเป็นมูลค่าทางธุรกิจหรือคุณค่าทางสังคมก็ได้

๒.๔.๓ แนวทางรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์การจัดการความรู้

๑. กระบวนการ (process) ของการจัดการความรู้ ซึ่งได้แก่ การสร้างความรู้ขึ้นใช้เองจากการทำงาน เพื่อหาเส้นทางใหม่ ๆ หรือหานวัตกรรมในการทำงาน ทำให้การทำงาน หรือการประกอบกิจกรรมได้ผลดีขึ้น หรือก้าวสู่กระบวนการที่คนใหม่ กระบวนการสร้างความรู้ขึ้นใช้เองน่าจะมีทั้งทำโดยตั้งใจหรือตั้งใจกับที่ทำโดยไม่ตั้งใจ แต่เกิดผลเป็นการสร้างความรู้ และกระบวนการสร้างความรู้ที่น่าจะประกอบด้วยกิจกรรมย่อยมากมาย ทำอย่างต่อเนื่องยาวนาน ควรหาทางระลึกลับย้อนกลับไปและรวบรวมข้อมูลดังกล่าว นำมาวิเคราะห์ทบทวน สังเคราะห์ขึ้นเป็นแนวทางสำหรับจัดกระบวนการของประชาคมต่อไป หรือสำหรับแลกเปลี่ยนให้ประชาคมอื่นได้นำไปเป็นแนวทางและปรับใช้

๒. การค้นคว้าหาความรู้จากภายนอกสำหรับนำมาใช้ประโยชน์ ดำเนินการอย่างไรบ้าง ในสถานการณ์ใดที่ทำให้มีการค้นคว้าหาความรู้จากภายนอกอย่างเข้มข้นมากกว่าปกติ แหล่งความรู้ที่ใช้มีที่ใดบ้าง แหล่งใดที่จัดได้ว่าเป็นแหล่งที่ดี คืออย่างไร วิธีการค้นคว้าทำอย่างไร บุคคลหรือสมาชิกองค์กร/เครือข่ายที่มีความสามารถพิเศษในการค้นคว้าหาความรู้จากภายนอกมีลักษณะอย่างไร มีการเปรียบเทียบ คัดเลือก หรือผสมผสานระหว่างความรู้ที่ค้นคว้ามาจากภายนอก กับความรู้ที่สร้างขึ้นเองจากการทำงานอย่างไรบ้าง เป็นต้น

๓. การตรวจสอบ คัดเลือกความรู้ คัดเอาความรู้ที่ไม่แม่นยำทิ้งไป เอาความรู้ที่ไม่เหมาะสมต่อการใช้งานในบริบทของกลุ่มหรือองค์กรทิ้งไปทำอย่างไร มีความรู้มากน้อยแค่ไหนที่ถูกคัดออกโดยกระบวนการนี้ ยกตัวอย่างจะยิ่งดีถ้าทำตารางระบุรายชื่อความรู้ดังกล่าว ระบุว่าตัดทิ้งเพราะเหตุใด ผ่านกระบวนการตรวจสอบอย่างไรจึงเชื่อว่าเป็นความรู้ที่ไม่น่าเชื่อถือหรือไม่เหมาะสม คนที่มีลักษณะแบบใดที่มีความสามารถในด้านนี้เป็นพิเศษ ถ้าจะพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่ม/องค์กรในด้านการตรวจสอบ/คัดเลือกความรู้ ควรมีวิธีการดำเนินการอย่างไร เป็นต้น

๔. การกำหนดความรู้ที่จำเป็นสำหรับใช้งาน มีการกำหนดหรือไม่ ถ้ามีการกำหนดโปรดระบุว่ามีความรู้ด้านใดบ้าง กระบวนการกำหนดทำอย่างไร ใช้เกณฑ์อะไร มีการปรับปรุงข้อกำหนดหรือไม่ ถ้ามีทำบ่อยแค่ไหน บุคคลที่เป็นแกนนำในด้านนี้คือใครบ้าง ทำไมจึงเป็นคนที่ทำภารกิจนี้ได้ดี เป็นต้น

๕. การจัดหมวดหมู่ความรู้ และจัดเก็บให้อยู่ในลักษณะให้ค้นหาง่าย และอยู่ในลักษณะที่ใช้งานได้ง่าย มีการทำบ้างหรือไม่ ทำอย่างไร ใครเป็นผู้ทำ มีการปรับปรุงบ่อยแค่ไหน กลไกให้เกิดการปรับปรุงคืออะไร โปรดนำเสนอความรู้ดังกล่าวในรูปของซีดี – รอม

๖. กระบวนการถ่ายทอด/แลกเปลี่ยนความรู้ภายในองค์กร/เครือข่าย ดำเนินการอย่างไร เน้นความรู้แบบไหน (tacit, embedded, explicit) มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ต่างแบบ อย่างไร แตกต่างกันอย่างไร

๒.๕ แนวคิดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง (๒๕๔๖) กล่าวว่า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องเริ่มต้นจากความเป็นจริง คือ ผลได้สุดท้าย หรือไม่ก็เริ่มที่บุคคลหรือสถาบันหรืองานที่ทำไว้แล้ว โดยเราต้องไปถึงที่ จำแนกให้ออกกว่าอะไรเป็นอะไร ชาวบ้านเขาทำอะไร เพราะเขามักไม่รู้ตัวว่าเขาทำ เราต้องซักถามเพื่อสามารถเก็บความรู้มาได้ทันทีซึ่งมีมากมายมหาศาล เพราะโดยความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ ความหลากหลายทางระบบนิเวศน์ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของบ้านเราถือว่าโชคดีกว่าหลายประเทศที่เป็นเมืองหนาวและประเทศทะเลทราย ซึ่งคนที่อยู่ในพื้นที่หนึ่งกับความหลากหลายทางชีวภาพ พืชพันธุ์ ฯลฯ ไปจะเรียนรู้และปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและนำมาใช้เพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างสมดุลและราบรื่นที่ตรงนั้น นี่คือนิยามภูมิปัญญาท้องถิ่น

ม.ร.ว. นงคราญ ชมพูนุท (๒๕๔๖) กล่าวว่า ....ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่มาจากประสบการณ์หรือความรู้เดิม รวมทั้งจากการปล่อยให้เกิดขึ้นการเรียนรู้ใหม่หรือองค์ความรู้ใหม่ หลังจากนั้นก็เรียนรู้ผลและคุณค่าที่ได้จากการเรียนรู้ ตลอดจนการนำไปใช้ประโยชน์ อีกส่วนหนึ่งคือการวิเคราะห์ ติดตาม ประเมินผลการนำไปใช้ให้เกิดเป็นภูมิปัญญาต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง และมีข้อเสนอแนะหรือแนวทางการปรับปรุงในด้านการจัดระบบฐานข้อมูล การพัฒนาระบบจัดเก็บและประมวลผลในรูปแบบสื่อประสม และมีระบบการเผยแพร่ผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต โดยให้สามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้อย่างรวดเร็วและมีราคาถูก นอกจากนี้ในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาและองค์ความรู้จำเป็นต้องมีการพัฒนาให้มีคุณภาพและเพียงพอ ซึ่งประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องมีการจัดการเพื่อให้สามารถเข้าไปสืบค้นและใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ฉะนั้นรัฐบาลน่าจะมีการศึกษาและวางแผนยุทธศาสตร์ในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน โดยการวางแผนและประสานการพัฒนาให้มีการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน มีการสร้างกลไกเพื่อผลักดันการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นฐานข้อมูลองค์ความรู้ในระบบดิจิทัลที่มีมาตรฐาน สามารถนำไปใช้ประโยชน์ร่วมกันในวงกว้าง สร้างเครือข่ายการพัฒนา การจัดการ และการบริการองค์ความรู้ภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง พัฒนาองค์ความรู้หรือนวัตกรรมใหม่ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาศูนย์กลางในการเข้าถึงภูมิปัญญาไทยจากทุกแหล่งภูมิปัญญาที่มีอยู่ทั่วประเทศได้ ตามกลุ่มสนใจ กลุ่มศึกษาเรียนรู้ และกลุ่มกิจกรรม ตลอดจนสร้างความเข้าใจและโอกาสในการเรียนรู้สำหรับการใช้งานเทคโนโลยีสารสนเทศและเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

อรจิต บำรุงสกุลสวัสดิ์ (๒๕๔๖) กล่าวว่า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การทำอย่างไรให้เขาสามารถจัดการความรู้ภูมิปัญญาของเขาออกมาได้ตรง และสามารถเผยแพร่ให้ใช้

ประโยชน์ร่วมกันได้ ซึ่งวิธีที่ง่ายที่สุด สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้วเอามารวมกัน คือ การสร้างเครือข่ายของผู้ที่จะมาร่วมมือกันในเรื่องนี้ ซึ่งที่จริงพบมีอยู่แล้วไม่ต้องไปสร้างขึ้นใหม่ เพียงแต่เราจัดให้มาเจอกัน ก็สามารถสร้างเครือข่ายของหลาย ๆ ฝ่ายในหลายระดับได้ เพราะมีอีกหลายท่านที่เกี่ยวข้องยังไม่ได้มาอยู่ในวงนี้ และเราคงไม่ไปเน้นเรื่องเทคนิคในการจัดการความรู้ แต่คงพยายามทำให้เป็นการใช้ประโยชน์จากหลาย ๆ ระดับ เช่น ตอนนี้ชาวบ้านเขามี “สภาผู้รู้ท้องถิ่น” ในระดับจังหวัด ระดับภาค ซึ่งเขาพยายามทำระบบข้อมูลที่เอาคอมพิวเตอร์เข้ามาช่วย และเขาสามารถใช้งานเองได้

๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับผ้าทอพื้นบ้าน

๒.๖.๑ ความหมายของการทอผ้า

มีผู้ให้ความหมาย หรือคำอธิบายเกี่ยวกับการทอผ้าไว้ดังนี้

รัตน์ อุทัยผล (๒๕๒๓ : ๑๓๔) กล่าวว่า การทอ หมายถึง การนำเอาเส้นด้ายสองชุดมาขัดหรือสานกันเป็นมุมฉาก เส้นด้ายที่เรียงขนานกันตามยาวของผ้าหรือตามแนวนอนเรียกว่า ด้ายยืน (Warp) เส้นด้ายที่เรียงกันตามขวางหรือตามแนวตั้ง เรียกว่า ด้ายพุ่ง (Filling)

ยุพินศรี สหทอง (๒๕๒๗ : ๑) นิยามไว้ว่า “การทอ คือ การทำให้เส้นด้ายสองพวกขัดกัน โดยทั้งสองพวกตั้งฉากกัน เส้นด้ายพวกหนึ่งเรียกว่า “ด้ายยืน” และอีกพวกหนึ่งเรียกว่า “ด้ายพุ่ง” ทำนองเดียวกันกับการสานด้วยไม้ไผ่ หรือการสานด้วยกระดาษ ลักษณะของการขัดกันของด้ายพุ่ง และด้ายยืนจะขัดกันแบบธรรมดา ที่เรียกกันว่า “ลายขัด” หรือจะกำหนดให้เป็นลายอื่น ๆ ก็ได้

สมชัย พัวพันธ์พัฒนา (๒๕๓๑ : ๑๗๗) กล่าวว่า “การทอผ้า คือ การนำเอาเส้นใยต่าง ๆ มาสานให้ต่อเนื่องกันไปจนเป็นผืน วัตถุที่นำมาทอให้เป็นผ้านั้นมีมากมายหลายชนิด เช่น เส้นใยไหมเอามาทอเป็นผ้าไหม ใยฝ้าย ใช้ทอเป็นผ้าฝ้าย ขนแกะทอเป็นสักหลาด และเยื่อจากใบไม้ทอเป็นผ้าลินิน และผ้าป่าน เป็นต้น

สุพัตรา จิรนนทนากรณ์ (๒๕๓๖ : ๔๐) อธิบายไว้ว่า การทอผ้าเริ่มจากการจักสาน ลักษณะการทอผ้าประกอบด้วยเส้นด้าย ๒ ชุด ชุดที่เป็นเส้นด้ายยืนจะวิ่งไปตามความยาวของผ้า อยู่ติดในเครื่องทอผ้าหรือแกนม้วนด้ายยืน อีกชุดหนึ่งเป็นด้ายพุ่งกรอเข้ากับกระสวยเพื่อให้กระสวยเป็นตัวนำเส้นด้ายพุ่งสอดขัดเส้นด้ายยืนเป็นมุมฉาก

อัจฉราพร ไศลสุต (๒๕๓๙ : ๓๒๘) กล่าวว่า “ผ้าทอเกิดจากการนำเอาเส้นด้าย ๒ หมู่มารวมกัน หมู่อันหนึ่งวิ่งไปตามความยาวของผ้า เรียกว่า “ด้ายยืน” อีกหมู่อันหนึ่งที่ขัดกับด้ายยืน เรียกว่า “ด้ายพุ่ง” มุมการขัดของเส้นด้ายทั้งสองหมู่นี้ ในผ้าทอธรรมดาทั่ว ๆ ไป คือ มุมฉากและแนวเส้นตรงที่ด้ายทั้งสองหมู่มุมขัดกัน เรียกว่า “เกรน”

จากที่ผู้รู้ทั้งหลายได้กล่าวไว้ข้างต้น สามารถสรุปความได้ว่า การทอผ้า หมายถึง การนำเอาวัตถุดิบที่เป็นเส้นใย หรือ เส้นขนจากพืช สัตว์ หรือวัสดุสังเคราะห์มาสานขัดกันโดยใช้เส้นด้ายสองพวก คือ ด้ายยืน และด้ายพุ่งมาขัดกันไปตลอดทั้งผืน จนกลายเป็นผ้าที่ใช้เป็นเครื่องปลูก เครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ได้

๒.๖.๒ ประเภทของผ้าทอในประเทศไทย

การทอผ้า เป็นงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ฝีมือในการผลิต มีทั้งการทอด้วยกี่พื้นบ้าน ซึ่งเป็น การทอแบบดั้งเดิม โดยอาศัยการฝึกหัดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ มีประเภทของผ้าทอในประเทศไทย แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) แบ่งตามวัตถุดิบที่ใช้ในการทอ ได้แก่ ฝ้าย และ ไหม

๑.๑ ฝ้าย เป็นพืชเศรษฐกิจ เจริญเติบโตในบริเวณพื้นที่ที่มีอากาศร้อนลักษณะดินเป็นดินเหนียวปนทราย อากาศโปร่งใส ไม่ชอบที่ร่มเงาบัง เส้นใยของฝ้ายดูดความชื้นได้ง่ายเหมาะสำหรับทอเป็นเครื่องนุ่งห่มในเมืองร้อน เพราะเมื่อฝ้ายดูดความชื้นแล้ว ความชื้นจะระเหยกลายเป็นไอ ผู้ที่สวมเสื้อผ้าด้วยผ้าฝ้ายจะรู้สึกเย็นสบาย ฝ้ายจะปลูกในเดือนพฤษภาคมต่อกับเดือนมิถุนายน หรือปลายเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูฝน เป็นช่วงที่จะช่วยให้ฝ้ายได้รับฝนดี ครั้นประมาณเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนธันวาคม ฝ้ายก็จะแก่และแตกปุย การปลูกฝ้ายชาวบ้านจะปลูกไปพร้อม ๆ กับการปลูกข้าว ระยะเวลาที่ใช้ในการปลูกฝ้ายจนกระทั่งสามารถเก็บเกี่ยวได้ใช้เวลาประมาณ ๖-๗ เดือน ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถปลูกฝ้ายได้ แล้วนำเส้นใยของฝ้ายมาทอเป็นผืนผ้า สำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่มและใช้สอยในชีวิตประจำวัน

๑.๒ ไหม เส้นใยไหมได้จากตัวไหมที่เลี้ยงโดยเริ่มต้นจากการปลูกต้นหม่อนสำหรับเป็นอาหารของตัวไหม ต้นหม่อนขึ้นได้ดีในดินเกือบทุกชนิด หม่อนต้องการความชุ่มชื้นเล็กน้อยระยะตั้งตัว แต่เมื่อโต หม่อนจะทนความแห้งแล้งได้ดีพอสมควร การเลี้ยงไหม ตัวไหมเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง มีลักษณะคล้ายตัวหนอน เมื่อแก่ตัวเข้าจะชักใยหุ้มตัวของมันเอง และตัวไหมจะอาศัยอยู่ภายในนั้น ชาวบ้านจะเอาใบหม่อนที่หั่นเป็นฝอย ๆ ไปให้ตัวไหมกิน และเฝ้าดูแลตัวไหมชักใย ตัวไหมและใบหม่อนสามารถเลี้ยงและปลูกได้ทุกบ้าน ชาวบ้านจะเอารังไหมมาสาวเพื่อจะเอาเส้นไหม ต่อจากนั้นก็นำเส้นไหมมาฟอก โดยนำมาต้มฟอกด้วยด่างเพื่อขับให้สีเส้นไหมเดิมออก จากนั้นนำมาทอเพื่อทำให้เส้นใยไหมติดต่อกันเป็นเส้นเดียวกันตลอด แล้วจึงนำมาย้อมสีนำไปทอเป็นผืนผ้าตามที่ต้องการ เส้นใยไหมมีคุณสมบัติ ลื่น มัน และยืดหยุ่นได้ดี

๒) แบ่งตามกรรมวิธีในการทอ

กรรมวิธีในการทอผ้า เป็นกรรมวิธีทำให้เกิดลวดลายบนผืนผ้าในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่ซับซ้อนและไม่ซับซ้อน มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไป ได้แก่

๒.๑ *ผ้ามัดหมี่* มีกรรมวิธีการทอผ้าให้เกิดลวดลายโดยการย้อมเส้นด้ายและการทอเป็นหลัก การย้อมเส้นไหมหรือฝ้ายให้ต่าง โดยการผูกมัดให้เกิดช่องว่าง สีไม่ติดกัน การทอมัดหมี่แต่ละผืนต้องใช้เวลาและความประณีต จัดเรียงเส้นไหมและฝ้ายให้สม่ำเสมอคงที่และกรรมวิธีต้องเรียงลำดับก่อนหลัง เพื่อให้เกิดลวดลายสวยงาม ถูกต้อง ลวดลายสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ หรือเกิดจากการจินตนาการการทอผ้ามัดหมี่ มี ๓ แบบ คือ แบบที่ ๑ มัดหมี่เส้นพุ่ง (Weft Yarn) แบบที่ ๒ มัดหมี่เส้นยืน (Warp Yarn) และแบบที่ ๓ มัดหมี่ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน (Doubles Yarns)

๒.๒ *ผ้าจก* กรรมวิธีการทอจกเป็นการทอและปักผ้าไปพร้อม ๆ กัน การทอลวดลายบนผืนผ้าด้วยวิธีการเพิ่มด้ายเส้นพุ่งพิเศษเข้าเป็นช่วง ๆ ไม่ติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผ้า การกระทำโดยใช้ไม้หรือขนเม่นหรือนิ้วมือล้วงขึ้น

๒.๓ *ผ้าขิด* เป็นผ้าทอด้วยกรรมวิธีใช้ไม้เขี่ยหรือสะกิดซ้อนเส้นด้ายยืนขึ้น แล้วสอดเส้นพุ่งไปตามแนวเส้นยืนที่ถูกจัดซ้อนนั้น จังหวะการสอดเส้นด้ายพุ่งทำให้เกิดลวดลายรูปแบบต่าง ๆ ชาวอีสาน เรียกว่า “การทอผ้าแบบขิด” มีทั้งท้องถิ่นที่ทอด้วยผ้าไหมและผ้าฝ้าย ผ้าทอลายขิดจะทอขึ้นเพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีทางศาสนา ชาวอีสานใช้หมอนขิดเป็นของกำนัล เครื่องมือในการเก็บขิด ได้แก่ ไม้เก็บขิด ทำด้วยไม้ไผ่ หรือไม้แก่นเหลา แผ่นบางกว่าประมาณ ๑ นิ้ว ยาวกว่าพื้มน้อย ๑ อัน ไม้ซ้อนขิดทำด้วยไม้ไผ่เหลากลมเล็กยาวกว่าพื้มน้อยกว่าประมาณ ๒๐ อัน ไม้ค้ำขิด ๒ อัน อันใหญ่กว้าง ๕ นิ้ว อันเล็กกว้าง ๓ นิ้ว เสียมปลายให้เรียบ เรียวมน

๒.๔ *ผ้าสำหรับห่ม* เป็นผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป ได้แก่ ผ้าสบ ผ้าแพรวเบี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าพาดเฉียง ผ้าคาดอก เป็นต้น

๒.๕ *ผ้าในพิธีกรรมทางศาสนา* เป็นผ้าที่ใช้ในพิธีและโอกาสต่าง ๆ ที่สืบเนื่องทางศาสนา ได้แก่ ผ้าขาว ผ้าดิบ ผ้าสบง ผ้าจีวร ผ้าห่อคัมภีร์ เป็นต้น

๒.๖ *ผ้าแพรวา* เป็นผ้าทอมือ เป็นกรรมวิธีการทอผ้าเพื่อให้เกิดลวดลายเป็นลักษณะผสมกัน ระหว่างลายขิดกับลายจก ใช้ไหมเส้นละเอียดล้วนทั้งผืน และไหมที่ทำให้ลวดลายของจกและแพรวาต่างกัน รวมทั้งจกใช้เป็นผ้าต่อชิ้น แพรวาใช้เป็นผ้าห่มเฉียงไหล่ การทอผ้าแพรวาต้องมีหลาย ๆ ลายอยู่ในผ้าผืนเดียวกัน ใช้เป็นผ้าแถบชิ้น ผ้าสบงเฉียงไหล่

๒.๗ *ผ้ายกดอก* มีกรรมวิธีการทอให้เกิดลวดลายโดยการยกตะกอกแยกด้ายเส้นยืน แต่ไม่ได้เพิ่มเส้นด้ายยืนหรือพุ่งพิเศษเข้าไปในผืนผ้า และในบางครั้งการยกดอกจะมีการเพิ่มด้ายเส้นพุ่งจำนวน ๒ เส้น หรือมากกว่านั้นเข้าไป ลวดลายที่ทอจะเป็นลายที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และความเชื่อทางศาสนา อันได้แก่ ลายปราสาท ลายธรรมมาสน์ ลายสัตว์ ลายพืช ลายจากสิ่งของเครื่องใช้ และลายเรขาคณิต นอกจากนี้ผ้าทอจะเรียกตามสถานที่ทอก็ได้ เช่น ผ้าทอเกาะยอ และผ้าทอพุมเรียง เป็นต้น

๒.๖.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้า

รัตนะ อุทัยผล (๒๕๒๓ : ๑๔๒ - ๑๕๐) กล่าวถึง รายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ในการทอผ้าว่ามีรูปร่างแปลกและต่างกัน เนื่องจากผู้ออกแบบบางแห่งอาศัยวัสดุจากภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ถ้าเป็นประเทศทางภาคพื้นยุโรปมีไม้ชนิดเนื้ออ่อนนุ่มมาก จึงได้สร้างอุปกรณ์ขึ้นด้วยไม้ชนิดนั้น ซึ่งต่างกับประเทศทางภาคพื้นเอเชียมีไม้จริง ไม้เนื้อแข็ง และไม้ไผ่อยู่เป็นจำนวนมาก ฉะนั้น ตามชนบทที่มีการทอ จึงประดิษฐ์เครื่องที่ทำด้วยไม้ไผ่เป็นส่วนประกอบกับไม้จริง ซึ่งจัดทำและหาง่ายมีอยู่ทั่วไป ถึงแม้ว่าออกจะล้าสมัยไปบ้าง แต่ก็ทำการถักทอใช้ได้ผลดีเท่ากัน และยังใช้อยู่จนถึงสมัยนี้ การทอสมัยนี้ง่ายมากไม่จำเป็นต้องเตรียมงานหมดทุกอย่าง หากเป็นสมัยก่อนต้องเตรียมฝ้ายนับแต่การปลูกฝ้าย ปั่นฝ้าย ทีบฝ้ายและกรอด้วยมือเรียงเส้นแล้วจึงนำมาทอได้ ตรงกันข้ามกับสมัยนี้ ผู้ทอเพียงจัดหาซื้อวัสดุที่เป็นฝ้ายขายกันตามท้องตลาดมาทอได้เลย ดังนั้น งานทอจึงรู้สึกว่เร็วขึ้นมาก เครื่องมือชนิดต่างๆ มีดังนี้

- ๑) เครื่องทีบ มีหน้าที่แยกฝ้ายออกจากเมล็ด
- ๒) เครื่องปั่นฝ้ายและดัดฝ้าย (หลา/ไถ) ใช้สำหรับปั่นฝ้ายให้เป็นฝอย
- ๓) ไม้แกนเตรียมเส้นฝ้าย ใช้สำหรับการนำฝ้ายที่ปั่นและดัดแล้วมาทำให้เป็นเส้น (หลอด)
- ๔) เครื่องกรอด้วยหรือในกรอด้วย มีหน้าที่ทำฝ้ายให้เป็นเส้น และกรอเข้าเป็นกลุ่ม
- ๕) หลอดกรอด้วย เป็นอุปกรณ์ที่นำมาใส่ด้าย
- ๖) กระสวย เป็นอุปกรณ์ที่นำมาใส่ในหลอดสำหรับเส้นด้ายพุ่ง
- ๗) กรรไกร ใช้สำหรับตัดผ้าและเส้นด้าย
- ๘) เข็ม ใช้สำหรับต่อด้ายหรือเย็บ
- ๙) หวีฟันห่าง ทำหน้าที่สางหรือหวีเส้นด้ายยีนให้เส้นเรียงไม่ปะปนกัน
- ๑๐) ตะกอล ใช้สำหรับแยก เส้นด้ายให้ขึ้นเพื่อเปิดให้จังหวะของเส้นด้าย พุ่งสอดขัดกัน
- ๑๑) ฟืม ใช้สำหรับสอดไหมหรือเพื่อจัดเส้นไหมให้อยู่ห่างกัน แล้วใช้กระทบไหมพุ่งที่สานติดกันกับไหมยีนหรือไหมเครือเป็นผืนผ้า
- ๑๒) น่องกระบือ ใช้สำหรับรัดฟันฟืมไม่ให้เลื่อน
- ๑๓) รัดฟืม ทำหน้าที่รัดคอกับคางฟืมให้พันหัวแน่น
- ๑๔) รางหลอด เป็นอุปกรณ์ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการเก็บหลอดด้ายจำนวนมากให้เป็นหมวดหมู่และง่ายต่อการใช้
- ๑๕) แปรงหรือหวี (แปรงหวีหูก) ใช้สำหรับสางเส้นด้าย
- ๑๖) ไม้กำพัน ใช้สำหรับม้วนผ้าที่ทอแล้วไว้อีกส่วนหนึ่ง
- ๑๗) ไม้ดาบ เป็นไม้สอดแทนไม้ขีด เพื่อให้ตะกอลเปิดกว้างและสอดเส้นด้ายยีนพุ่งไป
- ๑๘) ไม้ขีด ใช้สำหรับคัดลาย

- ๑๙) กระสวยด้ายพุ่ง เครื่องมือที่ใช้กรอด้ายสำหรับทอผ้า
- ๒๐) บ่ากี เป็นไม้ที่รองรับส่วนปลาย ๒ ด้านของไม้ม้วนผ้า มี ๒ หลัก แต่ละหลักจะอยู่คนละข้างของหูก
- ๒๑) กง เป็นอุปกรณ์สำหรับใส่ปอยด้าย ใหม่ เพื่อจะสาวหรือกวักใส่อีก
- ๒๒) ในหรือหลา เป็นอุปกรณ์สำหรับปั่นด้าย หรือไหม ใส่หลอด
- ๒๓) หลักฝื่อ เป็นอุปกรณ์สำหรับจัดด้ายหรือไหมให้เป็นระเบียบได้ขนาดตามขนาดของหูก

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กาญจนา เกียรติมิตรรัตน์ (๒๕๔๖ : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ รูปแบบการเรียนรู้ และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย การวิเคราะห์บริบททางวัฒนธรรม พบว่าในอดีตการทอผ้าเป็นกระบวนการขัดเกลาของผู้หญิง เพื่อเปลี่ยนสถานภาพโดยการแต่งงาน ปัจจุบันผู้หญิงเปลี่ยนสถานภาพเป็นผู้นำอาชีพทอผ้าในชุมชนแบบแผนชีวิตในอดีตผู้หญิงทอผ้าอยู่บ้าน ผู้ชายทำการเกษตรนอกบ้าน ปัจจุบันผู้ชายช่วยงานทอผ้าในครอบครัวมากขึ้น และพบว่าโครงสร้างครอบครัวขยายรักษาระบบความสัมพันธ์ตามบทบาทหน้าที่ไว้ได้มากกว่าครอบครัวเดี่ยว รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย

ทองสุข วันแสน (๒๕๓๗ : หน้า ๓๐๑) ประชาชนในชนบทส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ ทักษะ และมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการประกอบอาชีพการทอผ้า เนื่องจากการทอผ้าเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และอยู่ในวงจำกัดเฉพาะบุตรหลาน ผู้ที่สนใจจริง ๆ เท่านั้น การทอผ้าเป็นเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อน ต้องอาศัยความปรารถนาดีบรรจง และใช้เวลามากจึงก่อให้เกิดความเบื่อหน่ายและไม่เป็นที่สนใจ ประชาชนส่วนใหญ่จึงหันไปประกอบอาชีพอื่นมากกว่า ปัญหาและอุปสรรคด้านทัศนคติต่อการประกอบอาชีพของการทอผ้า ผู้ทอส่วนใหญ่ยังมีความรู้สึกว่าการทอผ้าเป็นอาชีพหรืองานที่น่าเบื่อ ทำยาก ไม่คุ้มค่าและไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ทำให้ผู้ทอผ้านับวันจะลดน้อยลงไป หันไปเลือกอาชีพใหม่ ซึ่งในการตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพของคนเรานั้น ครอบครัวมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท เป็นชุมชนเกษตรกรรม ครอบครัวจะมีบทบาทในการถ่ายทอดการประกอบอาชีพให้แก่สมาชิกในครอบครัวไปพร้อม ๆ กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การที่ พ่อ แม่ นำลูกชายติดตามไปทำนา ก็จะสอนการทำนา การเกี่ยวข้าว การจับปลาให้กับลูกชายไปด้วย หรือ การที่แม่สอนให้ลูกสาวทำกับข้าว เป็นการแสดงแบบอย่างให้แก่ลูก โดยที่ลูกได้มีการเรียนรู้โดยไม่รู้สึกรู้สิดัว จากการรับถ่ายทอดจากพ่อ แม่ เมื่อโตขึ้นเขาก็สามารถเป็นตัวแทนในการถ่ายทอดความรู้แทนพ่อ แม่ ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าว จะได้รับการขัดเกลาจากครอบครัว โดยพ่อแม่ มี

บทบาทเป็นผู้ฝึก ให้การอบรม ชี้นำแนวทางซึ่งเป็นต้นแบบในการถ่ายทอด ให้การเรียนรู้ ค่านิยม และทัศนคติ

วรวิทย์ องค์กรุรักษา (๒๕๓๗) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปะการปักผ้า ของชาวเขา โดยมารดาจะเริ่มสอนให้แก่บุตรสาวเมื่ออายุระหว่าง ๖ – ๑๒ ปี ตามความพร้อมของแต่ละบุคคล และเมื่อเข้าอายุ ๑๕ ปี ก็สามารถปักผ้าได้ โดยการสังเกตและสอบถามผู้รู้ แล้วฝึกด้วยตนเอง มีการแลกเปลี่ยนลวดลายกับผู้อื่น ทำให้เกิดลวดลายใหม่ ๆ การปักผ้าของชาว กะเหรี่ยงจึงนับว่าเป็นกระบวนการสืบทอดทางศิลปะที่ผู้สอนใช้วิธีการสอนแบบปากเปล่าและการ สาธิต ผู้เรียนใช้วิธีการสังเกตและฝึกประสบการณ์ด้วยตนเองจนเกิดความชำนาญ โดยไม่มีการ จดบันทึกเป็นหลักฐาน การถ่ายทอดจึงขึ้นอยู่กับความแม่นยำของผู้สอนและผู้เรียนในการ ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ศุภวิทย์จิวชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่ (๒๕๒๖ : ๒๕๕) การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทอ ผ้าส่วนใหญ่มักถ่ายทอดโดยมารดาสอนให้กับบุตรสาวและการสังเกตสอบถามผู้รู้ สำหรับลักษณะ ในการถ่ายทอดการทอผ้าของชาวกะเหรี่ยง เริ่มจากเด็กผู้หญิงอายุ ๑๑ – ๑๒ ปี จะเริ่มฝึกหัดทอ ผ้าง่าย ๆ ก่อน โดยทอเสื่อที่ตนเองสวมใส่ก่อน เมื่อมีความชำนาญมากขึ้นก็เริ่มทอสอดลวดลาย ทอย่าม ทอผ้าห่ม แล้วจึงเริ่มทอเสื่อหึงแม่เรือน ซึ่งเป็นการทอที่ยากที่สุด

ฤชอร แซ่โกย (๒๕๔๔ : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง อาชีพการทอผ้าที่เฒวของ ชนเผ่ากะเหรี่ยง บ้านพระบาทห้วยต้ม อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน พบว่า กระบวนการทอผ้าและแนว ทางการออกแบบลวดลายผ้าที่เฒวของชนเผ่ากะเหรี่ยงในอดีตเป็นกระบวนการที่ง่าย ๆ ฟังฟัง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ทั้งในเรื่องของวัสดุ อุปกรณ์ในการทอ และกระบวนการใน การพัฒนาคุณภาพของเส้นใย รวมทั้งลวดลายผ้าที่ออกแบบ มีจุดมุ่งหมายของการทอเพื่อใช้ใน คริวเรือน สำหรับการทอผ้าในปัจจุบันนั้นยังคงใช้กระบวนการแบบดั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นมี การจัดหาวัสดุโดยการซื้อแทนการจัดทำขึ้นใช้เอง ด้านการพัฒนาคุณภาพของเส้นใย การย้อมสี ได้รับความรู้จากการส่งเสริมของหน่วยงานต่าง ๆ นอกจากนี้แล้ววัตถุประสงค์ของการทอผ้าได้ เปลี่ยนเป็นการทอเพื่อการพาณิชย์

สมบัติ ประจัญสานต์ และคณะ (๒๕๔๕ : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษา แนวทางการยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาผลิตภัณฑ์ผ้าไหมของอำเภอนาโพธิ์ จังหวัด บุรีรัมย์ พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลสำคัญต่อการพัฒนายกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ปัจจัยด้าน ชุมชน ปัจจัยด้านผู้ผลิต ปัจจัยด้านผลิตภัณฑ์ ปัจจัยด้านการตลาด และปัจจัยภายนอก การนำ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไปใช้ในกระบวนการพัฒนายกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น

สุนทร เกตุอินทร์ (๒๕๔๕ : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษา เรื่อง โครงสร้างลวดลายผ้าทอ กะเหรี่ยง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี พบว่า ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อในเรื่องของการทอผ้าว่า ผู้หญิงทุกคนจะต้องทอผ้าเป็น ดังนั้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จึงยังคงให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมการ ทอผ้าอยู่ และจะสอนการทอผ้าให้กับเด็กผู้หญิงที่มีอายุประมาณ ๗ – ๑๐ ปี ที่มีความสนใจ เด็ก

จะเกิดการเรียนรู้การทอผ้าจากการสังเกตและการฝึกหัด โดยอุปกรณ์ที่ใช้ในการทอ ได้แก่ กี่เอว ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทำจากวัสดุที่หาได้จากธรรมชาติ สำหรับลักษณะโครงสร้างลวดลาย เทคนิคการผลิต และการจัดหมวดหมู่ผ้าทอ สรุปได้ว่า ลักษณะโครงสร้างของผ้าทอ มีอยู่ด้วยกัน ๒ แบบ คือ แบบแรก ได้แก่ การทอผ้าแบบธรรมดา ซึ่งเป็นการทอผ้าเป็นผืนนำไปตัดเย็บเป็นชุดของเด็กหญิงสาวกะเหรี่ยง และอีกแบบหนึ่งคือ การทอแบบลวดลาย ผ้าที่สาวกะเหรี่ยงนิยมทอใช้ ส่วนใหญ่จะมีลวดลายประกอบ ซึ่งนำมาตัดเย็บเป็นของใช้และเครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ซึ่งแต่ละประเภทนั้นมีลักษณะการทอไม่เหมือนกัน เราสามารถสังเกตได้ว่าผู้ทอ กำลังทอผ้าเพื่อนำไปใช้ประโยชน์อะไร โดยพิจารณาจากลักษณะของลวดลาย สี และขนาดของผ้าที่ทอ

แสงเพชร สุพร (๒๕๓๓ : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษา เรื่อง โลกทัศน์กลุ่มชาติพันธุ์โซ่ : กรณีบ้านหนองยาง ตำบลชะโนดน้อย อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์โซ่ ถิ่นเดิมอยู่บริเวณ เมืองตะโพน หรือเซโพน ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในปัจจุบัน เมืองนี้เดิมเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย ชาวโซ่กลุ่มนี้ได้อพยพเข้าสู่อีสาน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อปี พุทธศักราช ๒๓๕๙ อยู่บริเวณเทือกเขาภูพาน อพยพมาโดยการเดินเท้าข้ามแม่น้ำโขงบริเวณแก่งกะเบา ส่วนโลกทัศน์กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีต่อมนุษย์และสังคมนั้น พบว่า ชาวโซ่มีความผูกพันกับครอบครัว กลุ่มเครือญาติและเผ่าพันธุ์ของตัวเองมากกว่ากลุ่มอื่น ให้ความสำคัญกับระบบอาวุโส ไม่นิยมนำบุคคลนอกเผ่ามาเป็นผู้นำ มีระบบระเบียบแบบแผนของตนเองอย่างเด่นชัด โดยยึดถือขนบนิยมเป็นหลักในการปฏิบัติ ซึ่งมีมาแต่โบราณ มีการแต่งงานเมื่ออายุยังน้อย มีบุตรมากและไม่นิยมการวางแผนครอบครัว

อ้อมจิต กันทาใจ (๒๕๔๑ : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ขบวนการถ่ายทอดศิลปะและเทคโนโลยีการทอผ้า กรณีศึกษา : การทอผ้าในเขตท้องที่ อำเภอจอมทอง ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะการถ่ายทอดศิลปะการทอมี ๕ ลักษณะ คือ ๑) การถ่ายทอดกันด้วยระบบครอบครัว เป็นการถ่ายทอดตั้งแต่วิธีการทอ เทคนิค ตลอดจนลวดลายต่าง ๆ ในระบบครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจากย่า ยาย สู่แม่ จากแม่สู่ลูกสืบต่อกันมามิได้ขาด ประกอบกับทุกบ้านมีการผลิต การรับรู้โดยการได้ยิน ได้เห็น ได้ฟัง จึงซึมซับเอากระบวนการเหล่านี้ไว้โดยธรรมชาติและง่ายในการเรียนรู้ ๒) การถ่ายทอดกันด้วยระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ห่างกันออกไปเป็นคนละบ้าน แต่ก็ยังอยู่ในลักษณะเทคนิคพิเศษบางเทคนิคที่ แม่ หรือ ยาย ทอไม่ได้ แต่อาศัยญาติที่ไปมาหาสู่กัน จึงเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ให้กันและกัน ๓) การถ่ายทอดในลักษณะความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้าน โดยเป็นเพื่อนบ้านที่มีความสนิทสนมกัน ๔) การถ่ายทอดในลักษณะอื่น ๆ เช่น ดูเพื่อนบ้านทอ แล้วจำมาทอเอง เป็นการเลียนแบบโดยการจดจำเอาลวดลายที่ผู้ทอชอบนำมาทอ ๕) การถ่ายทอดในลักษณะการอบรม เป็นการถ่ายทอดแบบใหม่ที่เริ่มเกิดขึ้น โดยการส่งเสริมจากภาครัฐและองค์กรต่าง ๆ

๒.๘ บริบทตำบลโพนจาน

๑) ความเป็นมาตำบลโพนจาน

ตำบลโพนจาน เป็นตำบลที่แยกออกมาจากตำบลโพนสวรรค์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เนื่องจากมีจำนวนครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น มีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด ๗ หมู่บ้าน มีนายสุพร เหลิน - ต้ายซ้าย เป็นกำนันคนแรกของตำบลโพนจาน ปัจจุบันมีหมู่บ้านทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้าน และมีนายเสนาะ สงคราม เป็นกำนัน ตำบลโพนจานอยู่บริเวณตอนใต้ของอำเภอโพนสวรรค์ ระยะทางห่างจากอำเภอโพนสวรรค์ ๕ กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๓๓,๔๗๒ ไร่ สภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มและเป็นเนินสูงเป็นบางส่วน

๒) อาณาเขต

- ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลนาหัวบ่อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
- ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลโพนสวรรค์ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลบ้านค้อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

ภาพประกอบที่ ๒.๑ แผนที่แสดงอาณาเขตของตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จ. นครพนม

๓) ประชากร

จำนวนครัวเรือน ๑,๒๔๘ ครัวเรือน

จำนวนประชากร	๔,๘๐๕	คน
เพศชาย	๒,๓๗๕	คน
เพศหญิง	๒,๓๒๐	คน

(ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน , กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙.)

โดยมีชนเผ่าที่หลากหลาย ได้แก่ เผ่ากะเลิง เผ่าญ้อ และเผ่าไทยไส้

๔) การปกครอง

ตำบลโพนจาน แบ่งการปกครองออกเป็น ๑๐ หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ ๑ บ้านนาซอ	หมู่ที่ ๗ บ้านทรายคำ
หมู่ที่ ๒ บ้านโพนจาน	หมู่ที่ ๘ บ้านทรายทอง
หมู่ที่ ๓ บ้านบงคำ	หมู่ที่ ๑๐ บ้านโพนเจริญ
หมู่ที่ ๔ บ้านด้าย	หมู่ที่ ๑๑ บ้านน้อยศรีวิไล
หมู่ที่ ๖ บ้านกุดตะกล้า	หมู่ที่ ๑๒ บ้านด้าย

**หมู่ที่ ๕ บ้านกลางจาน หมู่ที่ ๘ บ้านหนองท่ม อยู่ในเขตเทศบาลตำบลโพนสวรรค์ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

๕) สภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ในตำบลโพนจานประกอบอาชีพเกษตรกรรม พืชเศรษฐกิจของตำบลหลังจากการทำนา ได้แก่ การปลูกพริก ข้าวโพด และไผ่ยาสูบ

การปศุสัตว์ ส่วนมากนิยมเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ โค กระบือ สุกร เป็ด และไก่ โดยเป็นลักษณะการเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ

การอุตสาหกรรม ไม่มีอุตสาหกรรมที่เด่นชัดในแง่การสร้างแรงงานให้แก่ราษฎร ส่วนใหญ่จะเป็นการทำโรงสีขนาดเล็ก อุตสาหกรรมก่อสร้างขนาดครอบครัว และการจัดกลุ่มจักสานขนาดเล็ก

การพาณิชย์ ส่วนใหญ่เน้นการค้าเบ็ดเตล็ดพื้นฐานในการครองชีพ เช่น ร้านขายของชำ ร้านขายขนมจีนภายในครอบครัว ร้านขายอาหารขนาดเล็ก

๖) คำขวัญ

แหล่งพริกพันธุ์ดี	มัดหมี่สีสวย
มากด้วยเกษตรกรรม	วัฒนธรรมท้องถิ่น
ดินแดนสามเผ่า	เหล่าไส้ ญ้อ กะเลิง

๗) การศึกษา

ประชาชนส่วนใหญ่ของตำบลโพนจาน จบการศึกษาภาคบังคับ ๙๐% สถานศึกษาของตำบลโพนจาน มีทั้งหมด ๕ แห่ง ดังนี้

ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ จำนวน ๕ แห่ง คือ

- ๑) ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์วัดศรีบุญเรือง
- ๒) ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์วัดโพธิสมพร
- ๓) ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์วัดศรีสว่างอารมณ์

ส่วนศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์วัดโพนทราย และศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์วัดศรีสว่าง อยู่ในเขตเทศบาลตำบลโพนสวรรค์ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

โรงเรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำนวน ๓ แห่ง คือ

- ๑) โรงเรียนบ้านบงคำ
- ๒) โรงเรียนบ้านด้าย

ส่วนโรงเรียนบ้านโพนจาน อยู่ในเขตเทศบาลตำบลโพนสวรรค์ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

๘) ศาสนา

ประชากรส่วนใหญ่ในตำบลโพนจาน นับถือศาสนาพุทธ

จำนวนวัดที่อยู่ในเขตตำบลโพนจาน มีจำนวน ๑๐ แห่ง

๙) การสาธารณสุข

มีสถานอนามัย ๒ แห่ง คือ สถานอนามัยบ้านด้าย และสถานอนามัยโพนจาน

สำหรับโรคที่พบบ่อย คือ กลุ่มโรคระบบทางเดินอาหาร และโรคระบบหายใจ

๑๐) ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรน้ำ ตำบลโพนจานมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการอุปโภคบริโภค และการประกอบอาชีพ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น ห้วยทวย ห้วยหินชะแนน ห้วยด้าย หนองเอียด หนองนาแซง

สภาพแวดล้อม มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากการขยายตัวดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมมากกว่าเดิม เช่น ปัญหายะมูลผวย

๑๑) จุดเด่นของพื้นที่

พื้นที่ตำบลโพนจาน มีโอกาสพัฒนาในด้านการเกษตรสูง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่สามารถปลูกพืชที่เป็นพืชเศรษฐกิจได้ดีในช่วงหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว สามารถนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปได้อย่างดี โดยเฉพาะพริก ซึ่งมีการปลูกมากที่สุดในพื้นที่ตำบลโพนจาน หากมีหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนจัดตั้งโรงงาน หรือจัดตลาดรองรับผลผลิต จะทำให้ราษฎรในพื้นที่มีอาชีพและรายได้มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพหัตถกรรม การจักสาน การทอผ้าพื้นเมือง

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทย
โล้ อำเภอนครพนม จังหวัดนครพนม” เป็นการสำรวจเชิงคุณภาพ ได้ข้อมูลที่จะนำไปใช้
ประโยชน์ด้วยวิธีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)
โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การปฏิบัติ และการวิเคราะห์อย่างมีเหตุมีผล

๑. แบบของโครงการวิจัย

โครงการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วม (Participatory
Action Research) เพื่อพัฒนาท้องถิ่น โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การปฏิบัติ
และการวิเคราะห์อย่างมีเหตุมีผล มีการสัมภาษณ์กลุ่มเน้น (Focus Group Discussion) มีการ
สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) รวมทั้งมีการสังเกตโดยให้สมาชิกมีส่วนร่วมใน
กระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติ และการวิเคราะห์อย่างมีเหตุมีผล เพื่อศึกษา รวบรวม
จัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเครื่องปั้นดินเผาด้วยตนเอง

๒. สถานที่ทำการทดลองและเก็บข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ครอบคลุมพื้นที่ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอนครพนม จังหวัดนครพนม

๓. การกำหนดประชากร ตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม

๓.๑ ประชาชนทั่วไปในชุมชนไทยโล้ ตำบลโพธิ์ตาก อำเภอนครพนม จังหวัด

นครพนม จำนวน ๕๐ คน

๓.๒ กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน ๑๒ คน มาจาก

- ผู้นำชุมชน จำนวน ๕ คน

- ปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน ๒ คน พิจารณาจากผู้ที่ได้รับการยอมรับ

จากสมาชิกชุมชนไทยโล้

- นักวิชาการท้องถิ่น จำนวน ๒ คน ประกอบด้วย

- ครูโรงเรียนบ้านโพธิ์ตาก จำนวน ๒ คน พิจารณาจากผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ

ด้านศิลปวัฒนธรรม

- ผู้แทนองค์กรส่วนท้องถิ่น จำนวน ๒ คน ประกอบด้วย
  - นายกองค้การบริหารส่วนตำบลโพนจาน จำนวน ๑ คน
  - ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน จำนวน ๑ คน
- พัฒนาชุมชนอำเภอโพนสวรรค์ จำนวน ๑ คน พิจารณาจากผู้รับผิดชอบ

ตำบลโพนจาน

๓.๓ ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าพื้นเมืองไทยไส้ จำนวน ๕ คน

๓.๔ สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยไส้ จำนวน ๒๐ คน

๔. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยใช้เครื่องมือและเทคนิคในการเก็บข้อมูลดังต่อไปนี้

๑. การสังเกต คณะผู้วิจัยมีการใช้กระบวนการสังเกต ประกอบการซักถาม การจดบันทึก การบันทึกภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหวในกระบวนการทอผ้าแบบครบวงจร จนถึงการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม

๒. แบบสัมภาษณ์

๒.๑ แบบสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าพื้นเมืองไทยไส้ โดยมีประเด็นคำถามดังนี้

๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของผ้าทอพื้นเมืองไทยไส้

๒.๑.๒ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้า

๒.๑.๓ กระบวนการออกแบบลายผ้าไทยไส้

๒.๒ แบบสัมภาษณ์สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยไส้ โดยมีประเด็นปัญหาดังนี้

๒.๒.๑ วัฒนธรรมการทอผ้าจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

๒.๒.๒ วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการทอ

๒.๒.๓ กระบวนการออกแบบลาย

๒.๒.๔ กระบวนการย้อมสี

๒.๒.๕ กระบวนการทอ

๒.๒.๖ การนำไปใช้

๒.๒.๗ ปัญหาและข้อเสนอแนะ

๒.๓ แบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

๒.๓.๑ บริบทชุมชน

๒.๓.๒ ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ

๒.๓.๓ การสนับสนุน ส่งเสริมผ้าทอพื้นเมืองไทยไส้

๒.๓.๔ ปัญหาและข้อเสนอแนะ

๒.๔ แบบสัมภาษณ์ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๒.๔.๑ กระบวนการและวิธีการส่งเสริม

๒.๔.๒ โครงการในการส่งเสริม

๒.๔.๓ งบประมาณสนับสนุน

๒.๔.๔ ปัญหาและข้อเสนอแนะ

ข้อมูลหลักของการวิจัยครั้งนี้ ได้จากแบบสัมภาษณ์ที่ใช้สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายตามประเด็นที่คณะผู้วิจัยได้ร่างข้อคำถามขึ้น และตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาโดยคณะผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มเป้าหมาย ทำการปรับปรุงเนื้อหาให้ครอบคลุมทุกประเด็น

๕. วิธีดำเนินการวิจัย

๕.๑ การดำเนินงานวิจัย ประกอบด้วย การดำเนินกิจกรรม ๕ กิจกรรม คือ

กิจกรรมที่ ๑ การสำรวจข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโส้ เพื่อรวบรวมข้อมูลภูมิหลัง เรื่องราว คุณค่า วัฒนธรรมการทอผ้าของชาวไทยโส้ จังหวัดนครพนม โดยวิธีการสัมภาษณ์จากกลุ่มสตรีทอผ้าพื้นเมือง, ประชาชนชาวบ้าน และศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการวิจัยครั้งนี้มีประธานกลุ่มสตรีทอผ้าพื้นเมือง ตำบลโพธิ์จาง อำเภอนิคมน้ำอ้น จังหวัดนครพนม เป็นคณะผู้ร่วมวิจัย ใช้เวลา ๔ เดือน ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อย ๓ กิจกรรม ดังนี้

กิจกรรมที่ ๑.๑ เก็บข้อมูลภาคสนามตามประเด็นที่กำหนด

กิจกรรมที่ ๑.๒ วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลตามประเด็น

กิจกรรมที่ ๑.๓ รายงานผลระยะที่ ๑

กิจกรรมที่ ๒ การสัมภาษณ์เชิงลึก (Focus Group) เพื่อศึกษา (๑) กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าชาวไทยโส้ และ (๒) รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโส้ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อพัฒนาระดับภูมิปัญญา เพื่อก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่า และจัดประชุมกลุ่มย่อยแบบมีส่วนร่วมในการสรุปผล วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลตามประเด็น โดยจัดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (เวทีชาวบ้าน) ซึ่งการวิจัยครั้งนี้มีสมาชิกกลุ่มสตรีทอผ้าพื้นเมือง , ผู้นำชุมชน , พัฒนาชุมชน , นักวิชาการท้องถิ่น , ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นคณะผู้ร่วมวิจัย ใช้เวลา ๓ เดือน

กิจกรรมที่ ๓ การคืนความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าชาวไทยโส้ให้กับชุมชน โดยนำความรู้ที่ได้จากกิจกรรมที่ ๒ มารวบรวม จัดเก็บและเผยแพร่ โดยใช้สื่อรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้โดยง่าย โดยใช้การจัดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าชาวไทยโส้ อันนำไปสู่การยกระดับความรู้ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มีสมาชิกกลุ่มทอผ้าพื้นบ้าน, ผู้นำชุมชน, พัฒนาชุมชน, นักวิชาการ

ท้องถิ่น , ผู้แทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล และเยาวชนที่เป็นนักเรียนระดับการศึกษาชั้น
พื้นฐาน โรงเรียนบ้านโพนจาน ใช้เวลา ๒ เดือน

กิจกรรมที่ ๔ การพัฒนาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้ เพื่อเพิ่ม
มูลค่าของภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้ โดยใช้จัดกลุ่มประชุมย่อย เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้
รวบรวมจากกิจกรรมที่ ๓ มาพัฒนาผ้าทอของชาวไทยโล้ เพื่อยกระดับและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์
เป็นสินค้าวัฒนธรรมให้กับชุมชน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มีสตรีกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง เป็นคณะผู้ร่วม
วิจัย ใช้เวลา ๑ เดือน ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อย ๒ กิจกรรมดังนี้

กิจกรรมที่ ๔.๑ การจัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้า
วัฒนธรรม เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับชุมชน

กิจกรรมที่ ๔.๒ สรุป ถอดบทเรียนและวิเคราะห์บทเรียน

กิจกรรมที่ ๕ รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ใช้เวลา ๒ เดือน

๖. วิธีการศึกษา

๖.๑ การศึกษาบนโต๊ะ (Desk study) เพื่อทบทวนความรู้ที่มีอยู่ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง
นโยบายรวมทั้งยุทธศาสตร์ของรัฐบาล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๖.๒ การสัมภาษณ์กลุ่ม เป้าหมายหลักเพื่อให้ได้ข้อมูลบริบทชุมชนด้านต่าง ๆ

๖.๓ การสนทนากลุ่ม เพื่อให้ได้ความเข้าใจประเด็นหลักของกลุ่มเป้าหมายในเรื่องภูมิปัญญา
การทอผ้าของชุมชนไทยโล้ รวมทั้งกระบวนการถ่ายทอดของภูมิปัญญา

๖.๔ การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้มุมมองของแต่ละบุคคลในการนำภูมิปัญญาการทอผ้า
ของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ

๖.๕ การสังเกต เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

๗. วิธีการเก็บข้อมูล

คณะผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายหลัก เป็นการสัมภาษณ์เชิง
ลึก การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งการสังเกตและการถอดบทเรียนจาก
กิจกรรมที่จัด ซึ่งได้รับความร่วมมือจากกลุ่มสตรีทอผ้าพื้นเมืองไทยโล้ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ
ท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน ผู้แทนจากองค์การส่วนท้องถิ่น ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏ
นครพนม, สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม, สภาวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม, ที่ว่าการอำเภอ
โพนสวรรค์, โรงเรียนบ้านโพนจาน

๗. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลกระทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการวิเคราะห์เชิง
พรรณนา

๘. การตรวจสอบข้อมูล

โดยการนำข้อมูลที่รวบรวมได้นำมาจัดประชุมกลุ่มเน้น (Focus Group) เพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้ รวมทั้งตรวจสอบกับเอกสารที่มีการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์

บทที่ ๔

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้

การวิจัย เรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครพนม คณะผู้วิจัยขอแบ่งการนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น ๕ ตอน ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๑. บริบทชุมชนไทยโล้ บ้านโพจาน
๒. ข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอไทยโล้
๓. ข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้
๔. การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้
๕. แนวทางการนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน

๑. บริบทชุมชนไทยโล้

๑.๑ ประวัติศาสตร์ชุมชนไทยโล้

ชาวไทยโล้ หรือกะโล้ หรือกะโซ่ เป็นกลุ่มชนที่ใช้ภาษาคล้ายกับขอมโบราณหรือเขมร หรือส่วย (กวย) ถิ่นฐานเดิมชาวโล้ อยู่ที่เมืองมหาชัย กองแก้ว และแขวงเมืองคำม่วน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อพยพเข้ามาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมัยรัชกาลที่ ๓ หลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ปัจจุบันตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร อำเภอโพธารมย์ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ตำบลดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร บางตำบลในเขตอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ และบางตำบลของอำเภอโซ่พิสัย จังหวัดหนองคาย สำหรับภาษาที่ใช้มีแต่ภาษาพูด ไม่มีภาษาเขียน ชาวเผ่าไทยโล้ใช้ภาษาเดียวกันกับกวย (ส่วย) ออกเสียงเพี้ยนกันบ้างตามลักษณะภาษาถิ่น แต่คำพื้นฐานของภาษาโล้ และกวยนั้นตรงกันเป็นส่วนใหญ่ มีบางคำประมาณ ๑๐-๒๐ เพอร์เซ็นต์เป็นคำที่ใช้เฉพาะเผ่าพันธุ์ (http://www.Prapayneethai.com/th/rite/nlrth_east/view.asp?id=0532)

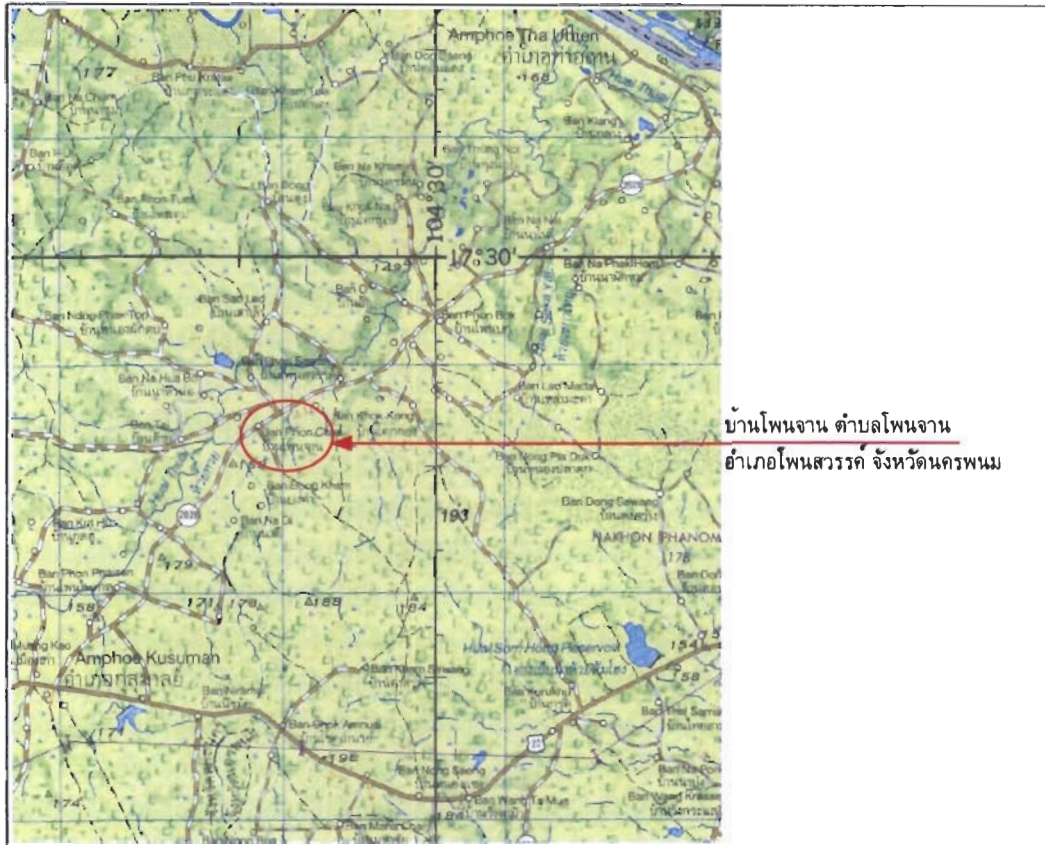
บ้านโพจานเป็นชุมชนเล็ก ๆ แห่งหนึ่งของอำเภอโพธารมย์ จากการบอกเล่าของนายมา โพนธิเสน พอจะทราบได้ว่าประมาณเกือบ ๒๐๐ ปีเศษ มีชุมชนเผ่าหนึ่งเรียกว่า “เผ่าโล้” ได้อพยพจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พร้อมกับชาวไทยเผ่าอื่น ๆ ซึ่งในจำนวนนี้มีเผ่ากะเลิงด้วย ได้อพยพมาตั้งรกรากบริเวณต้นน้ำห้วยกุดบางที่มีต้นยางใหญ่ มีรังผึ้งหลวงอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่าบ้านฮ้าง (ร้าง) ต้นเพ็ง (ผึ้ง) อยู่ทางทิศใต้ของที่ตั้งหมู่บ้าน

ปัจจุบัน ประมาณ ๒ กิโลเมตร ประมาณปีพุทธศักราช ๒๒๖๐ ชาวบ้านได้ย้ายถิ่นฐานไปทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นบริเวณที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา และได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้าน “นาจาน” อาจเพราะบริเวณดังกล่าวมีต้นจาม (ภาษากลางเรียกว่า ต้นทองกวาว) เป็นจำนวนมาก ต่อมาประมาณปีพุทธศักราช ๒๓๐๐ ได้เกิดโรคระบาดร้ายแรง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงได้พากันย้ายถิ่นฐานมายังบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านปัจจุบัน เปลี่ยนชื่อเป็น “บ้านโพนจาม” แต่มีชาวบ้านบางส่วนได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานบริเวณริมห้วยไร่ (ชื่อไม้ไผ่ป่าชนิดหนึ่ง) ในเวลาต่อมาชาวบ้านเผ่าไส้ บ้านโพนจามได้อพยพมาสมทบ แต่อยู่คนละฟากท้องทุ่ง และได้รวมเอาชาวบ้านบริเวณห้วยไร่เข้าเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ตั้งเป็น “บ้านบงคำ” ดังนั้น ชาวบ้านส่วนหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเผ่ากะเลิงจึงได้แยกตัวออกไปตั้งถิ่นฐานทางทิศตะวันตก ห่างจากบ้านโพนจาม ประมาณ ๕๐๐ เมตร ภายหลังจัดตั้งเป็นบ้าน “กลางจาม” ต่อมาชุมชนบ้านโพนจามและบ้านกลางจามเจริญเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ จนเชื่อมติดเป็นชุมชนเดียวกัน ชาวบ้านบางส่วนจึงได้อพยพออกไปอยู่ตามไร่นา และจัดตั้งเป็นบ้าน “นาซอ” อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ และบ้านนาดี อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนครในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ และแยกเป็นบ้านหนองท่มในปี ๒๕๒๘

ชาวบ้านโพนจาม มีภาษาพูดเป็นของตนเองเรียกว่า “ภาษาไส้” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นที่มีความแตกต่างจากภาษาไทยอีสานทั่วไป ส่วนชาวบ้านกลางจาม บ้านนาซอ และบ้านหนองท่มใช้ภาษากะเลิง ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธและประกอบอาชีพทำนา หลังฤดูเก็บเกี่ยวคนหนุ่มสาวจะอพยพไปทำงานที่กรุงเทพมหานคร และจังหวัดอื่น ๆ ส่วนบุคคลที่มีครอบครัวจะประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยส่วนใหญ่นิยมปลูกพริก เมื่อชุมชนมีความเจริญเติบโตและขยายใหญ่ขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ อำเภอโพนสวรรค์ ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นสุขาภิบาล โดยได้รวมเอาพื้นที่บางส่วนของบ้านโพนจาม (เฉพาะฝั่งทิศเหนือของทางหลวงหมายเลข ๒๐๒๘ สายท่าอุเทน – กุสุมาลย์ ซึ่งอยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ) บ้านกลางจามทั้งหมู่บ้าน และบ้านหนองท่มทั้งหมู่บ้าน ได้รับการยกฐานะเป็นสุขาภิบาลด้วย ทำให้ชุมชนบ้านโพนจามได้รับการพัฒนาและมีความเจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลโพนสวรรค์ และในปีเดียวกัน บ้านโพนจามได้แยกหมู่บ้านออกเป็น ๒ หมู่บ้าน โดยใช้ถนนกลางหมู่บ้านสายโพนจาม – นาหว้า น.พ. ๓๐๒๔ เป็นเส้นแบ่งเขต โดยให้หมู่บ้านทางทิศตะวันตกของถนนเป็นบ้านโพนจาม หมู่ที่ ๒ และหมู่บ้านทางทิศตะวันออกของถนน รวมทั้งบริเวณโรงเรียนบ้านโพนจาม เป็นบ้านโพนเจริญ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลโพนจาม อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

๑.๒ ลักษณะทางกายภาพ

๑) ที่ตั้ง ชุมชนไทยโส้ ตั้งอยู่บ้านโพนจาน หมู่ที่ ๒ และบ้านโพนเจริญ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม โดยถือว่าเป็นชุมชนขนาดเล็ก ดังภาพประกอบที่ ๔.๑

ภาพประกอบที่ ๔.๑ แผนที่บ้านโพนจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

๑.๓ อาณาเขตติดต่อ

๑) บ้านโพนจาน หมู่ที่ ๒

ทิศเหนือ ติดกับบ้านโพนเจริญ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านโพนเจริญ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

ทิศตะวันตก ติดกับบ้านกลางจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

ทิศใต้ ติดกับบ้านบงคำ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์
จังหวัดนครพนม

ถนนสายหลักเข้าสู่ชุมชน มี ๑ สาย คือ ถนนสาย ๒๐๒๘ (กุสุมาลย์ – ท่าอุเทน)

๒) บ้านโพนเจริญ หมู่ที่ ๑๐

ทิศเหนือ ติดกับตำบลนาหัวบ่อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านหนองสะโน ตำบลโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

ทิศตะวันตก ติดกับบ้านโพนจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์
จังหวัดนครพนม

และตำบลโพธิ์ไพศาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

ทิศใต้ ติดกับบ้านบงคำ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์
จังหวัดนครพนม

ถนนหลักเข้าสู่ชุมชน มี ๑ สาย คือ ถนนสาย ๒๐๒๘ (กุสุมาลย์ – ท่าอุเทน)

๑.๔ จำนวนประชากร

๑) บ้านโพนจาน หมู่ที่ ๒

จำนวนประชากรทั้งหมด ๑,๓๘๔ คน

แบ่งเป็นเพศชาย ๖๑๕ คน เพศหญิง ๗๖๙ คน

จำนวนครัวเรือน ๓๐๕ ครัวเรือน

ประชากรส่วนใหญ่ประมาณ ๙๐% เป็นชาวไทยโส้ อีก ๑๐% ย้ายมาจากที่อื่น

๒) บ้านโพนเจริญ หมู่ที่ ๑๐

จำนวนประชากรทั้งหมด ๖๗๒ คน

แบ่งเป็นเพศชาย ๓๒๕ คน เพศหญิง ๓๔๗ คน

จำนวนครัวเรือน ๑๗๒ ครัวเรือน

ประชากรส่วนใหญ่ประมาณ ๙๐% เป็นชาวไทยโส้ อีก ๑๐% ย้ายมาจากที่อื่น

๑.๕ สภาพทางสังคม

สภาพชุมชนชาวโส้อยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่ มีเป็นส่วนน้อยที่อพยพออกไปอยู่ตามไร่นา มีความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ผีไร่ผีนา โดยทั่วไปมีความเป็นอยู่แบบสังคมชนบท เป็นสังคมพึ่งพา เมื่อมีงานบุญประจำปี จะมีการเลี้ยงสุรอาหาร และแสดงออกซึ่งความรื่นเริง การทำนาโดยใช้แรงงานจะลดลงเรื่อย ๆ และใช้แรงงานเครื่องจักรมาทดแทน ความเจริญก้าวหน้าในสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จะมีเพิ่มมากขึ้น เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา และโทรศัพท์ ทำให้เกิดความสะดวกในการเดินทางติดต่อสื่อสารได้รวดเร็วยิ่งขึ้น แต่บางกลุ่มยังต้องการศึกษาไม่สามารถ

ปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดจากการใช้ยานพาหนะ ยาเสพติด แต่สำหรับเยาวชนรุ่นใหม่ให้ความสนใจและศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นมากขึ้น

๑.๖ อาชีพ

ทำนา ปลูกพริก ปลูกยาสูบ และเมื่อว่างเว้นจากการทำนา ผู้ชายจะทำงานด้านจักสานไม้ไผ่ เครื่องมือในการดักจับสัตว์ เลื่อใบเตย แม่บ้านจะทอผ้า เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าเก็บ ผ้าแพร หมอนขิด ผ้าชิ้นตีนจก

๑.๗ ภาษา

ภาษาไทย เป็นภาษาถิ่นที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารภายในของชนเผ่าไทยโล้ โดยมีเฉพาะภาษาพูด แต่ไม่มีภาษาเขียน สำเนียงคล้ายกับภาษาส่วยและเขมร

๑.๘ วัฒนธรรมชนเผ่าไทยโล้

ชุมชนไทยโล้มีพิธีกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เรียกว่า “พิธีเหยาเผ่าโล้” การเหยาเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติเมื่อมีสมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วย และเชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผีหรือวิญญาณบรรพบุรุษ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าถ้าจัดพิธีเหยาจะช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยนั้นให้หายไป โดยเจ้าของบ้านที่มีคนเจ็บป่วยจะไปเชิญแม่แก้วหรือแม่เลี้ยง ผู้ร่วมพิธีเหยา เรียกว่า “กอน” หรือลูกเลี้ยง การเหยาแม่แก้วจะอัญเชิญวิญญาณบรรพบุรุษหรือผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ขึ้นอยู่กับว่าวิญญาณคนใดจะมาสิงสู่ การเหยาจะมีการอัญเชิญวิญญาณมาเข้าทรง มีล่ำมหรือหมอสื่อเป็นผู้สื่อความว่าเป็นวิญญาณของใคร มาจากที่แห่งไหน มีความประสงค์ต้องการอะไร เมื่อสื่อความเข้าใจแล้วลูกเลี้ยงก็จะทำตามความประสงค์ของวิญญาณ โดยการสร้างที่สิงสถิตย์ของดวงวิญญาณ เรียกว่า “ตงกี้ย” หรือบ้านน้อย ลักษณะคล้าย ๆ ศาลพระภูมิ นิยมสร้างด้วยปื๊บ เจาะปากด้านเดียวยึดติดกับเสาต้นเดียว หลังจากพิธีเหยาแล้ว ลูกแก้วจะปฏิบัติตามขั้นตอนที่แม่แก้วแนะนำแล้ว แม่แก้วจะเหยาคุมโดยใช้จิ้งหะดนตรี ซึ่งประกอบด้วย แคน กลอง บรรเลงเป็นจังหวะ โดยเสียงทายเป็นระยะ การที่จะรู้ว่าผู้ป่วยจะหายหรือไม่สังเกตจากการเหยาคุม ลูกเลี้ยงจะลุกขึ้นมาร่ำรำไรท่าแปลก ๆ แล้วแต่ดวงวิญญาณที่จะมาสิงสู่ เช่น เป็นนักรบ นักบวช ครู ทหาร ฯลฯ เมื่อร่ำรำไรเสร็จแล้ว แม่แก้วจะเสียงทลายโดยการตั้งไข่ไก่ หรือตั้งดาบตามคำอธิษฐาน เมื่อได้ตามคำอธิษฐานก็ยุติการร่ำรำไร แม่แก้วก็จะประพรมน้ำมนต์เพื่อความบริสุทธิ์มงคล ภายหลังจากการเหยารักษาอาการเจ็บป่วยแล้ว ผู้ที่ได้รับการรักษาโดยการเหยาของแม่แก้วแล้วจะถือเป็นลูกเลี้ยง หรือ “กอน” ของแม่แก้ว และถือเป็นส่วนหนึ่งในคณะของแม่แก้ว เมื่อมีการแข่งขานนาม (ลงสนาม) ลูกเลี้ยงเหล่านี้จะไปร่วมประกอบพิธีกรรมกันทุกคน

พิธีกรรมแข่งขานนาม หรือพิธีลงสนาม จะจัดปีละครั้ง โดยมีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างแม่แก้วกับลูกเลี้ยง ใช้ฤกษ์ยามทางโหราศาสตร์ ก่อนจะถึงวันงานจะมีการเตรียมปะรำให้เพียงพอกับจำนวนลูกเลี้ยงทั้งหมด ลูกเลี้ยงจะจัดเตรียมเครื่องบูชาด้วย ขันห้า หมาก พลุ บุหรี่

โดยแม่แก้วจะทำพิธีอัญเชิญผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ซึ่งลูกเลี้ยงจะจัดเตรียมเครื่องบูชาด้วยขันห้าหมาก พลุ บุหรี่ โดยแม่แก้วจะทำพิธีอัญเชิญผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีเขา ซึ่งลูกเลี้ยงแต่ละคนนับถือเพื่อมาร่วมกันในงานพิธี และมาปกป้องรักษาให้พิธีกรรมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีในวันแข่งชะนาม ลูกเลี้ยงทุกคนจะเตรียมเครื่องเช่นไห้ว ประกอบด้วย ขันหมากเบ็ง ๑ คู่ ต้นดอกไม้ ๑ คู่ ขันห้า บุหรี่ เหล้า น้ำหวาน ปลาบ่าว ปลาสาว (ปลาแห้งสองตัว) เงิน ๑ บาท ไขไก่ พาหวาน (สำหรับอาหารหวาน) หมอน เพื่อใช้วางของเสี่ยงทาย การนั่งของแม่แก้วจะนั่งตรงกลางทั้งสองข้างขวา ด้วยลูกเลี้ยง เมื่อทุกคนพร้อมก็จะออกมารำรำสามรอบ แล้วลูกแก้วแต่ละคนจะเหยาบอกกล่าวหรืออัญเชิญสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม ที่เป็นอุปสรรคขัดขวางพิธีกรรม โดยการนำข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวแดง วางบนกระทงกาบกล้วยแล้วนำไปทิ้ง แล้วเสี่ยงทายการจัดพิธีกรรม ในวันนั้นเป็นที่พอใจหรือยัง หากยังไม่พอใจก็จะออกไปรำรำเรื่อย ๆ จนกระทั่งเวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. แม่แก้วก็จะเรียกเอาสำหรับอาหารหวาน หมาก พลุ และอัญเชิญผีไร่ ผีนา ดวงวิญญาณมากินให้อิ่มหน้าสำราญและเหยาสอบถามโดยการเสี่ยงทายจากไขไก่ การตั้งดาบ ในการรำรำจะมีการเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวเรื่อย ๆ ตามลักษณะของวิญญาณ ลูกเลี้ยงบางคนมีวิญญาณหลายตนมาสิงสู่ในการรำรำแต่ละรอบจะมีการเสี่ยงทายว่าดวงวิญญาณพอใจหรือยัง หากพอใจก็จะอัญเชิญดวงวิญญาณอื่นมารำรำต่อจนเป็นที่พอใจ สุดท้ายลูกเลี้ยงจะร่วมกันรำรำและเล่นน้ำในตุ่ม น้ำตามลักษณะของดวงวิญญาณแต่ละตน แล้วรำรำรอบ ๆ ะรำสามรอบ โดยมีผู้อาวุโสเดินนำหน้า หลังจากนั้นเข้าไปในปะรำเพื่อเสี่ยงทาย ลูกแล้วจะนำเครื่องขันห้าไปกราบคารวะแม่แก้วพร้อมเหล้าหรือน้ำหวานหนึ่งจอก (แก้ว) แม่แก้วจะประพรมน้ำมนต์เพื่อเป็นศิริมงคล พิธีกรรมแข่งชะนามเสร็จเรียบร้อย ทุกคนแยกกันกลับบ้านในตอนพลบค่ำ วันรุ่งขึ้นลูกเลี้ยงจะนำเครื่องสักการะไปบูชาบ้านน้อย (ตงก๊วย) และครอบครัวของลูกเลี้ยงจะมาช่วยกันเก็บทำความสะอาดบริเวณงาน

๒. ข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอไทยโส้

๒.๑ ความเป็นมาและประเภทของผ้าทอไทยโส้ ตำบลโพนจาน

ผ้าทอชาวไทยโส้ สามารถจำแนกออกเป็น ๓ ชนิดตามลักษณะการใช้งาน คือ

๑. ผ้าทอสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน จะเป็นผ้าพื้นไม่มีลวดลาย เพราะต้องการความทนทาน จึงทอด้วยฝ้ายย้อมสีตามต้องการ ได้แก่ ละโกล (หมอน) เญอ (ผ้าตุ้ม) จะนวน (ที่นอน)
๒. ผ้าทอสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ จะกัตมี (ผ้าชิ้นมัดหมี่) เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) จะลาย (โล่รัง) เปรจุกกรี-อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม)
๓. ผ้าทอสำหรับพิธีการ และของกำนัลกับบุคคลสำคัญ ได้แก่ ละโกล (หมอนขิด) เปรเก็บ (ผ้าเก็บ) เปรอะย็อกเปียร (ผ้ายกดอก) เปรปุ่นเคา (ผ้าทอสีเขา) จะกัตไมเจาะมี (ผ้าไหมมัดหมี่)

๒.๑.๑ ผ้าทอสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน

๑. ละโกล ละโกล (หมอน) ของชาวไทยใต้ มีรูปแบบต่าง ๆ มี ๒ ชนิด

๑.๑ ละโกลปูนแจ (หมอนสี่เหลี่ยม) เย็บด้วยผ้าฝ้ายทอมือ สลับสีให้เกิดความสวยงาม ใช้วิธีเย็บมือ เป็นหมอนแบบสี่เหลี่ยมชั้นเดียว ตกแต่งด้วยลายขีด ใช้สำหรับหนุนศีรษะเวลานอน

๑.๒ ละโกลไปแจ (หมอนสามเหลี่ยม) ใช้สำหรับพียงหลังเวลานั่งกับพื้น และทอดแขนวางบนสันหมอน ทำให้รู้สึกสบายเวลานั่ง จุดเด่น คือ รอบนอกตกแต่งด้วยลายขีดสีสันสดใส

ภาพประกอบที่ ๔.๒ ละโกลปูนแจ (หมอนสี่เหลี่ยม)

๒. เญอ (ผ้าตุ้ม หรือ ผ้าห่ม) ใช้สำหรับห่มหรือคลุมร่างกายในเทศกาลงานประเพณีของชาวไทยใต้ ปกติจะใช้ฝ้ายกดอกสองหรือสามผืนเย็บต่อกัน ลวดลายที่ทอขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ทอ และกันริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย ตามภาพประกอบที่ ๔.๓

ภาพประกอบที่ ๔.๓ เญอ (ผ้าตุ้ม หรือ ผ้าห่ม)

ภาพประกอบที่ ๔.๓ เยอ (ผ้าด้อม หรือ ผ้าห่ม) (ต่อ)

๓. เปรจะนวน (ผ้าปูนอน) ใช้สำหรับปูนอนกันหนาวจากไม้ของพื้นบ้าน ปกติจะใช้ฝ้ายกดอก ลวดลายที่ทอขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ทอ และกุนริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย ตามภาพประกอบที่ ๔.๔

ภาพประกอบที่ ๔.๔ เปรจะนวน (ผ้าปูนอน)

๒.๑.๒ ผ้าทอสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่ม

๑. จะกัตมี (ผ้าชิ้นมัดหมี่)

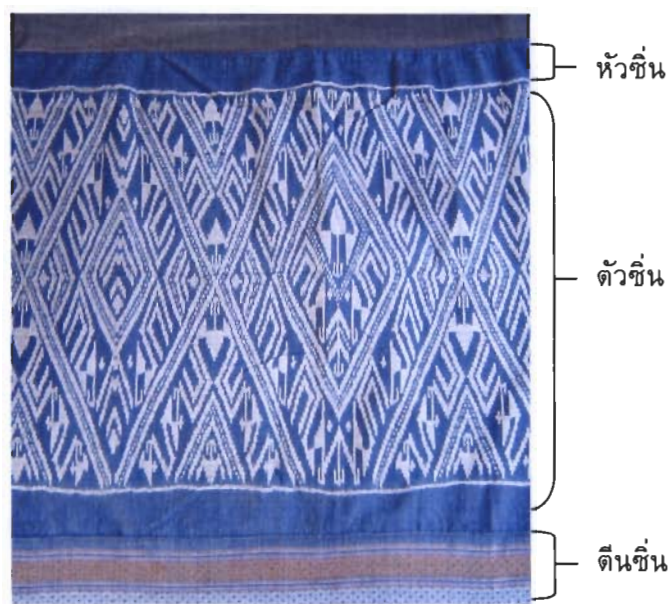
หญิงสาวชาวไทยโล่มีความสามารถในการทอผ้าชิ้นมัดหมี่ไว้ใช้สอย

ผ้าชิ้นของผู้หญิงชาวไทยโล่ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ

หัวชิ้น เป็นผ้าฝ้ายย้อมครามทอมือที่ใช้ต่อชายบนของผ้าชิ้น มีขนาดความกว้างเท่ากับตีนชิ้น

ตัวชิ้น นิยมมัดหมี่เป็นลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายนาค ลายเครือโอบ เครือบรรณ ลายหมากจับ

ตีนชิ้น คือ ส่วนที่อยู่ตอนล่างสุดของผ้าชิ้น โดยใช้ผ้าขิดทอเพื่อต่อชายด้านล่างของผ้าชิ้น เนื่องจากผ้าทอจะมีข้อจำกัดในเรื่องหน้ากว้างของผ้า เพราะเพิ่มสมัยก่อนหน้าแคบ จึงไม่มีขนาดความกว้างพอ ดังนั้นเวลานุ่งผ้าชิ้นผ้าจะสั้นจึงต่อชายผ้าที่เป็นตีนชิ้นและหัวชิ้นเพื่อให้ยาวพอเหมาะ ตามภาพประกอบที่ ๔.๕ ผ้าชิ้นของหญิงสาวไทยโส้

ภาพประกอบที่ ๔.๕ จะกั๊ดมี (ผ้าชิ้นมัดหมี่) ของหญิงสาวไทยโส้

๒. เปรแก็บ (ผ้ายกดอก) ทอจากผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม เป็นการทอลักษณะพิเศษ โดยเพิ่มตะกอยกดอกตามจำนวนลายที่ออกแบบ ซึ่งต้องใช้ตะกอยกดอกอย่างน้อย ๘ ชุด บางครั้งอาจมีการประดับด้วยดินทอง เมื่อทอเป็นผืนเรียบร้อยแล้ว จะมีการแบ่งตัดตามทางยาวเพื่อนำมาเป็นตีนชิ้นมัดหมี่ ตามภาพประกอบที่ ๔.๖

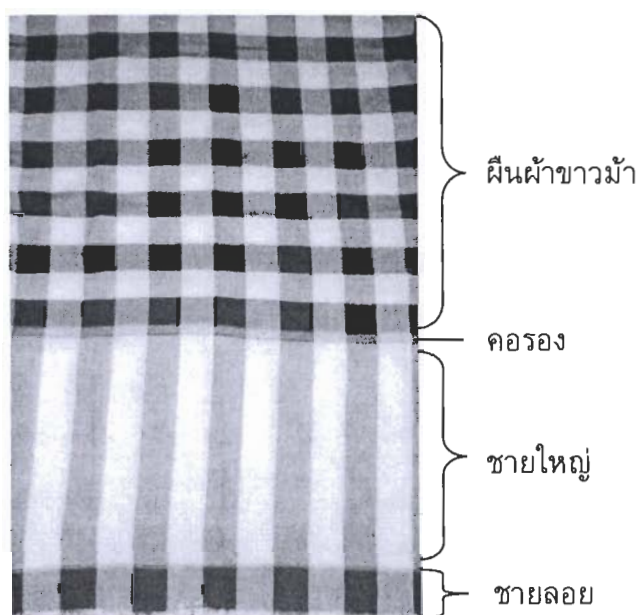
ภาพประกอบที่ ๔.๖ เปรแก็บ (ผ้ายกดอก)

๓. เปร - ตะลอง (ผ้าขาวม้า) เป็นผ้าอเนกประสงค์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถใช้ห่ม ใช้คาดเอว ใช้ห่ม ใช้พันศีรษะแทนหมวก โดยมีลักษณะเป็นลายดาสีเหลี่ยม เล็ก บ้างใหญ่บ้าง ใช้สีเพียงสองสี เช่น น้ำเงินขาว แดงขาว เขียวขาว ดำขาว ฯลฯ มีลักษณะคล้าย ผ้าขาวม้าของภูมิภาคอื่น ๆ แต่มีส่วนต่าง ๆ ของผ้าขาวม้าเป็นเอกลักษณ์ โดย ผ้าขาวม้าทุกผืน ของชาวไทยโล้ จะต้องทอลายผ้าเป็นสี่ส่วน ตามภาพประกอบที่ ๔.๗ ดังนี้

ชายลอย คือ ส่วนที่อยู่ริมสุดของผ้าขาวม้า มักจะใช้ด้ายพุ่งเพียงสีเดียว ทำให้เกิดลายที่แตกต่างจากส่วนอื่น ๆ ของผ้า ชายลอยมีขนาดประมาณ ๑ ผ้ามือ

ชายใหญ่ คือ ส่วนที่อยู่ติดกับชายลอย มีความกว้างประมาณ ๑ ศอก หรือ ๑ กระสวย (ใช้กระสวยวัด)

คอรอง คือ ส่วนที่อยู่ระหว่างลายบนผืนผ้าและชายใหญ่ มีลักษณะลายที่เด่นชัด ที่แตกต่างจากลายบนผืนผ้าและลายส่วนที่เป็นชายใหญ่ ขนาดกว้างแล้วแต่ความต้องการของผู้ทอ

ภาพประกอบที่ ๔.๗ เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) ของชายหนุ่มชาวไทยโล้

๔. เปรจูป - กรี - อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม) เป็นผ้าฝ้ายทอมือแบบลายขัด พื้นฐาน และนำไปย้อมด้วยน้ำคราม ชาวไทยโล้ส่วนใหญ่นิยมนำมาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าฝ้ายย้อมคราม ผ้าซิ่น และกางเกงเพื่อสวมใส่ เนื่องจากสามารถซับเหงื่อได้ดี ดังภาพประกอบที่ ๔.๘

ภาพประกอบที่ ๔.๘ เปรจบกกรี – อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม)

๒.๑.๓ ผ้าทอสำหรับพิธีการ และของกำนัลกับบุคคลสำคัญ

๑. เปรแก็บ (ผ้าเก็บ) เป็นผ้าที่ใช้พาดบ่าและคลุมไหล่หญิงสาวชาวไทยโส้ที่มีความมั่งคั่งมาก โดยลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจที่เหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ เป็นต้น โดยถือเป็นผ้าประดับที่ผู้ทอจะต้องมีความเชี่ยวชาญ และมีความพยายามในการทอค่อนข้างสูง หญิงสาวชาวไทยโส้ทุกคนจะต้องมีผ้าเบี่ยงเก็บไว้ใช้ประจำตัว เพื่อจะใช้ผ้าเบี่ยงในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีแซงชะนามจะมีการใช้ผ้าเบี่ยงประกอบการแต่งตัว เพื่อสร้างสีสันให้กับเครื่องแต่งกาย นอกจากนี้ ผ้าเก็บยังนิยมนำมาใช้เป็นของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ ตามภาพประกอบที่ ๔.๙

ภาพประกอบที่ ๔.๙ การนำเปรแก็บ (ผ้าเก็บ) เป็นผ้าเบี่ยงเพื่อประดับเสื้อสตรีชาวไทยโส้

๒. ละโกล (หมอนขิด) เป็นหมอนที่มีลายจารึกตามความเชื่อ เช่น ลายพญานาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความมีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ ชาวไทยโส้จะนำหมอนขิดรองกราบไหว้บูชา ก่อนทำพิธีแซงชะนาม ดังภาพประกอบที่ ๔.๑๐

ภาพประกอบที่ ๔.๑๐ ละไกล (หมอนขิดสีเหลี่ยม)

๒.๒ แบบลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน

จากกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของกลุ่มสตรีทอผ้าพื้นเมืองไทยใต้ ตำบลโพนจาน และครูภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ เพื่อรวบรวมลายผ้าในชุมชนไทยใต้ และการให้ความหมายของลายผ้าโดยครูภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ ในวันที่ ๒๘ - ๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๙ ณ ชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน พบว่า หัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยใต้ มีการจารึกเรื่องราว ความเชื่อ ความศรัทธา ความรัก รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยใต้ไว้ในลายผ้าแต่ละผืนที่ตนเองทอ เพื่อสื่อความหมายลงบนผลิตภัณฑ์ผ้าทอ เป็นการทอด้วยจิตวิญญาณ มาจากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้มีความพิถีพิถันในการออกแบบลาย ย้อมสี และการเลือกใช้วัสดุในการทอ กระบวนการทอลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้ออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

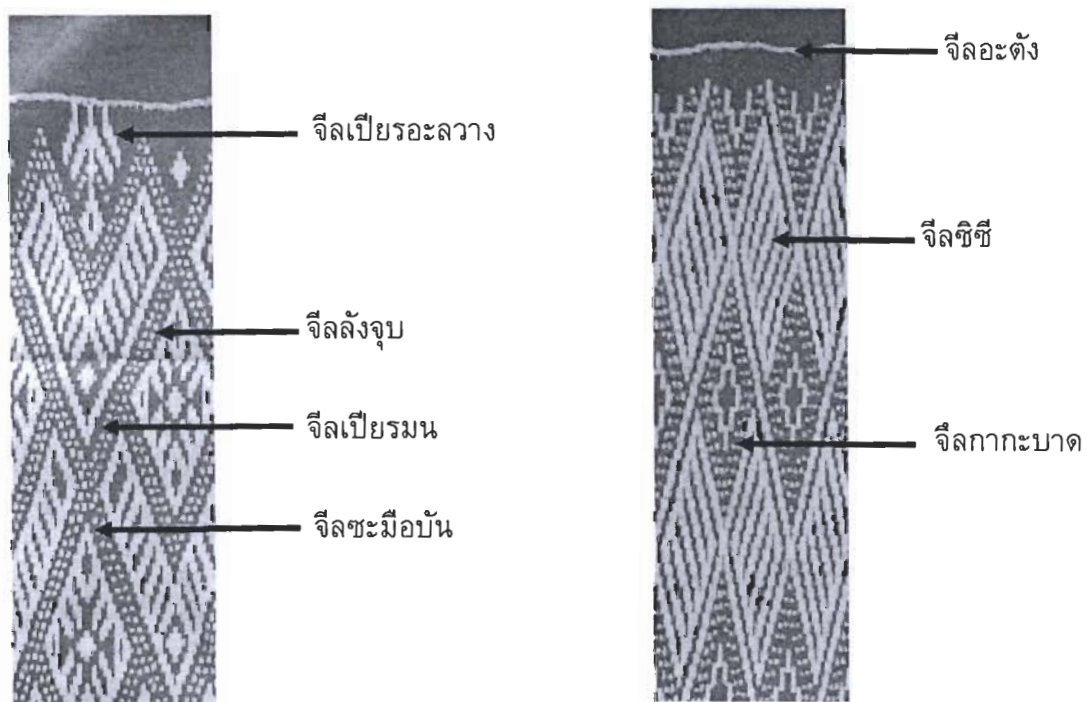
๑. เปรมี (ผ้ามัดหมี่) ในอดีตสตรีชาวไทยใต้จะทอผ้ามัดหมี่ย้อมครามลายสัตว์ใหญ่ เช่น รูปนาค ลายเครือโอบ เครื่องปั้น เพื่อใช้ภายในครอบครัว ต่อมาได้เปลี่ยนวิธีการผลิตโดยใช้染料สังเคราะห์ทอผ้ามัดหมี่แทนการย้อมคราม เพื่อความสะดวก รวดเร็วในการทอผ้า ปัจจุบันมีลายผ้ามัดหมี่ที่ปรากฏในชุมชนไทยใต้หลากหลายรูปแบบ ดังตารางประกอบที่ ๔.๑ ต่อไปนี้

ลายผ้ามัดหมี่ (ภาษาภาคกลาง)	ลายผ้ามัดหมี่ (ภาษาไทยใต้)	ความหมายของลาย บ่งบอกถึง	หมายเหตุ
ลายดอกมณฑ	จิลเป็ยรมน	ความสุภาพ อ่อนโยน	ลายดั้งเดิม
ลายดอกไม้	จิลเป็ยระลาวง	ความรัก	ลายดั้งเดิม
ลายต้นไม้	จิลอะลาวง	ความรักธรรมชาติ	ลายดั้งเดิม
ลายเครือโอบ	จิลชะมือโอบ	ความมั่นคง แข็งแกร่ง	ลายดั้งเดิม
ลายเครื่องปั้น	จิลชะมือบัน	ความอ่อนโยน ใช้ลดความแข็งกระด้างของลายเครือโอบ โดยเป็นบริวารของลายเครือโอบ	ลายดั้งเดิม

ลายผ้ามัดหมี่ (ภาษาภาคกลาง)	ลายผ้ามัดหมี่ (ภาษาอีสาน)	ความหมายของลาย บ่งบอกถึง	หมายเหตุ
ลายหมากจับ	จีสหมากจับ	ความประณีต ละเอียดอ่อน	ลายดั้งเดิม
ลายหวี	จีสหวี	ความรักสวย รักงาม	ลายดั้งเดิม
ลายขอ	จีสคะน้อย	ความอ่อนช้อย คล้ายลายกนก ฐานของยันต์	ลายดั้งเดิม
ลายกาบบัว	จีสกะก๊าบ	ความรัก ความบริสุทธิ์	ลายดั้งเดิม
ลายเรือโอบ แบบ ซิกแซก	จีสชะมือโอบกต เปอะกตจู	ความมั่นคง แข็งแกร่ง	ลายประยุกต์
ลายดอกมะพร้าว	จีสเปี้ยลหมากเปี้ย- อาว	ความขาวบริสุทธิ์ ความรัก	ลายดั้งเดิม
ลายหน้าจั่ว หรือ หน้าบัน	จีสล้งจูป	ความศรัทธา สูงศักดิ์	ลายดั้งเดิม
ลายนาค หรือ พญานาค	จีสนาก	การมีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถคุ้มครอง มนุษย์ได้	ลายดั้งเดิม
ลายกากบาท หรือ เครื่องหมายบวก	จีสกากะบาด	เพิ่มพูนความสุข	ลายประยุกต์
ลายโซ่	จีสโทร	มีการยึดเหนี่ยวที่มั่นคง	ลายประยุกต์
ลายขอแบบต่อเนื่อง	จีสคะน้อยตอเนื่อง	อ่อนช้อย คล้ายขอเคียวเกี่ยวข้าว	ลายประยุกต์
ลายกัน	จีสอะดั่ง	ใช้แสดงขอบเขตของลายผ้า	ลายดั้งเดิม

ตารางประกอบที่ ๔.๑ จีสเปรมี่ (ลายผ้ามัดหมี่) ชุมชนไทยอีสาน ตำบลโพนจาน

ตัวอย่างลายผ้ามัดหมี่ของชุมชนไทยอีสาน บ้านโพนจาน ตามภาพประกอบที่ ๔.๑๑

จิลคะน้อย

จิลเป็ลหมากเป็ลยาว

จิลเป็ลรเมน

จิลหมากจับ

จิลอะก้าบ

จิลชะมือบัน

จิลชะมือโอบ

จิลเป็ลรเมน

จิลคะน้อยตอหนึ่งนี้

จิลชิชิ

จิลเป็ลรเมน

จิลชิชิ

จิลอะลาวาง

จิลชะมือโอบ

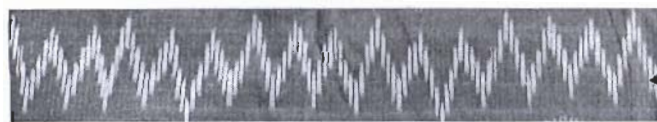
จิลชะมือบัน

จิลเป็ลรเมน

จิลชิชิ

จิลหนาก

จิลชะมือโอบกดเปอะกตจ

ภาพประกอบที่ ๔.๑๑ ตัวอย่างลายผ้ามัดหมี่ ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน

๒. เปร - อะย็อกเปียร (ฝ้ายกดอก) ในอดีตสตรีชาวไทยໄສจะໄສฝ้ายกดอก เพื่อสร้างลักษณะเด่นให้กับผ้าทอของชาวไทยໄສ โดยนำไปต่อเป็น “ตีนชิ้นมัดหมี่” เพราะฝ้ายกดอกมีลวดลาย สีที่สะดุดตา ส่วนใหญ่ฝ้ายกดอกของชาวไทยໄສจะໄສแม่สี เพื่อให้เกิดการตัดกัน (Contrast) กับสีพื้นของผ้าชิ้นมัดหมี่ ซึ่งมีโทนสีค่อนข้างมืด ปัจจุบันมีลายผ้าทอฝ้ายกดอกที่ปรากฏในชุมชนไทยໄສ ดังตารางประกอบที่ ๔.๒ ลายฝ้ายกดอก ชุมชนไทยໄສ ตำบลโพนจาน

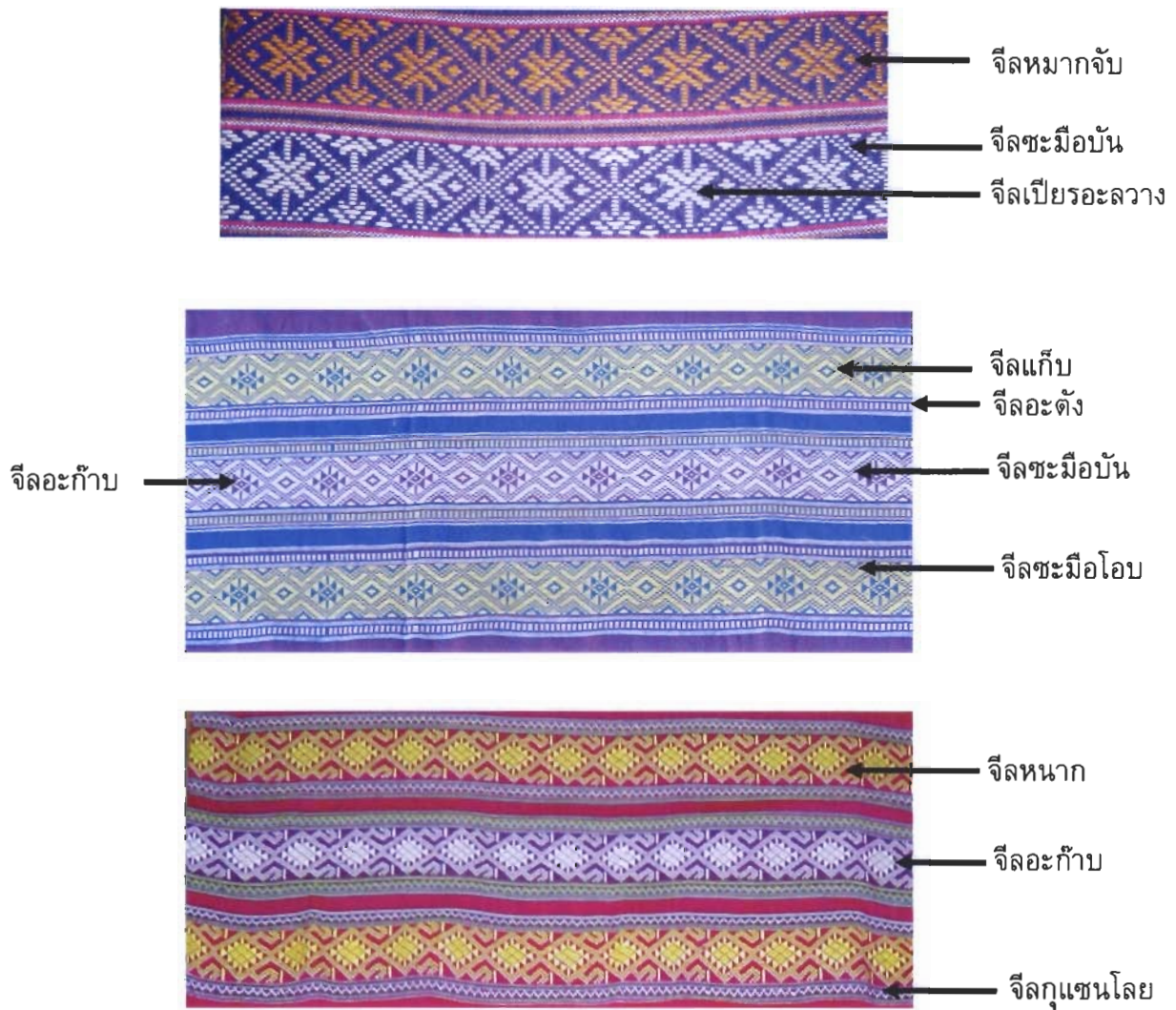
ลายฝ้ายกดอก (ภาษาภาคกลาง)	ลายฝ้ายกดอก (ภาษาໄສ)	ความหมายของลาย บ่งบอกถึง	หมายเหตุ
ลายดอกไม้	จิลเปียรอะลาวาง	ความรัก	ลายดั้งเดิม
ลายแมงมุม	จิลอะเปียงกู	สายใยแห่งความสัมพันธ์ที่มีให้กันและกัน	ลายดั้งเดิม
ลายเครือโอบ	จิลชะมือโอบ	ความมั่นคง แข็งแกร่ง	
ลายเครือบัน	จิบชะมือมัน	เป็นลายประกอบ เพื่อช่วยให้ลายประกอบอื่น ๆ เกิดความกลมกลืน เปรียบเสมือนเป็นลายเชื่อม	ลายดั้งเดิม
ลายขีด	จิลแก็บ	ความสุภาพ อ่อนโยน	ลายดั้งเดิม
ลายกาบ	จิลอะก้าบ	เป็นลายลอกเลียนธรรมชาติ มาจากกาบดอกบัว (กลีบดอกบัว) ซึ่งเป็นดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า	ลายดั้งเดิม
ลายงูลอย	จิลกูแซนโลย	ลอกเลียนมาจากงูลอยน้ำ ซึ่งบ่งบอกถึงความเคลื่อนไหว มีชีวิต	ลายดั้งเดิม
ลายนาค หรือ พญานาค	จิลหนาก	การมีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถคุ้มครองมนุษย์ได้	ลายดั้งเดิม
ลายหมากจับ	จิลหมากจับ	ความประณีต ละเอียดอ่อน	ลายดั้งเดิม
แดน	จิลอะตัง	ใช้แสดงขอบเขตของลายผ้า	ลายดั้งเดิม

ตารางประกอบที่ ๔.๒ จิลเปียร - อะย็อกเปียร (ลายฝ้ายกดอก) ชุมชนไทยໄສ ตำบลโพนจาน

ตัวอย่างลายฝ้ายกดอกของชุมชนไทยໄສ บ้านโพนจาน ตามภาพประกอบที่ ๔.๑๒

ภาพประกอบที่ ๔.๑๒ จิลเปียร - อะย็อกเปียร (ลายฝ้ายกดอก) ชุมชนไทยໄສ ตำบลโพนจาน

ภาพประกอบที่ ๔.๑๒ จี้ลเปร - อะย็อกเป็ยร (ลายผ้ายกดอก) ชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน (ต่อ)

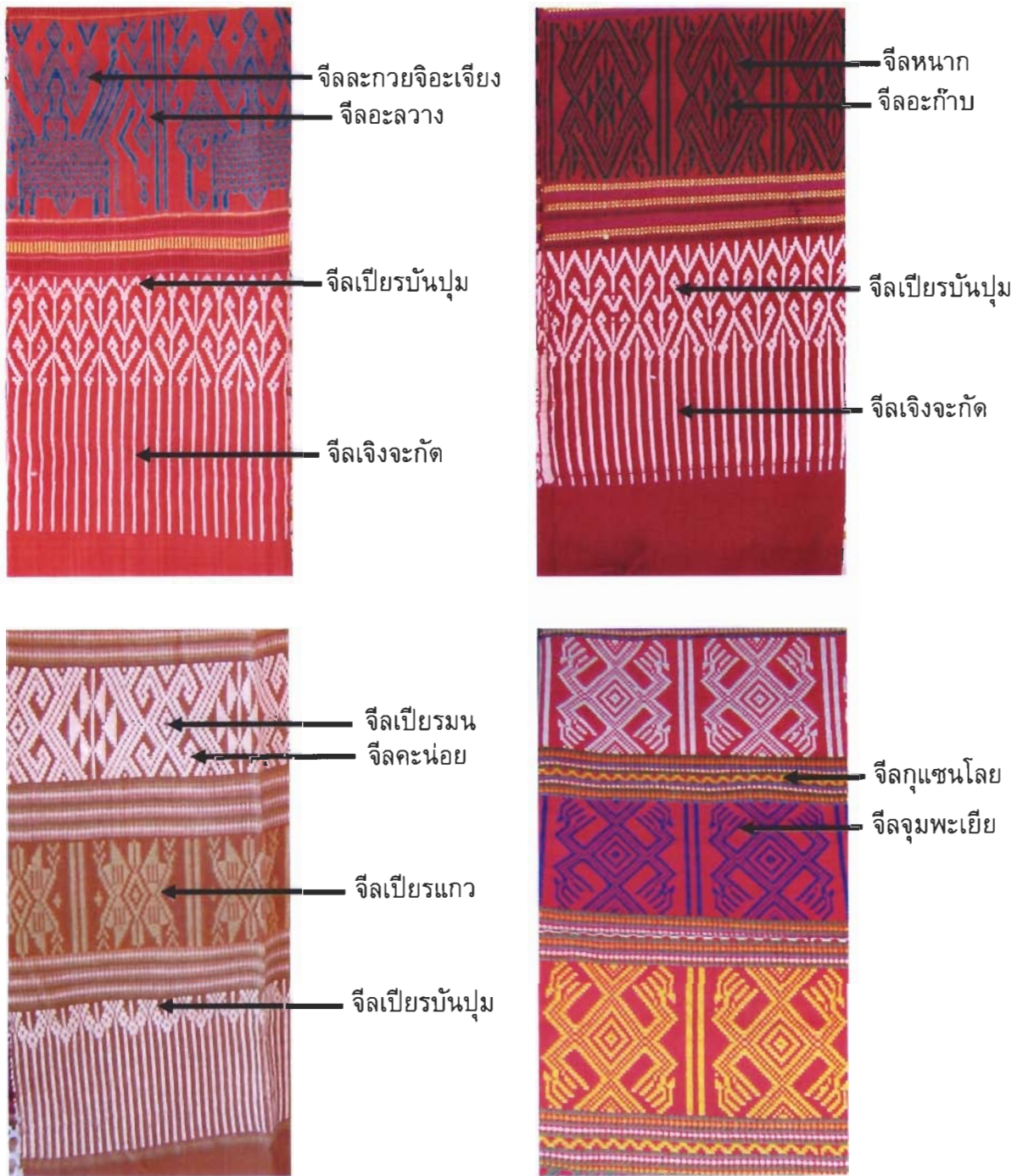
๓. เปรแก็บ (ผ้าแก็บ) ในอดีตสตรีชาวไทยโล้นิยมนำผ้าแก็บมือ มาใช้ทำผ้าประดับ เช่น ผ้าเบี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าสไบ และหมอนชนิดแบบต่าง ๆ โดยลายผ้าแก็บมือ จะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ เป็นต้น ดังตารางประกอบที่ ๔.๓

ลายผ้าเก็บ (ภาษาภาคกลาง)	ลายผ้าเก็บ (ภาษาโล้)	ความหมายของลาย บ่งบอกถึง	หมายเหตุ
ลายช้าง	จีลอะเจียง	ความเป็นใหญ่ โดยกษัตริย์สมัยก่อนจะใช้เป็นพาหนะ	ลายดั้งเดิม
ลายนาค	จีลหนาก	การมีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถคุ้มครองมนุษย์ได้	ลายดั้งเดิม
ลายหงส์	จีลจุมพะเยียบ	ความสูงส่ง สง่างาม เหมือนพญาหงส์ ซึ่งเป็นสัตว์ชั้นสูง	ลายดั้งเดิม
ลายกาบ	จีลอะกำบ	เป็นลายลอกเลียนธรรมชาติ มาจากกาบดอกบัว (กลีบดอกบัว) ซึ่งเป็นดอกไม้ที่บูชาพระพุทธเจ้า	ลายดั้งเดิม
ลายขิด	จีลเก็บ	ความสุภาพ อ่อนโยน	ลายดั้งเดิม
ลายคนขี่ช้าง	จีลละกวยจืออะเจียง	ผู้รับใช้พระราชา เจ้าเมือง	ลายดั้งเดิม
ลายดอกমন	จีลเปียรมน	ความสุภาพ อ่อนโยน	ลายดั้งเดิม
ลายขอ	จีลคะน้อย	ความอ่อนช้อย คล้ายลายกนก ฐานของยันต์	ลายดั้งเดิม
ลายช่อขอ	จีลเปียรบันปุม	ลอกเลียนมาจากช่อเคียวเกี่ยวข้าว นำมาประยุกต์เป็นช่อเหมือนดอกไม้	ลายดั้งเดิม
ลายงูลอย	จีลกูแซนโลย	ลอกเลียนมาจากงูลอยน้ำ ซึ่งบ่งบอกถึงความเคลื่อนไหว มีชีวิต	ลายดั้งเดิม
ลายช่อพญานาค	จีลเปียรบันปุม	ใช้ประดับชายผ้าเก็บมือ	ลายประยุกต์
ลายดอกแก้ว	จีลเปียรแก้ว	ลอกเลียนจากธรรมชาติ	ลายประยุกต์
ลายต้นไม้	จีลอะลาวาง	ความรักธรรมชาติ	ลายดั้งเดิม
ลายเชิง	จีลเจิงจะกัต	ใช้ประดับริมขอบชายผ้า เป็นลายลอกเลียนมาจากดอกหมาก	ลายดั้งเดิม

ตารางประกอบที่ ๔.๓ ความหมายของลายผ้าเก็บมือ ชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน

ตัวอย่างลายผ้าเก็บมือของชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน ตามภาพประกอบที่ ๔.๑๓

ภาพประกอบที่ ๔.๑๓ ลายผ้าเก็บมือ ชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน

๒.๓ ผ้าทอมือที่ปรากฏในชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน

ผ้าทอมือที่ปรากฏในชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้ออกเป็น ๔ ประเภท ตามลักษณะและวิธีการทอ ดังนี้

๑. ผ้าทอลายขัดพื้นฐาน เป็นผ้าทอที่ใช้เทคนิคการทอชั้นพื้นฐานของการทอผ้าทุกประเภท ทอได้ทั้งใยฝ้าย ใยไหม และใยสังเคราะห์ นิยมทอเป็นผ้าพื้น ใช้เย็บเสื่อ เย็บต่อหัวชิ้น เย็บหมอน เย็บที่นอนหรือเครื่องใช้อื่น ๆ ภายในครัวเรือน ชุมชนไทยโล่นิยมทอลายขัดพื้นฐานเพื่อนำไปใช้เป็นผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง และผ้าเย็บต่อหัวชิ้น ดังภาพประกอบที่ ๔.๑๔ - ๔.๑๘

ภาพประกอบที่ ๔.๑๔
ผ้าขาวม้าลายตาตุ่มแทรก

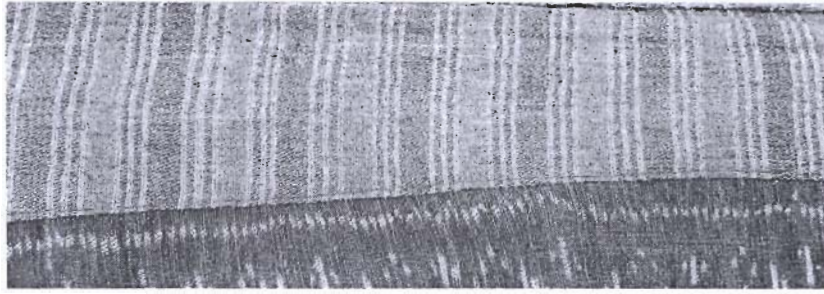
ภาพประกอบที่ ๔.๑๕
ผ้าขาวม้าลายตาหมากรุกขอส

ภาพประกอบที่ ๔.๑๖
การแต่งกายด้วยผ้าโสร่งของสตรีชาวไทยโล่
ต.โพนจาน ในงานประเพณีแซงชะนาม

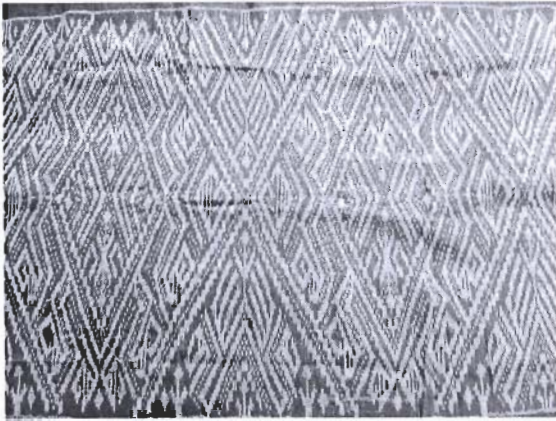

ภาพประกอบที่ ๔.๑๗
ผ้าชิ้นลายขัดพื้นฐานย้อมคราม
สมบัติของนางกลม ข้ามของมา
๒๖๖ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

ภาพประกอบที่ ๔.๑๘ หัวชิ้นหมี่ลายขัดพื้นฐาน

๒. เปรมี่ (ผ้ามัดหมี่) เป็นผ้าที่ใช้ห่อทั้งในชีวิตประจำวันและในงานประเพณีของชาวไทยโส้ โดยสตรีชาวไทยโส้จะนำผ้ามัดหมี่มาต่อหัวชิ้น และตีนชิ้น ใช้เพื่อห่อ เรียกว่า “เปรมี่” (ผ้าชิ้นหมี่) โดยสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ได้แก่ ผ้าชิ้นหมี่แบบดั้งเดิม โดยลายผ้าชิ้นจะบ่งบอกถึงเรื่องราว ความเชื่อของชาวไทยโส้ และผ้าชิ้นหมี่แบบประยุกต์ โดยลายผ้าชิ้นจะประกอบด้วยลายดั้งเดิม หรือบางครั้งอาจจะมีลายประยุกต์สอดแทรกอยู่ แต่จะมัดหมี่เป็นลายเดียวกันทั้งผืน ตามภาพประกอบที่ ๔.๑๙ – ๔.๒๖

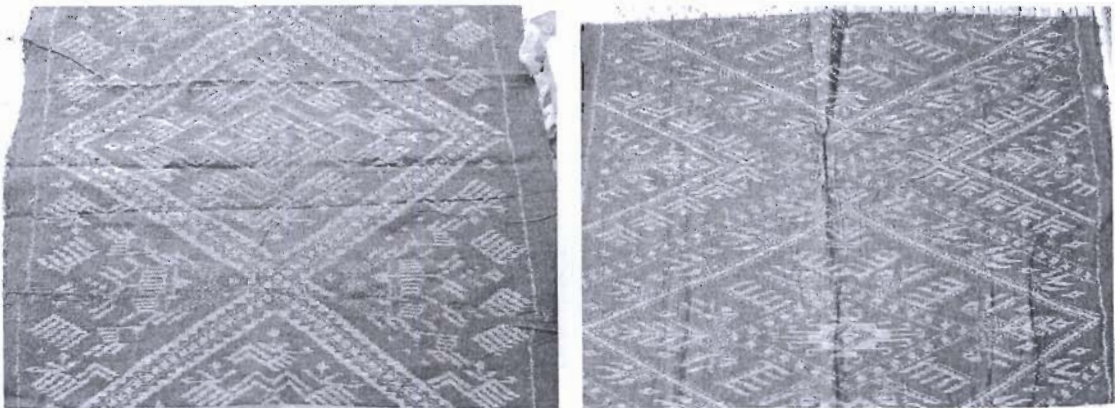
ภาพประกอบที่ ๔.๑๙ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบดั้งเดิม สมบัติของนางพรหม ข้ามประเทศ อายุ ๙๒ ปี ๙๐ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

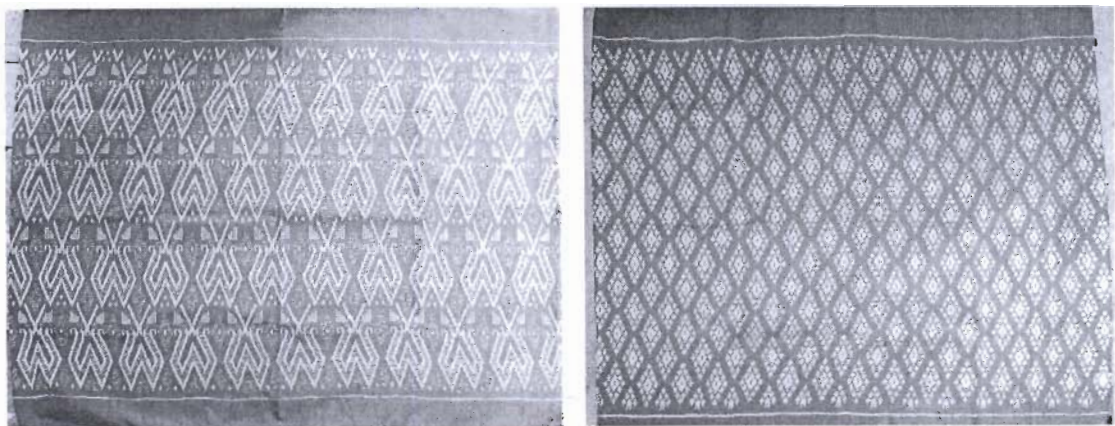
ภาพประกอบที่ ๔.๒๐ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบดั้งเดิม สมบัติของนางกลม ข้ามของมา อายุ ๗๘ ปี ๒๖๖ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

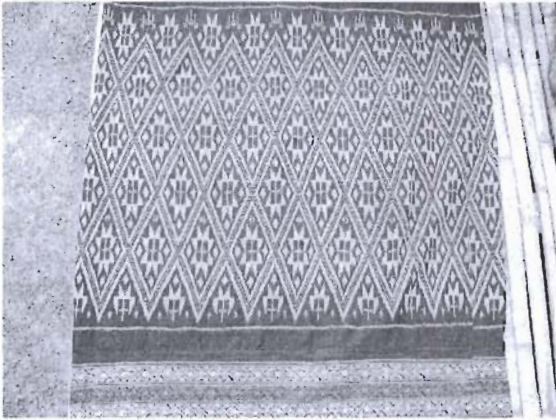
ภาพประกอบที่ ๔.๒๑ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบดั้งเดิม
สมบัติของนางเพิ่มพูล ราชมณี อายุ ๕๙ ปี
๑๘๘ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

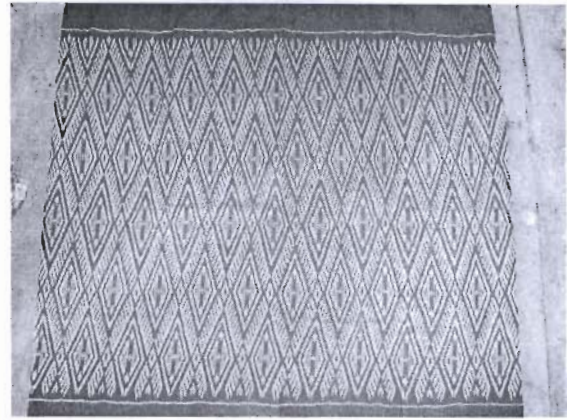
ภาพประกอบที่ ๔.๒๒ ผ้าชิ้นหมี่แบบดั้งเดิม
สมบัติของนางสุบิน อ้อมฉกา อายุ ๖๖ ปี ๘๘ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

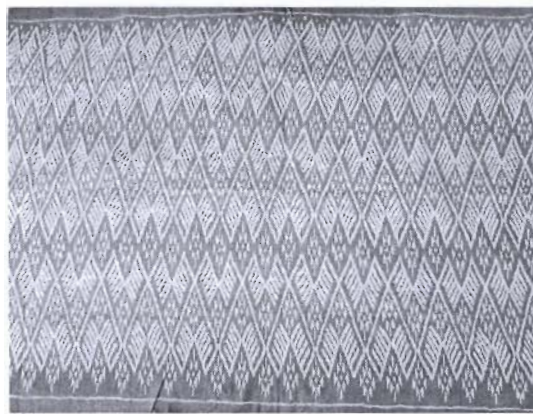
ภาพประกอบที่ ๔.๒๓ ผ้าชิ้นหมี่แบบประยุกต์
สมบัติของนางยก เหล่าหลวง (กุจนา) อายุ ๓๘ ปี
๑๕๗ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

ภาพประกอบที่ ๔.๒๔ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบประยุกต์
สมบัติของนางกลม ข้ามของมา อายุ ๗๘ ปี
๒๖๖ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

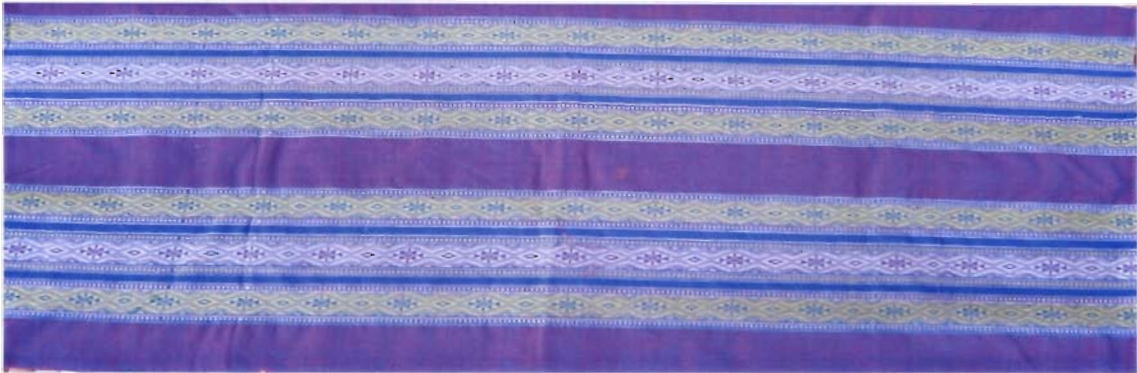

ภาพประกอบที่ ๔.๒๕ ผ้าชิ้นมัดหมี่แบบประยุกต์
สมบัติของนางยก เหล่าหลวง (กุจนา) อายุ ๓๘ ปี
๑๕๗ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

ภาพประกอบที่ ๔.๒๖ ผ้าชิ้นหมี่แบบประยุกต์
สมบัติของนางเพิ่มพูล ราชมณี อายุ ๕๙ ปี
๑๘๘ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

๓. เปร - อะย็อกเปียร (ฝ้ายกดอก) ในอดีตสตรีชาวไทยโส้จะใช้ฝ้ายกดอก เพื่อสร้างลักษณะเด่นให้กับผ้าทอของชาวไทยโส้ โดยนำไปต่อเป็น “ตีนชิ้นมัดหมี่” เพราะฝ้ายกดอกมีลวดลาย สีเส้นที่สะดุดตา ส่วนใหญ่ฝ้ายกดอกของชาวไทยโส้จะใช้แม่สี เพื่อให้เกิดการตัดกัน (Contrast) กับสีพื้นของผ้าชิ้นมัดหมี่ ซึ่งมีโทนสีค่อนข้างมืด ดังภาพประกอบที่ ๔.๒๗ – ๔.๓๐ ฝ้ายกดอกของสตรีชาวไทยโส้

ภาพประกอบที่ ๔.๒๗ ผ้ายกดอก
สมบัติของนางเพิ่มพูล ราชมณี อายุ ๕๕ ปี
๑๘๘ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

ภาพประกอบที่ ๔.๒๘ ผ้ายกดอก
สมบัติของนางสมดี แสนมอม อายุ ๗๘ ปี
๒๘ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

ภาพประกอบที่ ๔.๒๙ ผ้ายกดอก
สมบัติของนางกลม ขำของมา อายุ ๗๘ ปี
๒๖ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

ภาพประกอบที่ ๔.๓๐ ดินฉิ่นยกดอก

ภาพประกอบที่ ๔.๓๐ ดินฉีนยกดอก (ต่อ)

๔. เปรแก็บ (ผ้าเก็บ) ในอดีตสตรีชาวไทยใสนิยมนำผ้าเก็บมือ มาใช้ทำผ้าประดับ เช่น ผ้าเบี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าสไบ และหมอนชนิดแบบต่าง ๆ โดยลายผ้าเก็บมือ จะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ ปัจจุบันนี้ ในงานประเพณีที่สำคัญของชาวไทยใส่ เช่น งานแข่งสะพานม มีการมอบผ้าเก็บมือให้ผู้มาเยือน โดยหากเป็นสุภาพบุรุษ จะใช้คาดเอว หากเป็นสุภาพสตรีจะใช้คลุมไหล่ ตามภาพประกอบที่ ๔.๓๑ - ๔.๓๓

ภาพประกอบที่ ๔.๓๑ ผ้าเก็บมือของสตรีชาวไทยใส่ ตำบลโพนจาน

ภาพประกอบที่ ๔.๓๒ การใช้ผ้าเก็บมือคาดเอว หรือประดับตกแต่งเสื้อสุภาพบุรุษ

ภาพประกอบที่ ๔.๓๓ การใช้ผ้าเก็บมือทำเป็น ผ้าเบี่ยง เพื่อประดับตกแต่งเครื่องแต่งกายสตรีชาวไทยโล้

๓. ข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้

๓.๑ วิธีชีวิตการทอผ้าของชาวไทยโล้ ตำบลโพนจานในอดีต

ชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน เป็นกลุ่มชนไทยโล้อีกส่วนหนึ่งที่อพยพมาจากเมืองเชียงฮ่ม แขวงสุวรรณเขต (แขวงสะหวันนะเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๗ ซึ่งมีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านผีฟ้า พญาแถน เชื่อเรื่องขวัญ มีความเคารพต่อบรรพบุรุษ รวมทั้งผีปู่ตา และมีการประกอบอาชีพทำนา ปลูกฝ้ายไปพร้อม ๆ กัน ทำให้ชาวไทยโล้สามารถผลิตฝ้ายได้เป็นจำนวนมาก พอที่จะทอเป็นผ้าฝ้ายไว้ใช้ในครอบครัว และเหลือไว้เป็นของฝากให้กับญาติผู้ใหญ่ในงานสำคัญของครอบครัว เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ ฯลฯ รวมทั้งมีพื้นที่ปลูกหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม เพื่อผลิตเป็นเส้นใยไหมที่ใช้ทอเป็นผ้าไหมของชาวไทยโล้ โดยสตรีชาวไทยโล้จะมีประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ในช่วงเดือนมกราคม (ตรงกับฤดูหนาว) และมักจะเลือกคืนที่มีพระจันทร์เต็มดวง เพื่อให้เกิดความสว่างในการเข็นฝ้าย ในบริเวณลานบ้าน หรือพื้นที่ว่างในหมู่บ้าน โดยในช่วงเวลาบ่าย สตรีชาวไทยโล้จะออกไปหาฟืน มาเตรียมไว้ เมื่อหลังอาหารเย็นจะพากันมาก่อกองไฟบริเวณลานบ้าน เป็นการผิงไฟกันหนาวไปด้วย ส่วนชายหนุ่มชาวไทยโล้จะถือโอกาสมาดูทักษะการเข็นฝ้ายของหญิงสาวว่าใคร มาจากครอบครัวไหนมีฝีมือดีกว่ากัน ใครมีความประณีตกว่ากัน ใครมีความอดุสสาหะกว่ากัน เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจเลือกหญิงสาวมาเป็นคู่ครอง และเมื่อชายหนุ่มชาวไทยโล้สังเกตเห็นใครใคร่หลงใหลหลาย ๆ ครั้ง จนสามารถตัดสินใจเลือกสตรีชาวไทยโล้ที่จะมาเป็นคู่ครองได้แล้ว ชายชาวไทยโล้จะถือโอกาสนั่งคุย และเกี่ยวพาราสิ หรือออกปากฝากรักฝ้ายหญิงด้วยผญา หรือผญาเกี่ยว ซึ่งเป็นคำคม รวมทั้งมีการเป่าแคนและตีพิณ เพื่อสร้างความครื้นเครงประกอบ ส่วนฝ้ายหญิงจะมีการสังเกตเพื่อนหญิงด้วยกันเองว่าหญิงสาวคนไหนที่ได้รับการเกี่ยวพาราสิจากชายหนุ่มมาก

เพราะมีฝีมือในการเข็นฝ้ายด้วยความชำนาญ จึงทำให้สตรีชาวไทยได้เกิดการแข่งขันที่จะเรียนรู้ทักษะต่าง ๆ ในการทอผ้า

จากการสัมภาษณ์นายคำตา ราชมณี อายุ ๖๐ ปี เล่าว่า ประเพณีการลงขวงได้เลิกไปแล้วเมื่อประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมา แต่ชุมชนไทยได้ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไว้เป็นอย่างดี โดยมีความหมายที่เกี่ยวเนื่องกับชุมชนไทยได้ ตำบลโพนจาน ประมาณ ๑๒๐ ไร่ และในปัจจุบันนี้ ๙๐% ของครอบครัวชุมชนไทยได้ ตำบลโพนจาน ยังทอผ้าไว้ในชีวิตประจำวัน และมีบางครอบครัวนำผ้าทอไทยไปส่งออกขาย โดยการทอผ้าของชุมชนไทยส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะทอแบบภายในครอบครัว เนื่องจากสตรีชาวไทยจะต้องทำงานบ้านควบคู่ไปกับการทอผ้า มีเพียงกลุ่ม “แม่บ้านไทย” จัดตั้งกลุ่มเมื่อปี ๒๕๔๘ มีสมาชิกจำนวน ๓๐ คน การทอผ้าของสตรีชาวไทยส่วนใหญ่นิยมใช้ด้ายใยสังเคราะห์ในการทอผ้า โดยซื้อมาจากร้านค้าภายในชุมชน แต่มีครูภูมิปัญญา ๒ ท่าน ในชุมชนไทยได้ ตำบลโพนจาน คือ นางพรหม ขำมประเทศ อายุ ๙๒ ปี และนางสอ กุจนา อายุ ๗๔ ปีที่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการเข็นฝ้าย โดยมีลูกหลานเป็นผู้ปลูกฝ้าย

๓.๒ ครูภูมิปัญญาการทอผ้าไทยได้ ตำบลโพนจาน

ครูภูมิปัญญา หมายถึง บุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาด้านใดด้านหนึ่ง เป็นผู้สร้างสรรค์และสืบสานภูมิปัญญาดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องจนเป็นที่ยอมรับของสังคมและชุมชน และได้มีการยกย่องให้เป็น “ครูภูมิปัญญาไทย” เพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาในการจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ตามนัยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒

นางพรหม ขำมประเทศ อายุ ๙๒ ปี
๙๐ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม
ครูภูมิปัญญาด้านการผลิตเส้นฝ้ายเข็น

นางกลม ขำมของมา อายุ ๗๘ ปี
ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ายกดอก
นางสาวชม ขำมประเทศ อายุ ๗๒ ปี
ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ามัดหมี่
๒๖๖ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม

นางสุบิน อ้อมฉะหา อายุ ๖๖ ปี
๘๘ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม
ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ายกดอก และผ้ามัดหมี่

นางสอ กุจนา อายุ ๗๔ ปี
๔๒ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม
ครูภูมิปัญญาด้านการผลิตเส้นฝ้ายเข็น
และการทอผ้ามัดหมี่

นางกิม ทุมลี อายุ ๕๖ ปี
๑๒๔ หมู่ ๔ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม
ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ามัดหมี่ย้อมคราม

นางเขียน ข้ามประเทศ อายุ ๖๙ ปี
๙๕ หมู่ ๑๐ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม
ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ามัดหมี่ และผ้าเก็บ

นางสมดี แสนมอม อายุ ๗๘ ปี
๒๘ หมู่ ๒ ต.โพนจาน อ.โพนสวรรค์ จ.นครพนม
ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ามัดหมี่ย้อมคราม และผ้าเก็บ

๓.๓ วิธีชีวิตการทอผ้าของชาวไทยไล่ ตำบลโพนจานในยุคปัจจุบัน

จากการสัมภาษณ์นายคำดา ราชมณี อายุ ๖๐ ปี เล่าว่า ปัจจุบันชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไว้เป็นอย่างดี โดยมีความเหนียวแน่น โดยมีจำนวนที่ภายในชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน ประมาณ ๑๒๐ กี่ ในปัจจุบันนี้ ๙๐% ของครอบครัวชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน ยังทอผ้าไว้ในชีวิตประจำวัน และมีบางครอบครัวนำผ้าทอไทยไล่ส่งออกขายนอกชุมชน โดยการทอผ้าของชุมชนไทยไล่ส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะทอแบบภายในครอบครัว เนื่องจากสตรีชาวไทยไล่จะต้องทำงานบ้านควบคู่ไปกับการทอผ้า มีเพียงกลุ่ม “แม่บ้านไทยไล่” จัดตั้งกลุ่มเมื่อปี ๒๕๔๘ มีสมาชิกจำนวน ๓๐ คน การทอผ้าของสตรีชาวไทยไล่ส่วนใหญ่นิยมใช้ด้ายใบสังเคราะห์ในการทอผ้า โดยซื้อจากร้านค้าภายในชุมชน ๒ ร้าน ได้แก่ ร้านนางพัชนี โพติยะ และร้านนางชัก เหล่าหลวง โดยทั้งสองร้านนี้ซื้อด้ายใบสังเคราะห์มาจากร้านซึ่งทั้ง และร้านค้าประมง จังหวัดสกลนครโดยร้านดังกล่าวรับมาจากร้านทวีชัยค้าฝ้ายที่ อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นแหล่งขายส่งฝ้ายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่งขายไปยังประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว แต่มีครูภูมิปัญญา ๒ ท่าน ในชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน คือ นางพรหม ขำมประเทศ อายุ ๘๒ ปี และนางสอ กุจนา อายุ ๗๔ ปีที่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการเข็นฝ้าย โดยมีลูกหลานเป็นผู้ปลูกฝ้าย

๑) วัตถุประสงค์ในการผลิต

ฝ้าย ชุมชนไทยไล่จะทำการปลูกฝ้ายพันธุ์สีขาวไปพร้อม ๆ กับการทำนาในช่วงต้นฤดูฝน เดือนเมษายน - พฤษภาคม เพื่อให้ต้นฝ้ายได้รับน้ำฝนในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคมได้เต็มที่ เมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูหนาวราวเดือนพฤศจิกายนหรือเดือนธันวาคม ฝ้ายจะแก่และแตกปุย เนื่องจากอากาศในฤดูหนาวจะแห้ง มีความชื้นน้อย ช่วยให้ปุยฝ้ายแห้งดีขึ้น หลังจากฤดูทำนา เมื่อชุมชนไทยไล่เก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว จึงทำการเก็บดอกฝ้ายไปพร้อม ๆ กัน เพื่อเตรียมนำมาทำเป็นเส้นใยฝ้าย ใช้สำหรับทอผ้าในลำดับต่อไป

ภาพประกอบที่ ๔.๓๕ ต้นฝ้ายพันธุ์สีขาว

ภาพประกอบที่ ๔.๓๖ ดอกฝ้ายพันธุ์สีขาว

ไหม ในอดีตชุมชนไทยโส้จะมีพื้นที่ปลูกหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม พันธุ์ไทย ซึ่งเป็นไหมพื้นเมืองที่มีสีออกเหลืองดุ่น มีขนาดเล็ก หัว ทำยแหลม คล้ายกระสวย เส้นไหมมีขนาดโต แต่มีความแข็งแรงเหนียวแน่น เพื่อผลิตเป็นเส้นใยไหมที่ใช้ทอเป็นผ้าไหมของชาวไทยโส้ แต่ในปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกหม่อนเพียงเล็กน้อย โดยจะปลูกในสวนหลังบ้านเท่านั้น

ด้ายใยสังเคราะห์ สตรีชาวไทยโส้จะนิยมใช้ด้ายโทเรทดแทนการใช้ฝ้าย เนื่องจากเกิดความสะดวกสบาย และความรวดเร็วในกระบวนการเตรียมวัตถุดิบเพื่อทอผ้า โดยสตรีชาวไทยโส้ส่วนใหญ่ซื้อด้ายโทเรได้จากร้านค้าในชุมชน ได้แก่ ร้านนางพัชนี โพธิยะ และร้านนางฮัก เหล่าหลวง

ภาพประกอบที่ ๔.๓๗ ด้ายใยสังเคราะห์สีต่าง ๆ

๒) อุปกรณ์การผลิตเส้นด้าย (ฝ้าย)

กระบวนการผลิตเส้นด้าย (ฝ้าย) ของสตรีชาวไทยโส้ ประกอบด้วยอุปกรณ์การผลิต จำนวน ๔ ชิ้น ได้แก่ อี้ว หลา คั่นติดฝ้าย และไม้เป็ย ดังภาพประกอบที่ ๔.๓๘ - ๔.๔๐

ภาพประกอบที่ ๔.๓๘ อี้ว

ภาพประกอบที่ ๔.๓๙ หลา

ภาพประกอบที่ ๔.๔๐ ไม้ชาเปีย

ภาพประกอบที่ ๔.๔๑ คันตีดฝ้าย

๓) **วิธีผลิตเส้นใยฝ้าย** เมื่อชาวไทยโส้ทำการเก็บเกี่ยวดอกฝ้ายเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะนำปุยฝ้ายจากดอกฝ้ายมาผลิตเป็นเส้นด้าย ซึ่งทุกขั้นตอนจะต้องทำจากทักษะและความชำนาญ ดังรายละเอียดขั้นตอนต่อไปนี้

๓.๑ การอ้วฝ้าย โดยใช้เครื่องอ้วฝ้าย ซึ่งมีไม้ทรงกระบอกลึงสองท่อนประกบกันให้มีระยะห่างพอที่จะให้ใยฝ้ายผ่านไปได้ แต่เมล็ดฝ้ายไม่สามารถผ่านได้ เป็นการแยกใยฝ้ายออกจากเมล็ดฝ้าย ซึ่งไม้ทรงกระบอกลึงด้านนอกจะแกะสลักเป็นร่องคล้ายดอกสว่านทั้งสองท่อน โดยทำหน้าที่แทนเฟืองขับ และใช้แรงคนหมุนในการทำงาน ดังภาพประกอบที่ ๔.๔๒

ภาพประกอบที่ ๔.๔๒ การอ้วฝ้าย

๓.๒ การตีดฝ้าย ใช้เครื่องมือที่มีลักษณะคล้ายคันธนู ทำด้วยไม้ไผ่บังคับให้โค้งเพื่อให้เกิดแรงตึง แล้วใช้เชือกผูกปลายทั้งสองข้างที่โค้งเข้ากัน จะใช้เส้นเชือกที่ขึงไว้เป็นตัวตีดเพื่อให้ใยฝ้ายกระจายออกสม่ำเสมอจนเป็นเนื้อเดียวกัน ส่วนใหญ่จะตีดฝ้ายในกระท่อ หรือเครื่องจักสานชนิดอื่น รวมไปถึงเสื่อก็ได้ ดังภาพประกอบที่ ๔.๔๓

ภาพประกอบที่ ๔.๔๓ การตีดฝ้าย

๓.๓ การล้อฝ้าย มีเครื่องมือ เรียกว่า “ไม้ล้อ” ซึ่งมีลักษณะคล้ายตะเกียบ และมีไม้กระดานรองลักษณะคล้ายเขียง เป็นการนำฝ้ายที่ตีดเป็นปุยมาล้อด้วยไม้ให้เป็นทรงกระบอก รอบไม้ล้อ โดยใช้ฝ่ามือหมุนไปกับพื้นไม้ เพื่อให้ปุยฝ้ายเป็น “ดิว” คือ มีลักษณะกลม ๆ ทรงกระบอก (คล้ายรูปฤๅษี) แล้วจึงดึงไม้ออก ดังภาพประกอบที่ ๔.๔๔ – ๔.๔๕

ภาพประกอบที่ ๔.๔๔ การล้อฝ้าย

ภาพประกอบที่ ๔.๔๕ ดิวฝ้าย

๓.๔ การเข็นฝ้าย ใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “หลา” สำหรับหมุนหรือปั่นล้อ ซึ่งมีสายพานทำด้วยเส้นด้าย เพื่อหมุนเหล็กไน มีปลายแหลมเป็นการทำใยฝ้ายที่เป็นปุยมาปั่นเกลียวให้เป็นเส้นด้าย วิธีทำโดยนำส่วนปลายของฝ้ายที่ล้อแล้วมาพันเข้ากับแกนเหล็กไน ซึ่งเหล็กไนจะหมุนเพื่อให้ใยฝ้ายตีเกลียวเป็นเส้นด้าย แล้วพันไว้ที่โคนของเหล็กไน แล้วใช้มือค่อย ๆ ป้อนดิวฝ้ายให้กับเหล็กไนอย่างสม่ำเสมอ หากไม่ป้อน หรือป้อนไม่สม่ำเสมอจะทำให้เส้นด้ายขนาดไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเร็วของมืออีกข้างหนึ่งที่ใช้หมุนกงล้อของหลาต้องสัมพันธ์กัน ซึ่งเกิด

จากความชำนาญของผู้เข็น เมื่อเส้นด้ายที่เข็นเต็มโคนของเหล็กไน ผู้เข็นฝ้ายจะต้องหยุดเข็น และนำเส้นด้ายออกมาพันด้วยไม้เปียด้าย พอได้ขนาดโตพอแล้ว จึงนำออกมามัดไว้ เรียกว่า “ใจ” พอรวบรวมไว้ได้จำนวนหนึ่ง ให้นำใจฝ้ายมามัดรวมกันอีก เรียกว่า “ปอย” การผลิตเส้นด้ายแบบนี้ เรียกว่า “ฝ้ายเข็นมือ” ดังภาพประกอบที่ ๔.๔๖

ภาพประกอบที่ ๔.๔๖ การเข็นฝ้าย

๓.๕ การตกแต่งเส้นด้าย สตรีชาวไทยโส้ใช้วิธีการฆ่าฝ้าย เพื่อให้เส้นฝ้ายเกิดความเหนียว มีความทนทานมากขึ้น ไม่เป็นขน โดยการนำข้าวมาต้มจนและเป็นน้ำข้าว แล้วนำใจฝ้ายลงไปต้มจนเต็มหม้อ แล้วปล่อยให้เย็นลง หลังจากนั้นทำการขยำและกระแทกให้น้ำข้าวซึมเข้าในเส้นด้ายฝ้ายสม่ำเสมอ และนำไปตากบนราวไม้ไผ่จนแห้ง แล้วนำมาหวีให้กระจายโดยไม่ติดกัน วิธีนี้จะใช้กับเส้นด้ายที่ไม่ต้องการย้อมสี

๔) วิธีผลิตเส้นไหม การผลิตเส้นไหมของชาวไทยโส้ เหมือนกับการผลิตเส้นไหมโดยทั่วไป เริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนเพื่อเป็นอาหารของตัวไหม การเลี้ยงไหม และการสาวไหม

๔.๑ การปลูกหม่อน ชาวไทยโส้จะปลูกหม่อนไว้ตามสวนและที่ดินหัวไร่ปลายนา โดยหม่อนที่ปลูกไว้เลี้ยงไหมจะเป็นพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งมีผลเป็นช่อเล็ก แต่มีใบโต เหมาะเป็นอาหารของตัวไหม ตามภาพประกอบที่ ๔.๔๗

ภาพประกอบที่ ๔.๔๗ ดันหม่อน

๔.๒ การเลี้ยงไหม ชาวไทยใต้ ตำบลโพนจาน มีการปลูกหม่อนควบคู่ไปกับการเลี้ยงไหม โดยได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการเลี้ยงไหมมาพร้อม ๆ กับคนไทยกลุ่มอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งวงจรชีวิตของตัวไหม ประกอบด้วย ระยะที่เป็นไข่ ระยะตัวหนอน ระยะดักแด้ และระยะผีเสื้อ คุณสมบัติพิเศษของตัวไหม คือ ช่วงระยะที่เป็นดักแด้ ตัวหนอนจะสร้างรังไหมห่อหุ้มตัวเอง และรังไหมสามารถสาวออกมาเป็นเส้นใยเส้นเล็ก ๆ ซึ่งมีความเหนียวและเป็นมันวาว สวยงาม เหมาะต่อการนำไปทอเป็นผืนผ้าไหมที่ทรงด้วยคุณค่าของชาวไทยใต้ ตามภาพประกอบที่ ๔.๔๘ - ๔.๕๑

ภาพประกอบที่ ๔.๔๘ ระยะที่เป็นไข่

ภาพประกอบที่ ๔.๔๙ ระยะที่เป็นตัวหนอน

ภาพประกอบที่ ๔.๕๐ หม่อนที่ถูกหั่นแล้ว

ภาพประกอบที่ ๔.๕๑ ระยะที่เป็นดักแด้ภายในรังไหม

๔.๓ การสาวไหม ชาวไทยใต้ ตำบลโพนจาน ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการสาวไหมมาพร้อม ๆ กับคนไทยกลุ่มอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการนำฝักตอก (รังไหม) มาต้มแล้วสาวเอาเส้นใยสีเหลืองขึ้นมา ก่อนที่ตัวหนอนจะโตเป็นผีเสื้อ แล้วกัดรังไหมออกมา ส่วนใหญ่จะใช้หม้ออลูมิเนียม เรียกว่า “หม้อหนึ่ง” ประกอบกับ เครื่องสาวไหม ที่ติดตั้งบนหม้อหนึ่ง และมีการพัฒนาเป็นเครื่องสาวไหมแบบตั้งพื้น เพื่ออำนวยความสะดวกในการสาวไหมให้

ได้เส้นไหมที่มีขนาดตามความต้องการ หลังจากการสาวไหมทุกครั้ง ชาวไทยโส้มีความเชื่อว่าตนเองได้ทำบาป เนื่องจากต้องนำฝักดอก (รังไหม) มาต้ม ทำให้ดักแด้ที่อยู่ภายในฝักดอกตาย ดังนั้น จึงต้องนำอาหารไปทำบุญที่วัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับตัวดักแด้ ส่วนดักแด้ที่ต้มสุกจะนำมาเป็นอาหาร ซึ่งถือเป็นผลพลอยได้

ภาพประกอบที่ ๔.๕๒
การนำฝักดอก (รังไหม) มาต้ม

ภาพประกอบที่ ๔.๕๓
การติดตั้งเครื่องสาว
ไหมบนหม้อหนึ่ง

ภาพประกอบที่ ๔.๕๔
เครื่องสาวไหมแบบตั้งพื้น

ภาพประกอบที่ ๔.๕๕
เส้นไหมที่ได้จากกระบวนการสาวไหม

๕) กระบวนย้อมสี การย้อมสีฝ้ายและไหมของชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน จะดำเนินการหลังจากผลิตเส้นฝ้ายและไหมเรียบร้อยแล้ว โดยชาวไทยโส้มีภูมิปัญญาที่จะหาพรรณพืชมาใช้ในการย้อมสีฝ้ายและไหม โดยใช้พืชที่มีในท้องไร่ ท้องนา เป็นพืชที่เจริญงอกงามตามธรรมชาติ ซึ่งจะได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ ราก ดอก ต้น แก่น ลูก และใบ ส่วนกรรมวิธีการย้อมไม่ยุ่งยากซับซ้อน และไม่อันตรายต่อร่างกาย เพื่อให้ผ้าที่ได้จากการย้อมสีธรรมชาติมีสีสันทันนุ่มนวล ไม่ฉุดฉาด

สตรีชาวไทยใ้ใช้วิธีการย้อมผ้าตามลักษณะของวัสดุที่นำมาใช้ย้อม ดังนั้น จึงสามารถแบ่งวิธีการย้อมได้ ๒ วิธี คือ

วิธีที่ ๑ วิธีย้อมเย็น ได้แก่ การย้อมคราม เพื่อให้เกิดสีคราม และการย้อมด้วยมะเกลือ เพื่อให้เกิดสีดำ

วิธีที่ ๒ วิธีย้อมร้อน ได้แก่ การย้อมด้วยเปลือกไม้ โดยชุมชนไทยใ้นิยมใช้เปลือกประดู่ เพื่อให้เกิดสีแดง ลินฟ้า (เพกา) เพื่อให้เกิดสีเหลือง เปลือกอินทนิลและเปลือกกระโดน เพื่อให้เกิดสีดำ ตามภาพประกอบที่ ๔.๕๖ – ๔.๕๘

สำหรับวิธีการย้อมสี สตรีชาวไทยใ้จะเตรียมฝ้ายและไหมที่จะย้อม โดยจะทำการซักหรือแช่น้ำให้เปียกทั่วกันทั้งผืนเสียก่อน เพื่อป้องกันไม่ให้สีต่าง จะทำให้สีติดผ้าทั่วกันทั้งผืน และเมื่อย้อมสีเสร็จแล้วจะต้องนำผ้าไปล้างด้วยน้ำสะอาดก่อนนำไปตาก

ภาพประกอบที่ ๔.๕๖
เปลือกไม้ประดู่

ภาพประกอบที่ ๔.๕๗
การย้อมสีธรรมชาติแบบย้อมร้อน

ภาพประกอบที่ ๔.๕๘
การตากฝ้าย หลังกระบวนการย้อมสี

ภาพประกอบที่ ๔.๕๙
เส้นฝ้ายเมื่อผ่านกระบวนการย้อมสี

๖) อุปกรณ์การทอผ้า ชุมชนไทยโສ่ ด้าบลโพนจาน มีการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโສ่มาเป็นระยะเวลายาวนาน และมีการซื้ออุปกรณ์การทอผ้าบางส่วนจากชาวไทยลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีอุปกรณ์การทอผ้าเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการผลิตผ้าทอไทยโສ่เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนไทยโສ่ ซึ่งมีอุปกรณ์การทอผ้าที่สำคัญ ดังนี้

ภาพประกอบที่ ๔.๖๐ กี่ทอผ้า

กี่ทอผ้า เป็นอุปกรณ์ที่เป็นโครงหลักสำหรับขึงไหมหรือด้ายใส่หูก ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง สามารถนึ่งทอได้ เคลื่อนย้ายไปมาได้ ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๐

ภาพประกอบที่ ๔.๖๑ ฟืม

ฟืม คือ ส่วนที่ใช้กระทบให้ด้ายที่ทอเข้ากันแน่น มีลักษณะเป็นแผ่น ซึ่งรวมเอาไม้เล็ก ๆ ถูเข้ากันไว้เป็นช่อง ๆ ระหว่างช่องเหล่านี้ใช้สำหรับสอดไส้ยืนทั้งหมด ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๑

ภาพประกอบที่ ๔.๖๒ ตะกอ

ตะกอล ทำหน้าที่แยกเส้นด้ายให้ขึ้น เพื่อเปิดให้จังหวะของเส้นด้ายพุ่งสอดขัดกัน ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๒

ภาพประกอบที่ ๔.๖๓ ตะกอลยกดอก

ตะกอลยกดอก มีหน้าที่ยกเส้นด้ายขึ้น เพื่อทำลายดอกบนเนื้อผ้า จำนวนตะกอลยกดอกขึ้นอยู่กับลายดอกที่ช่างทอออกแบบ ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๓

ภาพประกอบที่ ๔.๖๔ กระสวย

กระสวย ใช้บรรจุหลอดเส้นด้ายพุ่ง สอดไประหว่างช่องว่างของเส้นด้ายยืน ดันและปลายเรียวตรงกลางเจาะเป็นช่องสำหรับใส่หลอดด้าย ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๔

ภาพประกอบที่ ๔.๖๕ อักษ

อ๊ก เป็นเครื่องมือสำหรับทักมัดย้อม หรือไหมออกจากกง เพื่อให้เส้นด้ายไหมเรียบ พร้อมทั้งจะปั่นเป็นหลอดด้ายไหม เพื่อใส่ในกระสวยทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๕

ภาพประกอบที่ ๔.๖๖ หลักเฟื่อ

หลักเฟื่อ เป็นอุปกรณ์สำหรับจัดด้ายหรือไหมให้เป็นระเบียบได้ขนาดตามขนาดของหูก มีลักษณะคล้ายคราดสองอัน มีซี่ไม้ยื่นออกมาวางตั้งฉากกับพื้น ห่างกันซี่ยาวประมาณ 1.5 – 2 เมตร เพื่อที่จะนำด้ายจากอ๊กมาเกาะกับหลักเฟื่อ (ซี่ไม้) แล้วสาวกลับไป กลับมาให้ได้ความยาวตามต้องการ การกระทำดังกล่าว ชาวบ้านเรียกว่า “การคั่นหูก” ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๖

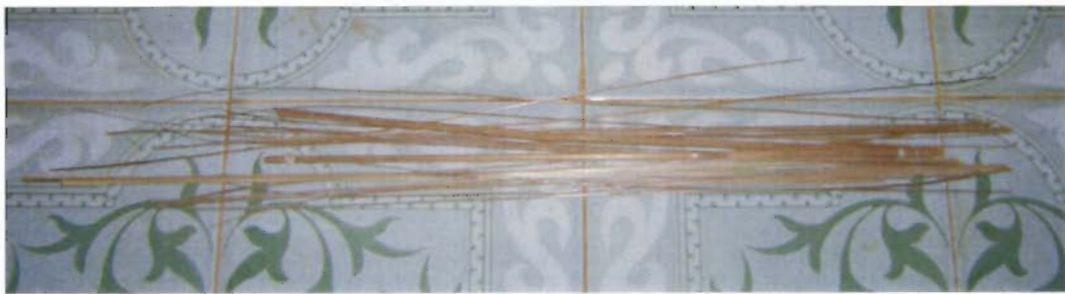
ภาพประกอบที่ ๔.๖๗ หลักคั่นหมี่

หลักคั่นหมี่ ทำหน้าที่คล้ายกับหลักเฟื่อ แต่เส้นด้ายที่พันเข้าไปกับหลักคั่นหมี่เป็นเส้นด้ายพุ่ง เมื่อคั่นหมี่ได้ความยาวตามต้องการ จึงลงมือออกแบบลายและมัดลายด้วยเชือกกล้วย (ปัจจุบันใช้เชือกฟาง พลาสติกมัดแทน) เรียกว่า “การมัดหมี่” ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๗

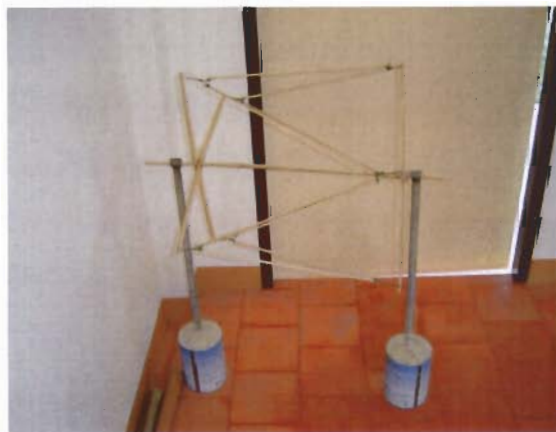
ภาพประกอบที่ ๔.๖๘ ไม้จัดลาย

ไม้จัดลาย ทำหน้าที่จัดเพื่อถ่างเส้นด้ายยืนให้สามารถสอดเส้นด้ายพุ่ง เพื่อจะทำลายดอกของผ้าเก็บตามการออกแบบของช่างทอ ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๘

ภาพประกอบที่ ๔.๖๙ ไม้สอดลาย

ไม้สอดลาย มีหน้าที่สอดเส้นด้ายยืนให้เป็นลายตามที่ช่างทอกำหนดจนสุดความกว้างของหูกแล้วจึงสอดตามด้วยเส้นด้ายพุ่ง และสามารถปรับเลื่อนเส้นด้ายพุ่งให้เข้าที่ตามความต้องการ หลังจากนั้นจึงนำไม้สอดลายออก ตามภาพประกอบที่ ๔.๖๙

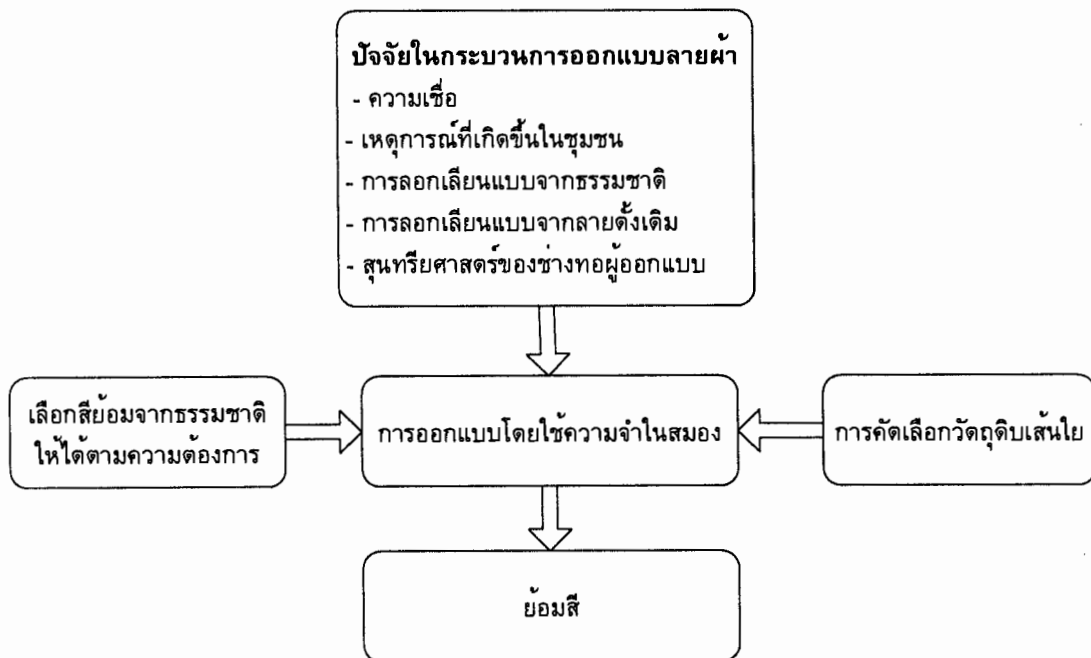

ภาพประกอบที่ ๔.๗๐ กง

กง เป็นอุปกรณ์สำหรับใส่ปอยด้าย โไหม เพื่อจะสาวหรือกวักใส่อัก กงจะทำด้วยไม้ไผ่ เป็นโครงทรงกลม มีขาตั้ง ใช้เพื่อถ่างปอยด้าย หรือไหมเป็นวงกลมเพื่อสะดวกแก่การสาวไหม หรือด้ายลงสู่อัก ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๐

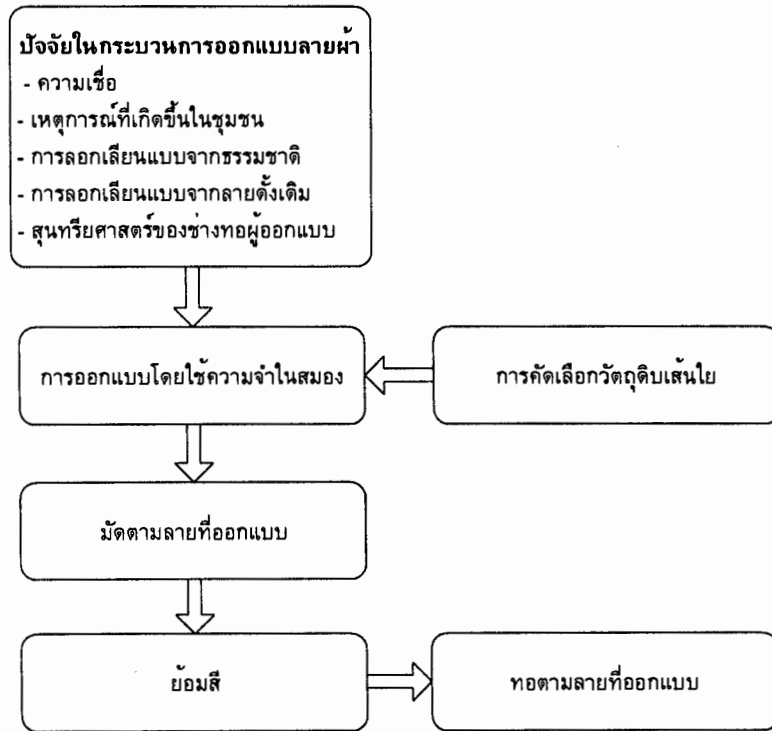
๗) กระบวนการออกแบบลายผ้า หัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยໄສ มีการจารึกเรื่องราว ความเชื่อ ความศรัทธา ความรัก รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยໄສตามจินตนาการของช่างผู้ออกแบบ เพื่อสื่อความหมายลงบนผืนผ้าทอ เป็นการทอด้วยจิตวิญญาณ มาจากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้มีความพิถีพิถันในการออกแบบลาย ย้อมสี และการเลือกใช้วัสดุในการทอ โดยผู้ทอต้องมีสุนทรียศาสตร์ในการออกแบบผ้าทอ เพื่อให้ผ้าทอสามารถสื่อความหมายจากลวดลายบนผืนผ้า ซึ่งกระบวนการออกแบบลายผ้าแต่ละชนิด มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกัน ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑ - ๔.๒

๗.๑ กระบวนการออกแบบผ้าลายขัดพื้นฐาน ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑

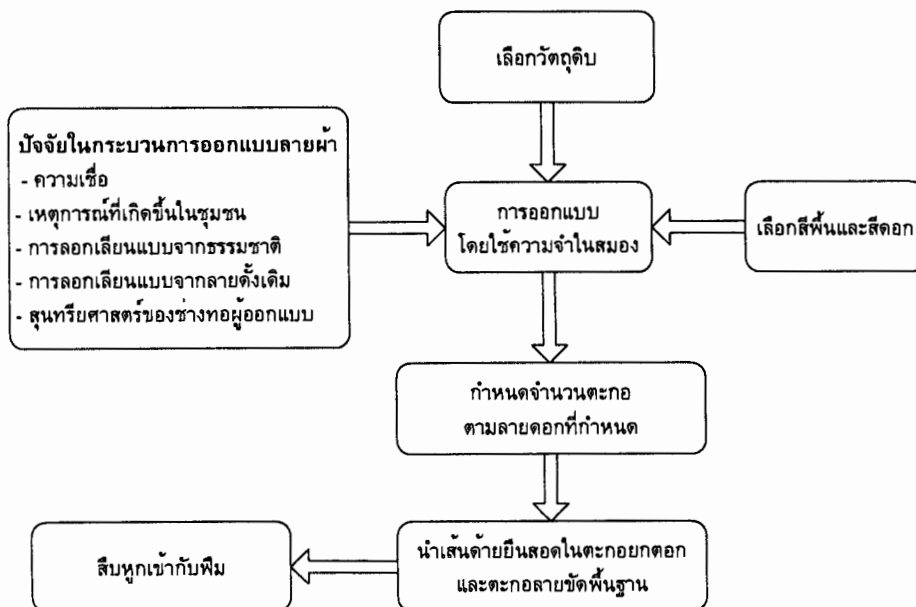
แผนภูมิประกอบที่ ๔.๑ กระบวนการออกแบบผ้าลายขัดพื้นฐาน

๗.๒ กระบวนการออกแบบผ้ามัดหมี่ ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๒

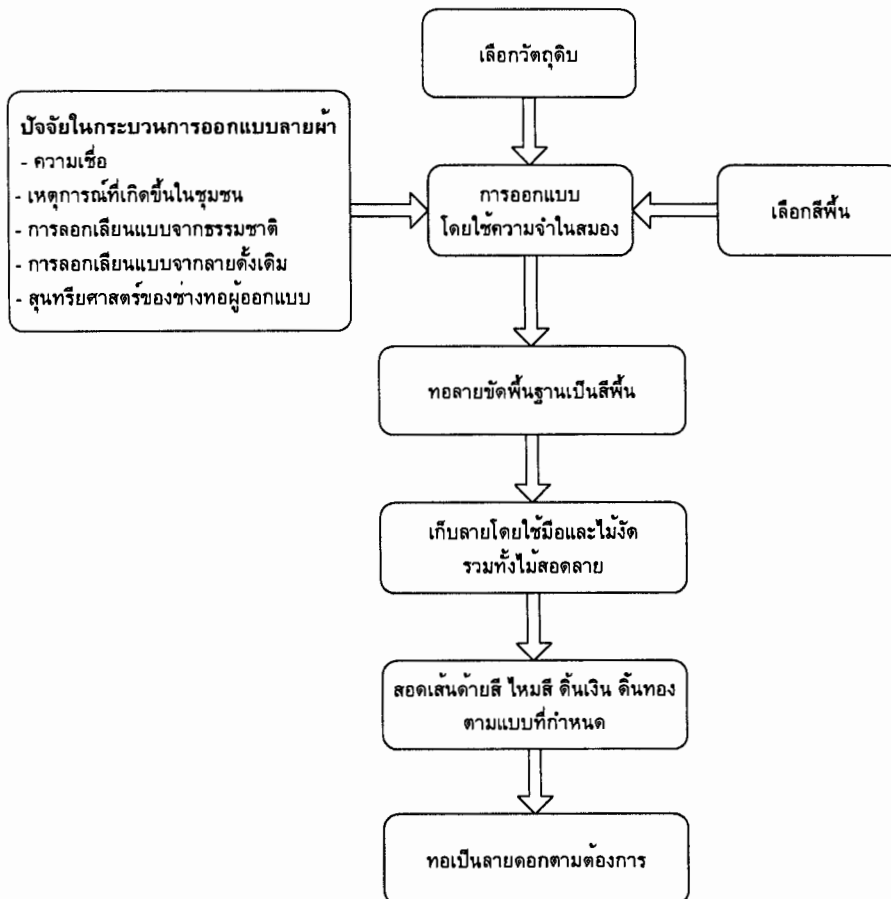
แผนภูมิประกอบที่ ๔.๒ กระบวนการออกแบบผ้ามัดหมี่

๗.๓ กระบวนการออกแบบผ้ายกดอก ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๓

แผนภูมิประกอบที่ ๔.๓ กระบวนการออกแบบผ้ายกดอก

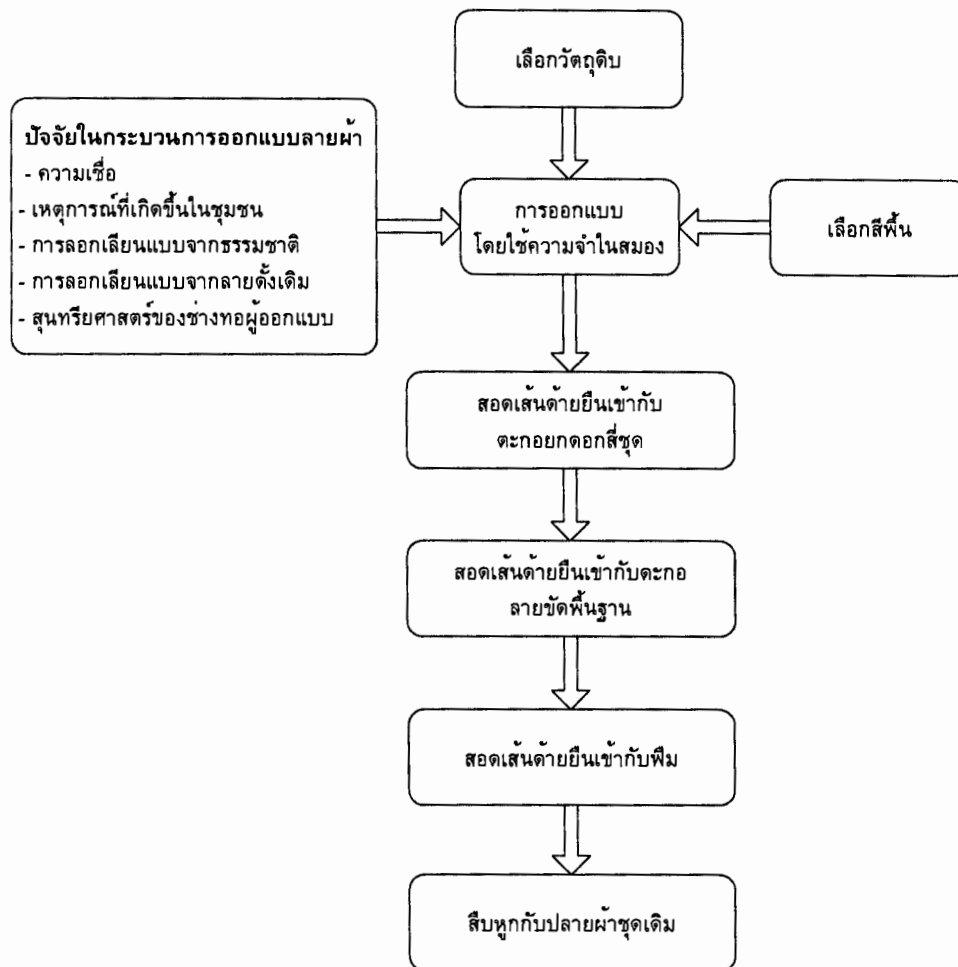
๗.๔ กระบวนการออกแบบผ้าเก็บ ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๔

แผนภูมิประกอบที่ ๔.๔ กระบวนการออกแบบผ้าเก็บ

๗.๕ กระบวนการออกแบบผ้าทอลายสีเข้ (ปูนเคา) ตามแผนภูมิประกอบที่

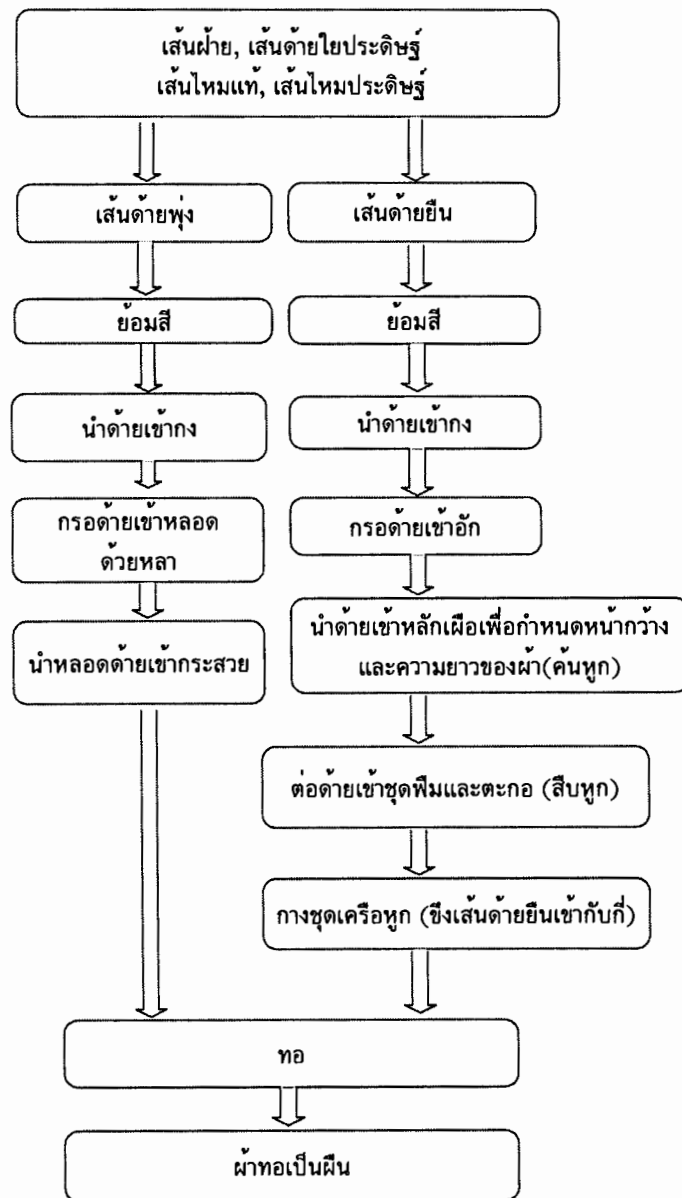
๔.๕

แผนภูมิประกอบที่ ๔.๕ กระบวนการออกแบบผ้าทอลายสีเข้ (ปูนเคา)

๘) กระบวนการทอผ้า ชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน มีการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าไทยไส้มามากตั้งแต่ครั้งโบราณกาล โดยสามารถแบ่งชนิดของผ้าทอไทยไส้ได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ผ้าลายชั้นพื้นฐาน ผ้ามัดหมี่ ผ้ายกดอก และผ้าเก็บ ซึ่งผ้าทอแต่ละชนิดล้วนมีภูมิปัญญาในกระบวนการทอผ้าที่แตกต่างกัน ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๖ - ๔.๗

๘.๑ กระบวนการทอผ้าลายขัดพื้นฐาน ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๖

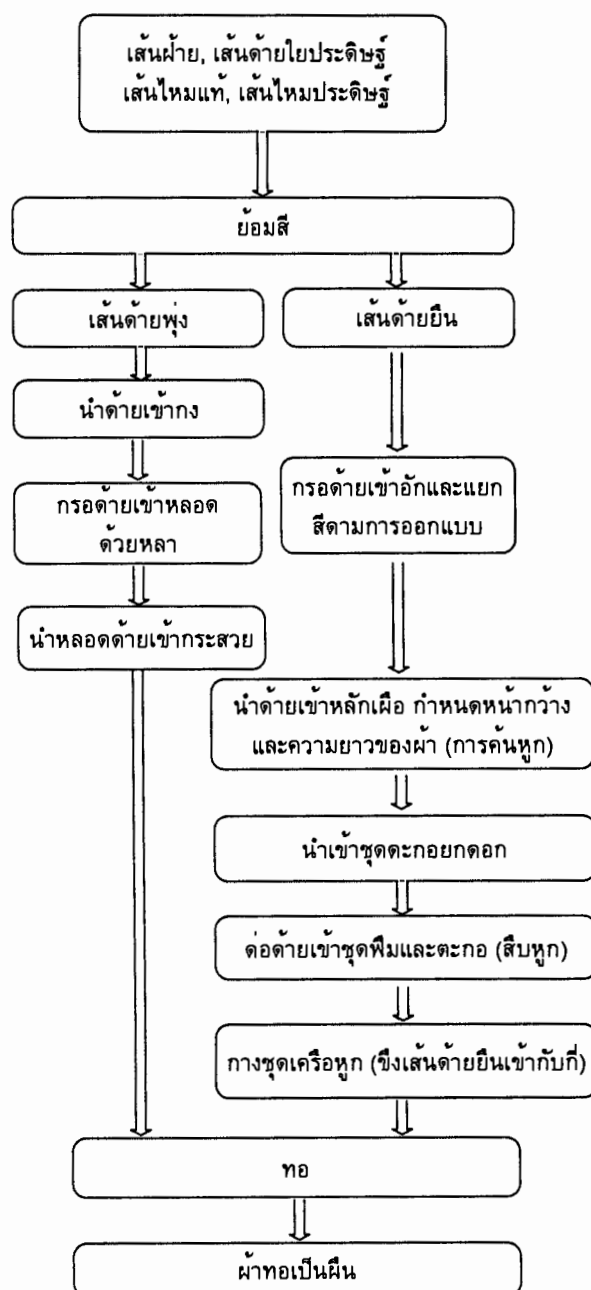
แผนภูมิประกอบที่ ๔.๖ กระบวนการทอผ้าลายขัดพื้นฐาน

๘.๒ กระบวนการทอผ้ามัดหมี่ ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๗

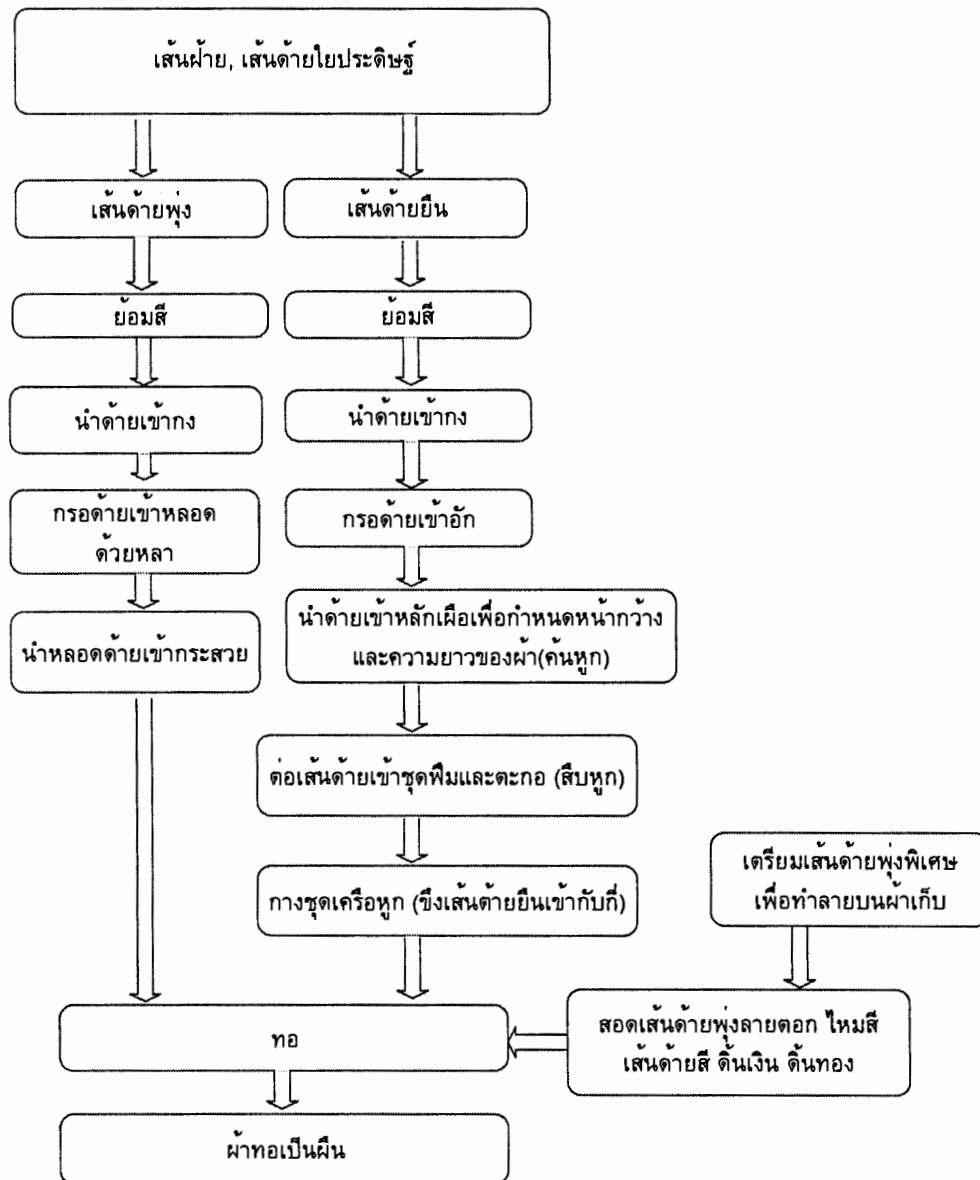
แผนภูมิประกอบที่ ๔.๗ กระบวนการทอผ้ามัดหมี่

๘.๓ กระบวนการทอผ้ายกดอก ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๘

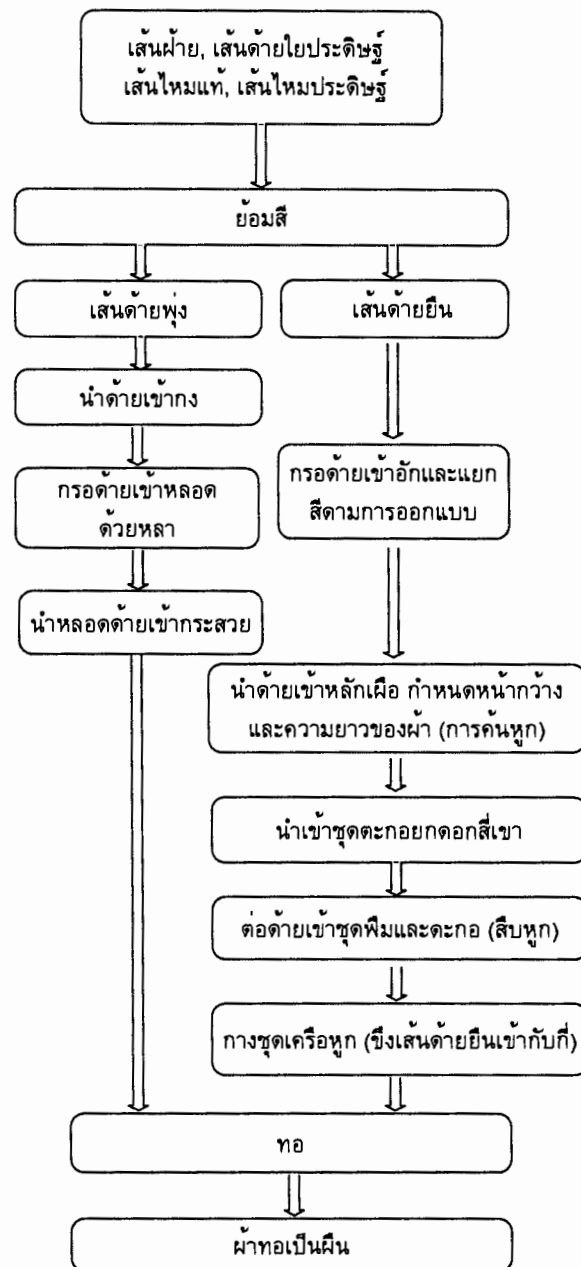
แผนภูมิประกอบที่ ๔.๘ กระบวนการทอผ้ายกดอก

๘.๔ กระบวนการทอผ้าเก็บ ตามแผนภูมิประกอบที่ ๘.๘

แผนภูมิประกอบที่ ๘.๘ กระบวนการทอผ้าเก็บ

๘.๔ กระบวนการทอผ้าสีเข้ (ปุ่นเคา) ตามแผนภูมิประกอบที่ ๘.๑๐

แผนภูมิประกอบที่ ๘.๑๐ กระบวนการทอผ้าสีเข้ (สีตะกอ)

๔. การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน

สตรีชาวไทยโล้แต่ละครอบครัว ผู้เป็นแม่จะทำหน้าที่เป็นครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าให้กับลูกสาว โดยเริ่มต้นจากการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเก็บเกี่ยวฝ้าย การสาวไหม การอ้วฝ้าย การติดฝ้าย และการเข็นฝ้าย จนลูกสาวเกิดทักษะ ความชำนาญ ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้จะเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะตัวต่อตัว เป็นการถ่ายทอดภายในสายเลือด ไม่ค่อยเปิดเผยให้กับบุคคลอื่นได้รับทราบ โดยแต่ละครอบครัวจะมีการสอนที่แตกต่างกันไป ทักษะต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดจะทำให้เกิดคุณค่ากับตัวบุตรสาวของตน เพราะคำสอนที่ว่า “การเป็นหญิงจะมีคุณค่าขึ้นอยู่กับการครองเรือน ฝีมือในกระบวนการทอผ้า และได้บอกกล่าวบุตรสาวว่า “หากทอผ้าไม่เป็นจะไม่ได้แต่งงาน” จึงทำให้หญิงสาวชาวไทยโล้เกิดการตื่นตัวในการรับการถ่ายทอดภูมิปัญญา และเกิดการเปรียบเทียบทักษะและฝีมือด้านการเข็นฝ้ายของหญิงสาวชาวไทยโล้ระหว่างครอบครัวต่าง ๆ ที่มารวมกลุ่มกันโดยเฉพาะ “ประเพณีลงช่วงเข็นฝ้าย”

๔.๑ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ

- ๑) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในครอบครัว
- ๒) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในชุมชน
- ๓) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายนอกชุมชน

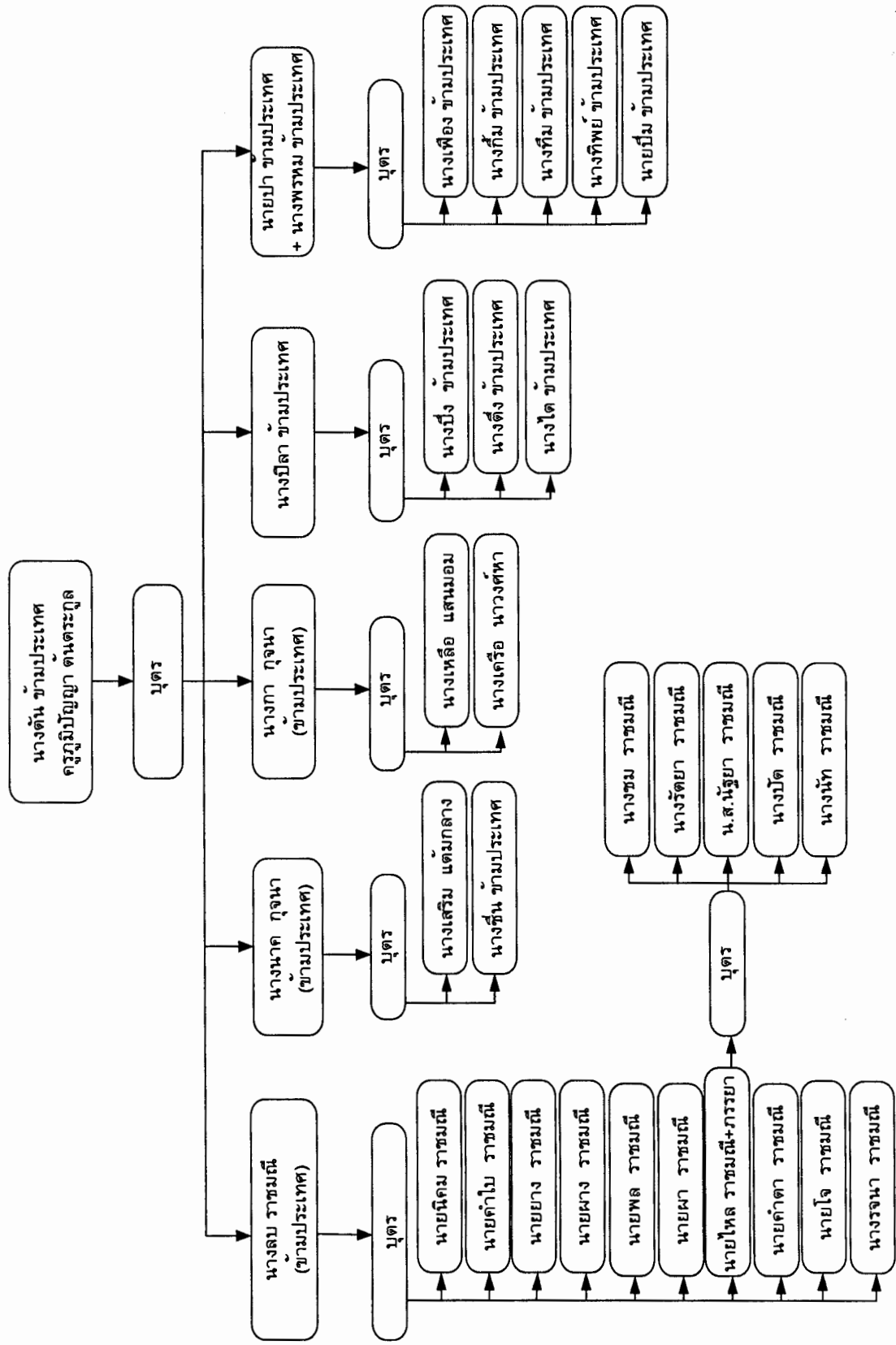
๑) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในครอบครัว

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน เริ่มต้นจากการถ่ายทอดภายในครอบครัว โดยผู้เป็นแม่ที่เป็นครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าจะถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเก็บเกี่ยวฝ้าย การสาวไหม การอ้วฝ้าย การติดฝ้าย และการเข็นฝ้าย ส่วนผู้เป็นพ่อจะทำหน้าที่คอยอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้แก่ การเตรียมดินเพื่อปลูกฝ้าย จักสานกระทอ (ตระกร้า) สำหรับเก็บดอกฝ้าย จัดทำอุปกรณ์การผลิตเส้นด้าย (ฝ้าย) ได้แก่ อีว หลา คันติดฝ้าย ไม้ขาเปีย จัดทำอุปกรณ์การทอผ้า ได้แก่ กง หลักฝื่อ หลักคัน หมี่ กระสวย ก็ อัก ไม้จัตลาย ไม้สอดลาย ทั้งนี้เป็นการถ่ายทอดตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามวิถีชีวิตของแต่ละครอบครัว โดยการรับการถ่ายทอดจะมีระดับแตกต่างกันตามความพร้อมของผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด รวมทั้งโอกาสในการถ่ายทอด

การถ่ายทอดของครูภูมิปัญญาการทอผ้าภายในครอบครัว ส่วนใหญ่ภาระหน้าที่จะอยู่กับผู้เป็นแม่ โดยเป็นการถ่ายทอดจากแม่สู่ลูกสาว หลานสาว ลูกสะใภ้ หลานสะใภ้ ตามลำดับตามลักษณะของครอบครัวไทย จะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ การทำงาน ประกอบอาชีพ

ภายในครอบครัว ต้องอาศัยการสนับสนุน เริ่มต้นกระบวนการเรียนรู้จากวัยเด็ก โดยการรับรู้ด้วยการสังเกตในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การปลุกฝ้าย เก็บฝ้าย การผลิตเส้นใยเริ่มจากการอ้วฝ้าย การติดฝ้าย การเข็นฝ้าย รวมทั้งกระบวนการทอผ้า ส่วนด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม จะเรียนรู้ตั้งแต่การปลูกหม่อน การเก็บใบหม่อน การหั่นใบหม่อน การให้อาหารกับตัวหม่อนในระยะต่าง ๆ จนถึงการสาวไหม เมื่อเด็กเหล่านี้ได้เติบโตขึ้นมา พร้อมกับประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านการผลิตเส้นใย และภูมิปัญญาด้านการทอผ้า โดยการสัมผัสจากประสบการณ์ตรง จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่เด็กเหล่านี้จะสามารถฝึกทักษะได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉลี่ยแล้วเด็กเหล่านี้จะเริ่มฝึกทอผ้าเมื่ออายุประมาณ ๑๔ ปี โดยเริ่มฝึกตั้งแต่กระบวนการผลิตเส้นใย และกระบวนการทอผ้า โดยส่วนใหญ่มักเริ่มต้นที่การทอผ้าลายขัดพื้นฐาน ได้แก่ ผ้าลายพื้น ผ้าขาวม้า และผู้เป็นแม่จะทำการประเมินจากความประณีต และความตั้งใจในการทอโดยการสังเกตและการตรวจสอบความแน่นของเนื้อผ้าด้วยวิธีการส่องผ้ากับแสงอาทิตย์ รวมทั้งความตั้งฉากของเส้นพุ่งและเส้นยืน ตลอดจนความถูกต้องของลาย ทั้งนี้ โดยการเปรียบเทียบผ้าทอของผู้เป็นแม่ หากเห็นว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดีจึงจะให้เริ่มฝึกทอผ้าที่มีต้องใช้ความประณีตสูงขึ้น เช่น ผ้าไหมพื้น ผ้าโสร่ง แต่หากผู้เป็นแม่ประเมินแล้วเห็นว่าอยู่ในเกณฑ์พอใช้ แม่จะสอนวิธีการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ จนกระทั่งเกิดความชำนาญในการทอผ้า ดังนั้น จะพบว่า ในช่วงกระบวนการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องนี้เอง ที่ทำให้ลูกสาวได้รับรู้การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในกระบวนการทอผ้า

ตัวอย่างการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของตระกูลข้ามประเทศ ซึ่งเป็นตระกูลดั้งเดิมของชาวไทยใต้ ตำบลโพนจาน จากรุ่นคุณย่าทวดคำตัน ข้ามประเทศ → รุ่นปู่ ย่า → รุ่นพ่อ แม่ → รุ่นลูก → รุ่นหลาน → รุ่นเหลน ตั้งแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑๑ แผนภูมิของตระกูลคุณย่าทวดคำตัน ข้ามประเทศ

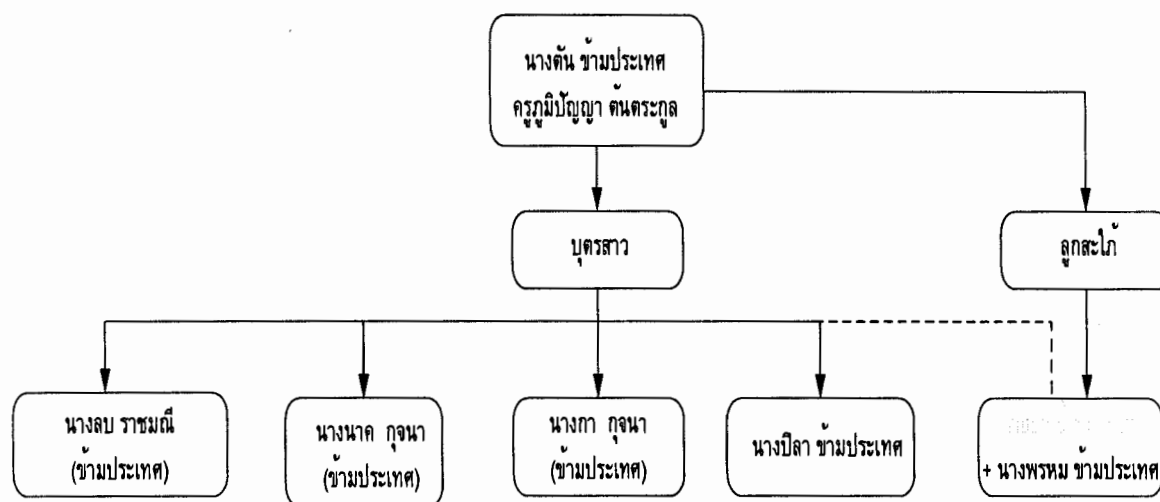

แผนภูมิประกอบที่ ๔.๑๑ แผนภูมิของตระกูลคุณย่าทวดคำตัน ขำประเทศ

๑.๑ การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສจากนางตัน ขำมประเทศ สู้บตรสาว และลูกสะเ้า

การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าระหว่างนางตัน ขำมประเทศ ผู้เป็น มารดา ซึ่งในขณะเดียวกันก็เป็นครูภูมิปัญญาของบตรสาวที่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในครอบครัว เริ่มตั้งแต่วัยเด็ก จากการช่วยหยิบเครื่องมือและอุปกรณ์ทอผ้าต่าง ๆ หลังจากนั้นจึงให้ช่วยงาน เล็ก ๆ น้อย ๆ ทำให้บตรสาวได้รับการซึมซับองค์ความรู้ด้านการทอผ้าจากประสบการณ์ตรง เมื่อ บตรสาวอายุเฉลี่ย ๑๔ ปี มารดาจะให้เริ่มฝึกหัดในการทอผ้าลายขัดพื้นฐาน เริ่มจากผ้าสีพื้น ผ้าขาวม้า ส่วนใหญ่มารดาจะมีการสอนแบบตัวต่อตัว รวมทั้งการให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงจน บตรสาวทั้ง ๓ คนเกิดทักษะ จึงจะสามารถฝึกทอผ้าประเภทที่ต้องใช้เทคนิคสูงขึ้นเรื่อย ๆ

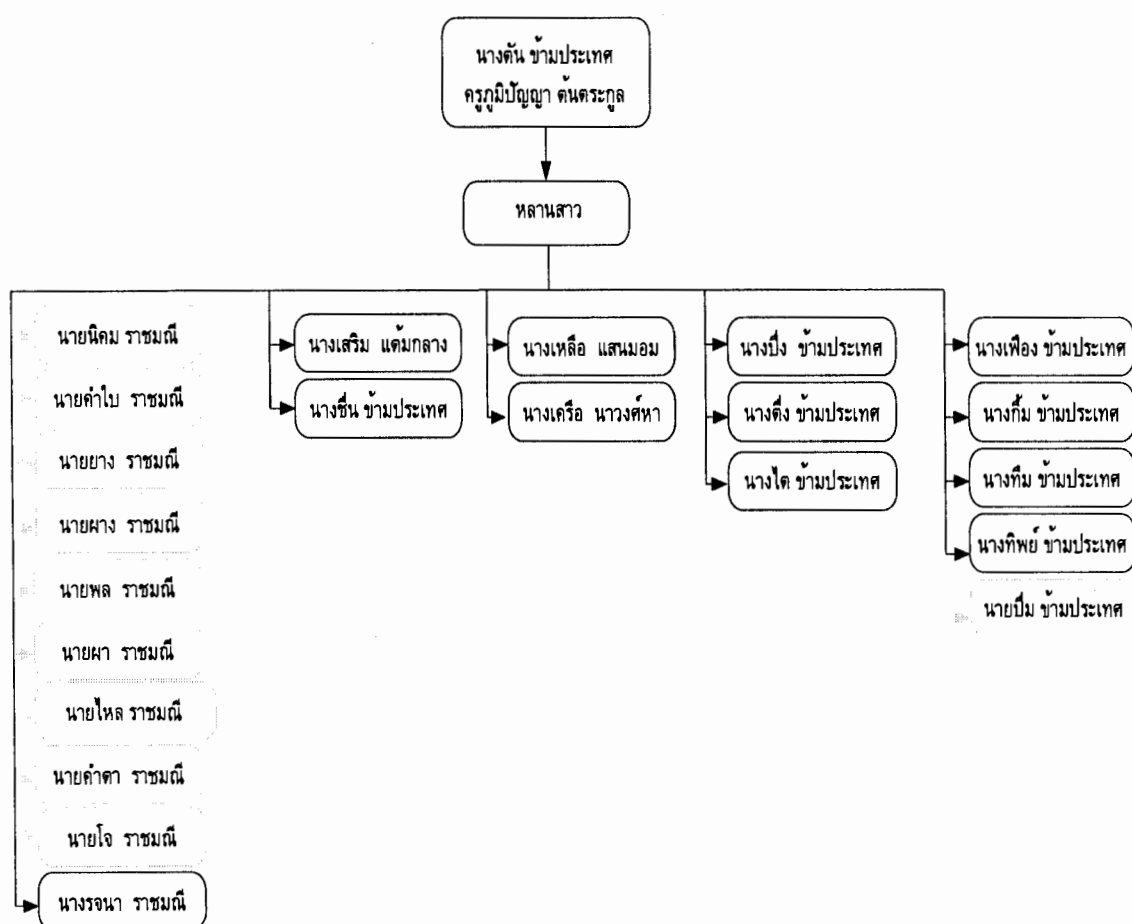
ส่วนลูกสะเ้าจะได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของชาวไทยโສ จากนางตัน ขำมประเทศ หลังจากที่ลูกสะเ้าได้แต่งงานกับบตรชายของตนและได้ย้ายมาอยู่ใน บ้านเดียวกัน ซึ่งเป็นครอบครัวใหญ่ตามลักษณะของสังคมไทยขณะที่ลูกสะเ้ามีอายุ ๒๑ ปี ซึ่ง เป็นการรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສเพิ่มเติมและต่อยอดจากความรู้เดิมที่มีอยู่ ดิตตัวของลูกสะเ้า เนื่องจากลูกสะเ้าในช่วงวัยเด็กจนถึงวันแต่งงานจะได้รับการถ่ายทอดภูมิ ปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສจากมารดา ดังนั้น จึงไม่ต้องเริ่มต้นใหม่ เพียงแต่รับการถ่ายทอดใน เทคนิคการออกแบบและการทอขึ้นสูงขึ้นไป ดังแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑๒

ภาพประกอบที่ ๔.๑๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากนางตัน ขำมประเทศ สู้ระดับบตรสาว และลูกสะเ้า

๑.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສจากนางตัน ขำมประเทศ สู่หลานสาว

การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສจากนางตัน ขำมประเทศ สู่หลานสาว การถ่ายทอดในระดับนี้ จะมีลักษณะการถ่ายทอดที่เป็นไปตามธรรมชาติ ซึ่งนางตัน ขำมประเทศ ถ่ายทอดให้กับหลานสาวโดยตรงตั้งแต่วัยเด็ก หรือนางตัน ขำมประเทศถ่ายทอดให้กับหลานสาว หลังจากที่หลานสาวได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສจากมารดา (ซึ่งเป็นบุตรสาวของนางตัน ขำมประเทศ) รวมทั้งการรับการถ่ายทอดไปพร้อม ๆ กันจากผู้เป็นมารดาและผู้เป็นแม่ของมารดา (ย่า) เนื่องจากครอบครัวไทยโສอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีการรวมกลุ่มกันทอผ้าใต้ถุนบ้าน บางครั้งจึงเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันตามธรรมชาติ โดยส่วนใหญ่จะอยู่ในเครือญาติเดียวกัน ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑๓

ภาพประกอบที่ ๔.๑๓ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากนางตัน ขำมประเทศ สู่ระดับหลานสาว

๑.๓ การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສ้จากนางตัน ข้ามประเทศ สู่หลานสะไก้

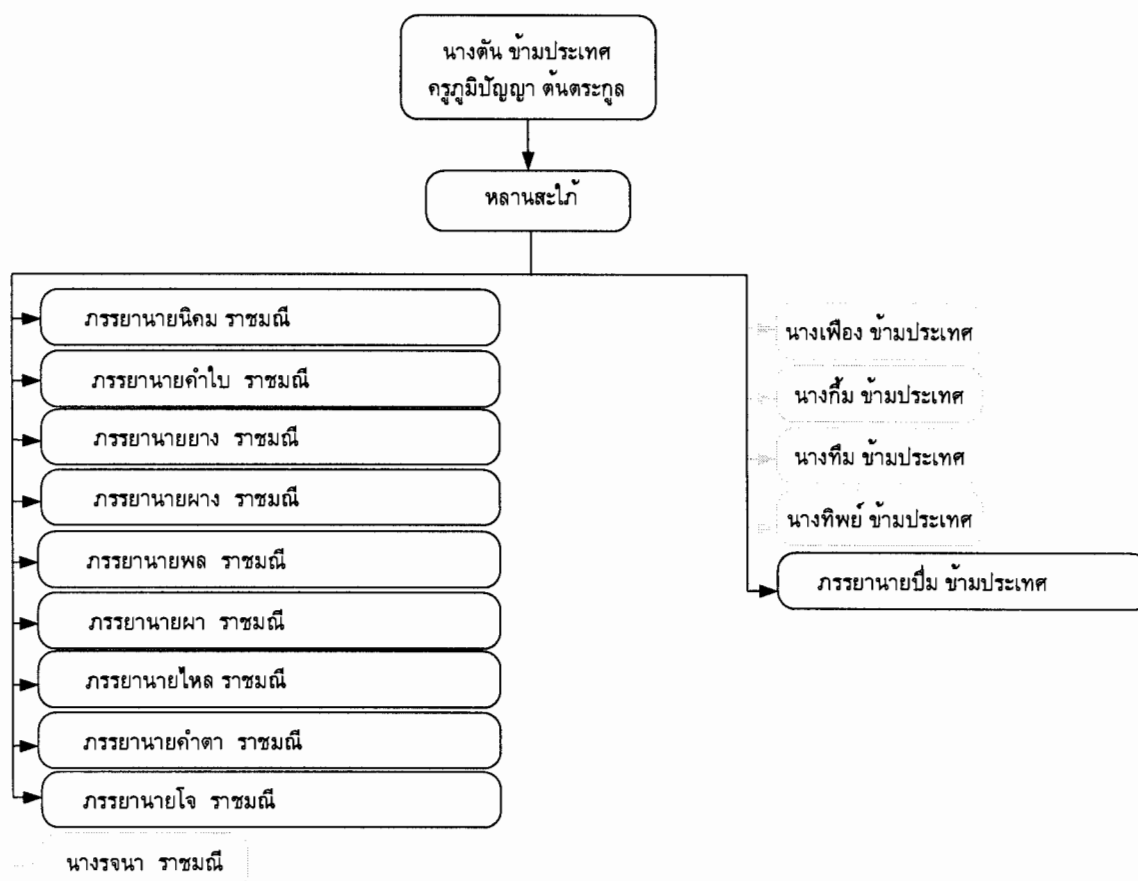
ขั้นตอนการถ่ายทอดในระดับนี้ เป็นการถ่ายทอดแบบต่อยอดจากองค์ความรู้เดิมของหลานสะไก้ ซึ่งหลานสะไก้จะได้รับการถ่ายทอดเป็นหลายระดับ ดังนี้

ระยะที่ ๑ หลานสะไก้ จะได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าจากผู้เป็นมารดา (แม่ของหลานสะไก้) ตั้งแต่วัยเด็กจนแต่งงาน

ระยะที่ ๒ หลานสะไก้จะได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าอีกชั้นหนึ่ง เพื่อเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าจากมารดาของสามี

ระยะที่ ๓ หลานสะไก้จะได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าจากคุณย่าของสามี (นางตัน ข้ามประเทศ) ซึ่งระยะนี้เป็นการรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສ้จากต้นตระกูลครูภูมิปัญญาไทยโສ้ ซึ่งส่วนใหญ่จะได้รับการเติมเต็มเทคนิคการทอขั้นสูงขึ้น รวมทั้งการออกแบบของลายดั้งเดิมของลายผ้าชาวไทยโສ้ ด้าบลโพนจาน ซึ่งยังเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโສ้ในเครือญาติเดียวกัน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโສ้ในเครือญาติของนางตัน ข้ามประเทศ มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในระดับของหลาน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าในลักษณะไขว้ เช่น ลูกของนางตัน ข้ามประเทศ ทั้งสี่คน สามารถเป็นครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าต่อจากนางตัน ข้ามประเทศ จึงมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสู่ระดับหลานที่สามารถไขว้กันไปได้ ลูกสาวของคนหนึ่งไปรับการถ่ายทอดจากป้าอีกคนหนึ่ง ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑๔

ภาพประกอบที่ ๔.๑๔ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าจากนางต้น ขำประเทศ
สู่ระดับหลานสะใภ้

๒) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในชุมชน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบ คือ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิม และการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าในสถานศึกษา

๒.๑ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิม

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ภายในชุมชน ตำบลโพนจาน ส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดกระบวนการทอผ้าชั้นสูง ได้แก่ ผ้าเก็บ ผ้ามัดหมี่ ผ้ายกดอก และผ้าทอสีเขา (ปูนเคา) โดยการทอผ้ามัดหมี่ในส่วนกระบวนการคั้นหมี่และการมัดหมี่ ถือเป็นภูมิปัญญาการออกแบบและทอผ้าชั้นสูง ผู้รับการถ่ายทอดจะเกิดความสามารถในการเรียนรู้ไม่พร้อมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพรสวรรค์ ความมานะพยายามของผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอดของครุภูมิปัญญาแต่ละคนที่แตกต่างกันไป บางครอบครัวผู้เป็นแม่ไม่สามารถคั้นหมี่ และมัดหมี่ได้เนื่องจากขาดทักษะและประสบการณ์ ดังนั้น จึงมักพาลูกสาวที่มีความสนใจไปฝากเป็นศิษย์กับ

ครูภูมิปัญญาที่มีความสามารถด้านการมัดหมี่ที่อยู่ในระบบเครือข่ายเดียวกัน โดยจะมีของกำนัลตอบแทน เรียกว่า “ค่ายครู” ให้ความร่วมมือ ในขณะที่ยังสาวภายในชุมชนที่มีความสนใจในการทอผ้า จึงขอฝากตัวเป็นศิษย์กับครูภูมิปัญญาที่ตนเองมีความศรัทธา เคารพนับถือ เพื่ออาสาช่วยงานครูภูมิปัญญา เมื่อครูภูมิปัญญาได้รับเป็นศิษย์แล้ว จึงได้เริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า ต่อมาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของครูภูมิปัญญาดังกล่าว ได้รับความสนใจจากหญิงสาวภายในชุมชนมากมายเพื่อเข้ารับการถ่ายทอด จึงเกิดการรวมกลุ่มกันขึ้น เพื่อขอสมัครเป็นลูกศิษย์ รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า กระบวนการดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม ซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติ

๒.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในสถานศึกษา

จากการสัมภาษณ์ นายคำตา ราชมณี ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพนจาน พบว่า โรงเรียนบ้านโพนจาน ในชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน ได้เริ่มมีกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยไส้ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ โดยแบ่งการสอนออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การสอนในหลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา และการสอนในรูปแบบของชุมนุมทอผ้า

๒.๒.๑ การสอนในหลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา โดยบทเรียนการทอผ้าจะอยู่ในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ซึ่งเป็น ๑ ใน ๘ สาระการเรียนรู้ นักเรียนจะเริ่มเรียนเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า ตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่ ๔ ถึง มัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยในระดับประถมศึกษาปีที่ ๔ ถึงประถมศึกษาปีที่ ๖ จะเรียนเนื้อหาทั่วไป ๆ เกี่ยวกับการทอผ้า และผ้าทอชาวไทยไส้ โดยเป็นบทเรียนหนึ่งในวิชาท้องถิ่นของเรา และนักเรียนจะเริ่มเรียนรู้กระบวนการทอผ้าและการฝีกทอผ้า ตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ซึ่งในกระบวนการเรียนรู้ บางครั้งจะให้นักเรียนทำเป็นโครงงานลายผ้า บางครั้งให้นักเรียนได้ไปเรียนรู้กับครูภูมิปัญญาในชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน และบางครั้งได้เชิญครูภูมิปัญญามาสอนที่โรงเรียนบ้านโพนจาน

๒.๒.๒ การสอนในรูปแบบของชุมนุมทอผ้า โรงเรียนบ้านโพนจานได้จัดชั่วโมงให้นักเรียนเข้าชุมนุม ในทุกวันพุธช่วงบ่าย เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๔.๔๐ น. โดยชุมนุมทอผ้าเป็นหนึ่งในชุมนุมที่นักเรียนบ้านโพนจานให้ความสนใจ เนื่องจากได้เรียนรู้กระบวนการทอผ้า และฝีกการทอผ้า ปัจจุบันมีนักเรียนอยู่ในชุมนุมทอผ้า จำนวน ๑๘ คน สำหรับวัสดุ ได้ทำการจัดซื้อมา แต่เครื่องมือ และอุปกรณ์การทอผ้า ชาวไทยไส้ช่วยกันผลิตขึ้นมา

นอกจากกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแล้ว โรงเรียนบ้านโพนจานยังคงตระหนัก และเล็งเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าทอไทยไส้ โดยการกำหนดให้ทุกวันอังคาร คณะครูและนักเรียนบ้านโพนจานแต่งกายด้วยชุดไทยไส้

๓) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายนอกชุมชน

ปัจจุบันชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน มีการขยายตัวของประชากรในสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดการขยายตัวครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่สภาพเศรษฐกิจภายในชุมชนไทยไล่ยังมีการขยายตัวไม่มากนัก จึงก่อให้เกิดการย้ายถิ่นฐานแรงงานไปทำงานที่อื่น และมีการแต่งงานของคนระหว่างชุมชนเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหญิงสาวไทยไล่ หรือชายหนุ่มไทยไล่กับคนในชุมชนอื่น ๆ ซึ่งในพิธีการแต่งงานของชาวไทยไล่ สิ่งหนึ่งที่คล้ายกับการแต่งงานของคนไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป คือ การมอบของกำนัลให้กับผู้ใหญ่แต่ละฝ่ายโดยเจ้าบ่าวและเจ้าสาว ซึ่งของกำนัลดังกล่าว จะเป็นของกำนัลที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน โดยที่ญาติผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายเป็นผู้จัดเตรียมไว้ให้ ซึ่งของกำนัลที่ญาติผู้ใหญ่ส่วนใหญ่จะเตรียมไว้ให้ คือ ผ้าทอของแต่ละชุมชนที่มีลวดลาย เอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละชุมชน และเป็นผ้าทอชั้นสูง เช่น ผ้าเก็บผ้าทอยกดอก ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าทอสีเข้ หมอนขิด เป็นต้น หลังจากงานแต่งงาน ญาติผู้ใหญ่ของแต่ละฝ่ายที่ได้รับผ้าเป็นของกำนัล จะนำผ้างดังกล่าวไปใช้ในงานสำคัญต่าง ๆ ภายในชุมชน และเมื่อมีผู้สนใจได้พบเห็น จึงเกิดการยืมผ้าทอดังกล่าวไปแกะลายผ้า เพื่อนำไปประยุกต์และทอเป็นลายผ้าของชุมชนตนเอง หากไม่สามารถแกะลายได้ จึงเกิดการติดตาม สอบถามประวัติผ้า และผู้ทอผ้า จากนั้นจึงติดตามไปขอรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้าจากผู้ทอ ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้าภายนอกชุมชน รวมทั้งการแลกเปลี่ยนผ้าทอในงานประเพณีประจำปีของชาวไทยไล่ โดยชาวไทยไล่จากพื้นที่ต่าง ๆ เช่น ชาวไทยไล่จากอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ชาวไทยไล่จากตำบลพะทาย อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ชาวไทยไล่จากอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร และชาวไทยไล่จากตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม จะมาเยี่ยมเยียนกันแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้า และภูมิปัญญาการทอผ้าระหว่างกันของชนเผ่าไทยไล่ตามธรรมชาติ

จากกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยไล่ตามที่กล่าวมาข้างต้น พบว่ามีความใกล้เคียง สอดคล้องกับการถ่ายทอดศิลปะและเทคโนโลยีการทอผ้าในอำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีอาจารย์อ้อมจิต กันทาใจ (๒๕๔๑) ได้ทำการศึกษาไว้ พบว่าลักษณะการถ่ายทอดศิลปะการทอมี ๕ ลักษณะ คือ

๑) การถ่ายทอดกันด้วยระบบครอบครัว เป็นการถ่ายทอดตั้งแต่วิธีการทอ เทคนิคตลอดจนลวดลายต่าง ๆ ในระบบครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจาก ย่า ยาย จากแม่สู่ลูกสืบต่อกันมามีได้ขาด ประกอบกับทุกบ้านมีการเรียนรู้ ผู้ทอบางรายแทบไม่ต้องสอนกันมาก

๒) การถ่ายทอดกันด้วยระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ห่างกันออกไปเป็นคนละบ้าน แต่ก็ยังอยู่ในลักษณะเทคนิคพิเศษบางเทคนิคที่ แม่ หรือ ยาย ทอไม่ได้ แต่อาศัยญาติที่ไปมาหาสู่กัน จึงเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ให้แก่กันและกัน

๓) การถ่ายทอดในลักษณะความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้าน เป็นเพื่อนบ้านที่สนิทสนม เมื่อมีลายผ้าใหม่ ๆ ก็มีการแลกเปลี่ยนหยิบยืมกันมาทอ ทั้งการนำผ้าเก่าที่มีลวดลายมาเป็นตัวอย่างในการทอ

๔) การถ่ายทอดในลักษณะอื่น ๆ เช่น ดูเพื่อนบ้านทอ แล้วจ้มาทอเอง เป็นการเลียนแบบโดยการจดจำเอาลวดลายที่ผู้ทอชอบนำมาทอ ผู้ทอเองก็มีความชำนาญในการสร้างลวดลายอยู่แล้ว

๕) การถ่ายทอดในลักษณะการอบรม เป็นการถ่ายทอดแบบใหม่ที่เริ่มเกิดขึ้น

๔.๒ รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้

รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ รูปแบบ คือ

- ๑) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว
- ๒) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบกลุ่ม

๑) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของสตรีชาวไทยโล้ โดยส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว โดยเกิดขึ้นภายในครอบครัวและระบบเครือญาติเท่านั้น ได้แก่ การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากแม่สู่ลูกสาว จากป้าหรือน้าสู่หลานสาว จากแม่สามีสู่ลูกสะใภ้ และจากย่าหรือยายสู่หลานสาว หลานสะใภ้ เท่านั้น เนื่องจากความรู้บางอย่างในการทอผ้า ครูภูมิปัญญามักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ ทราบ เพราะสาเหตุหลายประการ เช่น มีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกรรมวิธีการผลิต กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติภูมิ และกลัวคนอื่นมาขโมยภูมิปัญญา ถ้าถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้วเขาทำดีกว่า เจ้าดำรับก็จะมีชื่อเสียง กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่จะต้องนำผลผลิตเพื่อค้าขาย จากเหตุผลข้างต้น จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว เฉพาะภายในสายเลือด หรือครอบครัวเท่านั้น

๒) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบกลุ่ม

การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบกลุ่ม เป็นการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญา มาจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว หลังจากครูภูมิปัญญาได้รับการยอมรับและยกย่องจากชุมชน โดยเริ่มจากการรวมตัวของผู้รับการถ่ายทอด ซึ่งเป็นลูกหลานที่อยู่ในระบบเครือญาติ ทำให้ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้ารู้สึกเสมือนว่าได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวแก่ลูกหลานของตนเอง หลังจากนั้นจึงขยายวงกว้างในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าสู่บุตรหลาน

ของครอบครัวที่มีความสนิทชิดเชื้อภายในชุมชน แต่การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบกลุ่มของสตรีชาวไทยใต้ เมื่อเปรียบเทียบกับ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว ถือว่ายังปรากฏให้เห็นไม่มากนัก เนื่องจากมีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกรรมวิธีการผลิต

๕. กระบวนการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าชาวไทยใต้

กิจกรรมการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยใต้ จากการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสนทนากลุ่มย่อย เพื่อค้นหากระบวนการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าชาวไทยใต้ ในระหว่างวันที่ ๗ - ๘ ตุลาคม ๒๕๔๙ ณ ชุมชนบ้านโพนจาน ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม สามารถแบ่งตามส่วนที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

๑. การปลูกจิตสำนึกในระดับครอบครัว โดยแม่เป็นผู้เล่าความเป็นมาของภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยใต้ ตำบลโพนจาน ให้ลูก ๆ ฟัง ซึ่งมุ่งเน้นให้ความสำคัญของภูมิปัญญาด้านการทอผ้าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของครอบครัว ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ปู่ ย่า ตา ยาย ได้ส่งมอบไว้ให้ลูกหลานได้สืบสานต่อไป สังเกตได้จากเมื่อผู้เป็นปู่ ย่า ตา ยาย ได้ล้มเจ็บป่วยด้วยความชราภาพ หรือด้วยโรคร้ายต่าง ๆ ขั้นสุดท้าย ท่านจะให้ลูกหลานผู้ที่เกี่ยวข้อง หรือผู้ใกล้ชิดไปตามบุตรหลานทั้งหมดมาประชุมเพื่อสั่งเสีย แล้วแบ่งผ้าทอที่ท่านเก็บรักษาไว้ตลอดชีวิตให้กับบุตรหลาน ซึ่งส่วนใหญ่ท่านจะขอร้องลูกหลานที่ได้รับผ้า ห้ามนำไปขาย ให้รักษาไว้ เพราะมันมีค่ามาก เพื่อให้บุตรหลานได้เก็บไว้เป็นตัวแทนของปู่ ย่า ตา ยาย บุตรหลานผู้ได้รับจะเกิดความภาคภูมิใจมากและสัญญาว่าจะรักษาไว้เป็นอย่างดี ซึ่งปู่ ย่า ตา ยาย จะมอบผ้าให้บุตรหลานแต่ละคนไม่เหมือนกัน หากบุตรหลานผู้ที่มีฝีมือด้านการทอผ้า ท่านจะมอบให้ผ้าที่มีลายและวิธีการทอแบบพิเศษ ครั้นเมื่อ ปู่ ย่า ตา ยาย ล้มชีวิตลง บุตรหลานจะใช้ผ้าทอผาดไม้ไผ่คลุมศพเป็นการคารวะ บุตรหลานผู้ที่ได้รับผ้าจะไม่กล้านำมาใช้ใช้งาน หรือใช้งานเฉพาะเทศกาลวันสำคัญเท่านั้น และมีการจัดเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี จากนั้นจึงมีการนำผาดังกล่าวมาเป็นต้นแบบและทอขึ้นทดแทน โดยมีการเปรียบเทียบคุณภาพผ้าทอของตนกับผ้าต้นแบบที่เป็นมรดกตกทอดด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ลาย สี เนื้อผ้า ตลอดจนความประณีต จากนั้นได้มีการพัฒนาจนกว่าจะเกิดความพอใจ และมีการขอให้ครูภูมิปัญญาในชุมชน รวมทั้งเพื่อนสมาชิกทอผ้าช่วยประเมินให้ข้อคิดเห็นเพื่อปรับปรุง

การกระทำดังกล่าวข้างต้น มีการสืบทอดกันมาจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ โดยผ่านกระบวนการของสถาบันครอบครัว จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ชาวไทยใต้ ตำบลโพนจานสามารถปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยใต้ได้เป็นส่วนหนึ่ง

๒. กระบวนการปลูกจิตสำนึกในชุมชนชาวไทยใต้ ตำบลโพนจาน ในสมัยก่อนชาวไทยใต้ ตำบลโพนจานสามารถดำรงชีวิต และอยู่รอดมาได้เพราะมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

เนื่องจากมีปัญหาจากภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง สัตว์ป่าเข้ามาทำร้าย โรคระบาด รวมทั้งภัยจากโจรผู้ร้าย จึงเกิดการรวมกลุ่มกัน มีความเชื่อ นับถือผี เพราะเชื่อว่าผีเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันอย่างเหนียวแน่น โดยเริ่มจากความสัมพันธ์โดยสายเลือด และขยายตัวไปสู่บ้านใกล้เรือนเคียง คุ่มเดียวกัน หมู่บ้านเดียวกัน จนกลายเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรม

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ชาวไทยใต้ ตำบลโพนจานจึงมีการปลุกจิตสำนึกของคนในชุมชนในด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้า โดยเริ่มจากลายที่มาจากความเชื่อ การนับถือผี ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พญานาค จนก่อให้เกิดจินตนาการของผู้ทอในการสร้างสรรค์ลวดลายผ้าทอไทยใต้ ซึ่งใครก็ไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงลายและสี และเป็นการทอที่มีความพิถีพิถันเป็นพิเศษ รวมทั้งการทอด้วยจิตและวิญญาณที่สามารถปลุกฝังจิตสำนึกให้กับบุตรหลานในชุมชนที่เป็นไปโดยธรรมชาติ

๓. กระบวนการปลุกจิตสำนึกโดยผ่านทางสถาบันศาสนากายในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน มีวัดบ้านโพนจาน ซึ่งมีการเก็บรักษาผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาไว้ที่วัด ในบางครั้งญาติโยมจะทอผ้าถวายพระตามเทศกาลต่าง ๆ เช่น ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าเบี่ยง ผ้าสะบง ผ้าธง (ธง) หมอนสามเหลี่ยม รวมทั้งเครื่องใช้ของสงฆ์ที่ทำจากผ้า ญาติโยมเหล่านี้สามารถไปขอตัวอย่างได้ที่วัดโพนทราย แล้วญาติโยมจึงมาทอตามแบบ รวมทั้งการตัดเย็บให้ตรงตามต้นแบบมากที่สุด เนื่องจากมีความเชื่อว่าถ้าหากชาตินี้ถวายผ้าที่มีความประณีตสวยงาม ในชาติหน้าถ้าหากได้เกิดใหม่จะมีเสื้อผ้าที่สวยงามใส่ ทำให้ชาวไทยใต้ ตำบลโพนจานปลุกจิตสำนึกให้กับบุตรหลานสืบต่อกันมา

๔. กระบวนการปลุกจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยใต้ ตำบลโพนจาน มีความคล้ายกับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การไปขอเรียนวิชากับครูภูมิปัญญา เมื่อครูภูมิปัญญารับเป็นศิษย์แล้ว ศิษย์เหล่านั้นจะมีการยกย่องและเทิดทูนครูภูมิปัญญาของตน หากศิษย์คนไหนไม่ให้ความเคารพครูภูมิปัญญา ก็จะโดนศิษย์อื่น ๆ กล่าวว่าเป็นศิษย์คิดล้างครู ซึ่งมีส่วนน้อยที่ศิษย์ไม่เคารพครูภูมิปัญญา

ดังนั้น บรรดาศิษย์ทั้งหลายของครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้า จึงมีความภาคภูมิใจในครูภูมิปัญญาของตนเองจนเรียกตนเองว่า เราก็คือศิษย์ครู ส่วนกับเพื่อน ๆ ที่เป็นศิษย์ของครูภูมิปัญญาคนเดียวกัน จึงเรียกแทนกลุ่มตนเองว่าเราก็คือศิษย์ครูภูมิปัญญาคนเดียวกัน ทั้งนี้เป็นไปโดยธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดการปลุกจิตสำนึกในโดยไม่รู้ตัว ซึ่งพากันหวงแหนภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากครูภูมิปัญญา

ส่วนด้านครูภูมิปัญญา เมื่อได้รับการยกย่องและเทิดทูน ก็เต็มใจที่จะถ่ายทอดโดยไม่มีการปิดบัง และมีการให้กำลังใจแก่ศิษย์ผู้มีความมานะในการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ ในบางครั้งมีการบายศรีสู่ขวัญเพื่อต่ออายุให้กับครูภูมิปัญญาให้อยู่กับลูกหลานและศิษย์ไปนาน ๆ

๕. กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านสถาบันการศึกษา โรงเรียนบ้านโพนจาน ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน ได้เริ่มมีกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าของ ชาวไทยโส้ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ โดยแบ่งการสอนออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การสอนใน หลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา และการสอนในรูปของชุมนุมทอผ้า

๕.๑ การสอนในหลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา โดยบทเรียนการทอ ผ้าจะอยู่ในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม ซึ่งเป็น ๑ ใน ๘ สาระการเรียนรู้ นักเรียนจะ เริ่มเรียนเนื้อหาเกี่ยวกับการทอผ้า ตั้งแต่ประถมศึกษาปีที่ ๔ ถึง มัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยในระดับ ประถมศึกษาปีที่ ๔ ถึงประถมศึกษาปีที่ ๖ จะเรียนเนื้อหาทั่วไป ๆ เกี่ยวกับการทอผ้าและผ้าทอ ชาวไทยโส้ โดยเป็นบทเรียนหนึ่งในวิชาท้องถิ่นของเรา และนักเรียนจะเริ่มเรียนรู้กระบวนการ ทอผ้าและการฝึกทอผ้า ตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ซึ่งใน กระบวนการเรียนรู้ บางครั้งจะให้นักเรียนทำเป็นโครงงานลายผ้า บางครั้งให้นักเรียนได้ไปเรียนรู้ กับครูภูมิปัญญาในชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน และบางครั้งได้เชิญครูภูมิปัญญามาสอนที่ โรงเรียนบ้านโพนจาน

๕.๒ การสอนในรูปของชุมนุมทอผ้า โรงเรียนบ้านโพนจานได้จัดชั่วโมงให้ นักเรียนเข้าชุมนุมในทุกวันพุธช่วงบ่าย เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๕.๔๐ น. โดยชุมนุมทอผ้าเป็น หนึ่งในชุมนุมที่นักเรียนบ้านโพนจานให้ความสนใจ เนื่องจากได้เรียนรู้กระบวนการทอผ้า และฝึก การทอผ้า ปัจจุบันมีนักเรียนอยู่ในชุมนุมทอผ้า จำนวน ๑๘ คน สำหรับวัสดุ ได้ทำการจัดซื้อมา แต่เครื่องมือ และอุปกรณ์การทอผ้า ชาวไทยโส้ช่วยกันผลิตขึ้นมา

นอกจากกระบวนการสร้างจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการ ทอผ้าแล้ว โรงเรียนบ้านโพนจานยังคงตระหนัก และเล็งเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ภูมิปัญญา ผ้าทอไทยโส้ โดยการกำหนดให้ทุกวันอังคาร คณะครูและนักเรียนบ้านโพนจาน แต่งกายด้วยชุด ไทยโส้

๖. แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโส้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้า วัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนไทยโส้

จากกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวิเคราะห์ ของชาวชุมชนไทยโส้ เพื่อก่อให้เกิด ฐานข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนสวรรค์ ส่งผลให้เกิดแนวความคิดใน การนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอของชาวไทยโส้มาแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน โดยแบ่งกิจกรรม ให้ออกเป็น ๓ กิจกรรม ดังต่อไปนี้

กิจกรรมที่ ๑ การสำรวจผลิตภัณฑ์ผ้าทอของชาวไทยโส้ เพื่อหาจุดเด่นของผ้าทอ ซึ่ง ประกอบไปด้วย ลาย สี และรูปลักษณะของผ้าทอไทยโส้แต่ละประเภท โดยได้จากข้อมูลภูมิ ปัญญาผ้าทอไทยโส้ (หน้า ๕๐ - ๖๙)

ผลจากการดำเนินกิจกรรม กลุ่มสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยโส้ ได้มีส่วนร่วมในการคัดสรรลายผ้าตามลักษณะเด่นของผ้าทอไทยโส้แต่ละประเภท โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการตั้งหลักเกณฑ์ในการพิจารณาลำดับความสำคัญของผ้าทอไทยโส้จากประวัติความเป็นมาและความเชื่อของชุมชนไทยโส้ต่อผ้าทอแต่ละชนิด เพื่อมุ่งเน้นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโส้ โดยใช้สีและลายดั้งเดิมเป็นหลัก จากหลักเกณฑ์ดังกล่าว สามารถจำแนกประเภทของผ้าทอไทยโส้ได้ตามลำดับความสำคัญ ดังนี้

๑. เปรแก๊บ (ผ้าเก็บ) ถือเป็นผ้าที่มีความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจที่เหนือธรรมชาติ ถือเป็นผ้าประดับที่ผู้ทอจะต้องมีความเชี่ยวชาญ และมีความพยายามในการทอค่อนข้างสูง สตรีชาวไทยโส้นิยมนำผ้าเก็บมาทำเป็นผ้าเบี่ยง เพื่อใช้ประกอบการแต่งตัว และนำมาใช้เป็นของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ รวมทั้งชาวไทยโส้ก็นิยมนำผ้าเก็บมาตกแต่งหมอนชนิด เพื่อใช้รองกราบไหว้บูชาก่อนทำพิธีแซงชะนาม และใช้พาดคบบ้างศพปู่ ย่า ตา ยาย เป็นการคารวะ

๒. เปร – อะย็อกเปียร (ผ้ายกดอก) เป็นผ้าที่มีความสำคัญลำดับที่ ๒ เนื่องจากลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อเหมือนกับผ้าเก็บ แต่ใช้กระบวนการทอคนละแบบกับผ้าเก็บ สตรีชาวไทยโส้ก็นิยมนำผ้ายกดอกไปเย็บต่อกันเป็น “ผ้าตุ้ม” (ผ้าห่ม) หรือนำไปต่อเป็น “ตีนชิ้นมัดหมี่” เพราะผ้ายกดอกมีลวดลาย และสีสันที่สะดุดตา

๓. เปรมี (ผ้ามัดหมี่) เป็นผ้าที่มีความสำคัญลำดับที่ ๓ เนื่องจากผ้ามัดหมี่ของชาวไทยโส้จะมีลวดลายคล้าย ๆ กับผ้ามัดหมี่โดยส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่มีลายดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนไทยโส้ ได้แก่ ลายพญานาค ลายกาบ และลายขอ สตรีชาวไทยโส้ก็นิยมนำผ้ามัดหมี่มาตัดเย็บเป็น “ชิ้นมัดหมี่”

๔. เปรปุนเคา (ผ้าทอสีเข้) เป็นผ้าที่มีความสำคัญลำดับที่ ๔ เนื่องจากมีรูปแบบและลักษณะ ลวดลายเหมือนกับผ้าทอสีเข้โดยส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สตรีชาวไทยโส้ก็นิยมทอผ้าสีเข้(ตะก้อ) เพื่อใช้เป็นผ้าห่ม ผ้าคลุมเตียง ซึ่งมีกระบวนการทอที่ยุ่งยากกว่าผ้าทอลายขัดพื้นฐาน

๕. ผ้าทอลายขัดพื้นฐาน เป็นผ้าที่มีความสำคัญลำดับที่ ๕ เนื่องจากมีรูปแบบและลักษณะ ลวดลายเหมือนกับผ้าทอสีพื้นโดยส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สตรีชาวไทยโส้ก็นิยมทอผ้าลายขัดพื้นฐาน เพื่อใช้ในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง ผ้าสีพื้น

กิจกรรมที่ ๒ การสำรวจเครื่องแต่งกาย และเครื่องใช้ภายในครอบครัวซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโส้ที่ยังมีปรากฏอยู่ในชุมชนไทยโส้ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลประกอบการออกแบบและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโส้ อันนำไปสู่การเป็น “สินค้าทางวัฒนธรรม”

ผลจากการดำเนินกิจกรรม กลุ่มสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยโส้ ได้ร่วมกันสำรวจเครื่องแต่งกาย และเครื่องใช้ภายในครอบครัวของตนเอง ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโส้ พบว่า ชุมชน

ไทยโล้ยังคงมีเครื่องแต่งกาย และเครื่องใช้ภายในครอบครัวที่ทำจากผ้าทอไทยโล้ยังมีจำนวนมาก ดังนี้

๑) ประเภทเครื่องแต่งกาย

- ๑.๑) เสื้อผ้าฝ้าย ชาวไทยโล้นิยมใส่เสื้อผ้าฝ้ายย้อมคราม และเสื้อผ้าที่ทอจากฝ้ายแท้จากโรงงาน ดังภาพประกอบที่ ๔.๗๑

ภาพประกอบที่ ๔.๗๑ การแต่งกายด้วยเสื้อผ้าฝ้ายของชาวไทยโล้ ต.โพนจาน

- ๑.๒) ผ้าชิ้นมัดหมี่ สตรีชาวไทยโล้นิยมใส่ผ้าชิ้นมัดหมี่ย้อมคราม และผ้าชิ้นมัดหมี่ทอจากด้ายใยสังเคราะห์ ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๒ - ๔.๗๓

ภาพประกอบที่ ๔.๗๒
ผ้าชิ้นมัดหมี่ย้อมคราม

ภาพประกอบที่ ๔.๗๓
ผ้าชิ้นมัดหมี่ทอจากด้ายใยสังเคราะห์

- ๑.๓) ผ้าซิ่นลายขัดพื้นฐาน สตรีชาวไทยโส้นิยมใส่ผ้าซิ่นลายขัดพื้นฐานย้อมคราม และ ผ้าซิ่นลายขัดพื้นฐานทอจากด้ายใยสังเคราะห์ ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๔

ภาพประกอบที่ ๔.๗๔
ผ้าซิ่นลายขัดพื้นฐานทอจากด้ายใยสังเคราะห์

- ๑.๔) ผ้าโสร่ง บุรุษชาวไทยโส้นิยมใส่ผ้าโสร่งเมื่อออกนอกบ้าน เพื่อไปพบปะกับญาติสนิทมิตรสหาย และบางครั้งสตรีชาวไทยโส้จะแต่งกายด้วยผ้าโสร่ง เพื่อไปร่วมพิธีแซงชะนาม (ลงสนาม) แทนการใส่ผ้าซิ่น ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๕

ภาพประกอบที่ ๔.๗๕
การแต่งกายด้วยผ้าโสร่งของสตรีชาวไทยโส้ในงานพิธีแซงชะนาม

- ๑.๕) ผ้าขาวม้า บุรุษชาวไทยโล้ นิยมใส่ผ้าขาวม้าในชีวิตประจำวันเมื่ออยู่ภายในพื้นที่บ้านพักของตนเอง ตามภาพประกอบที่ ๔.๑๔ – ๔.๑๕
- ๑.๖) ผ้าเบี่ยง / ผ้าคลุมไหล่ สตรีชาวไทยโล้ นิยมนำผ้าเก็บมาประดับเครื่องแต่งกาย เรียกว่า “ผ้าเบี่ยง” เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีแข่งขานนาม หรือนำมาเป็นของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๖ – ๔.๗๗

ภาพประกอบที่ ๔.๗๖
ผ้าเก็บ

ภาพประกอบที่ ๔.๗๗
ใช้ผ้าเก็บมาประดับเครื่องแต่งกายสตรี
ชาวไทยโล้ เรียกว่า “ผ้าเบี่ยง”

- ๑.๘) กางเกงผ้าฝ้าย บุรุษชาวไทยโล้ นิยมใส่กางเกงผ้าฝ้ายย้อมคราม และกางเกงผ้าฝ้ายทอจากด้ายใยสังเคราะห์ ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๑

๒) ประเภทเครื่องใช้ภายในครอบครัว

- ๒.๑) ผ้าด้อม (ผ้าห่ม) ชาวไทยโล้ นิยมใช้ผ้าด้อมเพื่อห่มหรือคลุมร่างกายไปร่วมงานประเพณีของชาวไทยโล้ ในช่วงฤดูหนาว ตามภาพประกอบที่ ๔.๗๘ – ๔.๗๙

ภาพประกอบที่ ๔.๗๘
ผ้าด้อมทอแบบสีเขาคะกอก

ภาพประกอบที่ ๔.๗๙
ผ้าด้อมทอแบบยกดอก

- ๒.๒) ผ้าปูนอน ชาวไทยอีสานนิยมใช้ผ้ายกดอกเพื่อนำไปตัดเย็บเป็นผ้าปูนอนกันหนาว จากไม้กระดานพื้นบ้าน และกุนริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย ตามภาพประกอบที่ ๔.๔
- ๒.๓) หมอน / หมอนขิด ชาวไทยอีสานนิยมนำหมอนขิดแบบสี่เหลี่ยมชั้นเดียว ตกแต่งด้วยลายขิด เพื่อใช้สำหรับหนุนศีรษะเวลานอน ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๐

ภาพประกอบที่ ๔.๘๐ หมอนสี่เหลี่ยมแบบดั้งเดิม

- ๒.๔) ที่นอน ชาวไทยอีสานนิยมนำผ้าฝ้ายมาทอลายขัดพื้นฐาน จากนั้นนำมาตัดเย็บ และยัดไส้ด้วยขน เพื่อใช้เป็นที่นอนของชาวไทยอีสาน
- ๒.๕) ย่าม บุรุษชาวไทยอีสานนิยมใช้ย่ามสำหรับใส่ข้าวของใช้ต่าง ๆ เพื่อพกพาติดตัวในการเดินทางไปทำนา ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

กิจกรรมที่ ๓ แนวทางการออกแบบและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยอีสาน โดยนำผลจากกิจกรรมที่ ๑ และกิจกรรมที่ ๒ มาบูรณาการในการออกแบบ เพื่อให้ผลิตภัณฑ์จากผ้าทอไทยอีสานที่ได้รับการออกแบบและแปรรูปยังคงรักษาเอกลักษณ์ของผ้าทอชาวไทยอีสานไว้ดั้งเดิม

ผลจากการดำเนินกิจกรรม กลุ่มสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยอีสาน ได้ระดมสมองร่วมกันในการหาแนวทางการออกแบบและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยอีสาน เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ต้นแบบที่แปรรูปจากผ้าทอชาวไทยอีสาน ดังนี้

- ๑) หมอนขิด โดยการนำผ้าเก็บมาตกแต่งรอบนอกด้วยลายขิด สีสนันสดใส

ภาพประกอบที่ ๔.๘๑ หมอนสี่เหลี่ยมลายขิด

- ๒) ปลอกหมอน โดยการนำผ้าลายขัดพื้นฐานประเภทผ้าขาวม้ามาตัดเย็บเป็นปลอกหมอน ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๒

ภาพประกอบที่ ๔.๘๒ ปลอกหมอน

- ๓) ผ้าคลุมพนักพิงเก้าอี้ โดยการนำผ้าลายขัดพื้นฐานประเภทผ้าขาวม้ามาตัดเย็บเป็นผ้าคลุมพนักพิงเก้าอี้ ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๓

ภาพประกอบที่ ๔.๘๓ ผ้าคลุมพนักพิงเก้าอี้

- ๔) เสื้อสุภาพบุรุษและเสื้อสุภาพสตรีประดับตกแต่งด้วยผ้ายกดอก และผ้าเก็บ โดยการนำผ้ายกดอก และผ้าเก็บมาใช้แทนผ้าลูกไม้ เพื่อให้เกิดสีสันสวยงามสะดุดตา เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับเครื่องแต่งกาย ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๔

ภาพประกอบที่ ๔.๘๔

เสื้อสุภาพบุรุษและเสื้อสุภาพสตรีประดับตกแต่งด้วยผ้ายกดอกและผ้าเก็บ

- ๕) กระเป๋าใส่ของ โดยการนำผ้าขาวม้ามาตัดเย็บเป็นกระเป๋าใส่ของ เพื่อให้ชาวไทยโล้ใช้ใส่ของใช้ เวลาไปทำไร่ ทำนา ทำสวน ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๕

ภาพประกอบที่ ๔.๘๕ กระเป๋าใส่ของ โดยนำผ้าขาวม้ามาตัดเย็บ

๖) ผ้าประดับตกแต่งบ้านที่ทำจากผ้าเก็บ ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๖

ภาพประกอบที่ ๔.๘๖ ผ้าประดับตกแต่งบ้านที่ทำจากผ้าเก็บ

- ๗) กล้องกระดาษทิชชู โดยการนำผ้าขาวม้าและผ้ามัดหมี่มาตัดเย็บเป็นกล้องกระดาษทิชชู ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๗

ภาพประกอบที่ ๔.๘๗ กล้องกระดาษทิชชูที่ทำจากผ้าขาวม้า

ภาพประกอบที่ ๔.๘๘ กล้องกระดาษทิชชูที่ทำจากผ้ามัดหมี่

- ๘) ชุดผ้าฝ้ายย้อนครามของเด็กประดับตกแต่งด้วยฝ้ายกดอก โดยการนำฝ้ายกดอกมาใช้แทนผ้าลูกไม้ เพื่อให้เกิดความน่ารัก สดใสตามวัยของเด็ก เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับเครื่องแต่งกาย ตามภาพประกอบที่ ๔.๘๙

ภาพประกอบที่ ๔.๘๘ ชุดผ้าฝ้ายย้อมครามของเด็ก

๗. กระบวนการมีส่วนร่วม (Participation) ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน

๗.๑ การมีส่วนร่วมของภาคีวิจัย / คนในพื้นที่

๗.๑.๑ ช่วงก่อนลงพื้นที่ทำวิจัย

ในช่วงเดือนปลายเดือนมกราคม ปี ๒๕๔๙ คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อพบปะผู้นำชุมชน กลุ่มสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยโล้ และครูภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้ รวมทั้งสมาชิกชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน โดยมีการเสวนากลุ่มย่อย เพื่อเตรียมความพร้อมในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโล้ พบว่า สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยโล้ และครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโล้บางท่านขาดกระบวนการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโล้ภายในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องมาจากสาเหตุหลัก ๒ ประการ คือ

๑) มีความเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษให้รักษาความลับในกระบวนการทอผ้า รวมทั้งภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้า ส่งผลให้เกิดการหวงแหนภูมิปัญญาของตน ไม่ยอมถ่ายทอดให้กับใคร

๒) กลัวคนอื่นจะไปเลียนแบบลายผ้า แล้วทอขึ้นมาแข่งขันกับตน หรือนำไปเป็นต้นแบบ แล้วพัฒนาผ้าทอให้ดีกว่าตนเอง ทำให้ผ้าทอมีสวยงาม เป็นการแย่งอาชีพของตน เกิดการสูญเสียรายได้

ประกอบกับบางครอบครัวที่มีฐานะ นิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อในตัวจังหวัด หรือไปศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงนอกพื้นที่ ทำให้เยาวชนรุ่นหลังบางครอบครัวไม่ได้รับการฝึกฝนด้านการทอผ้า ส่งผลให้ทอผ้าไม่เป็น จึงต้องดิ้นรนเพื่อไปประกอบอาชีพต่างถิ่น เช่น เป็นลูกจ้างบริษัท หรือเป็นผู้ใช้แรงงานนอกพื้นที่

ในขณะเดียวกัน พบว่า สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยโล้ส่วนใหญ่นิยมการทอผ้าแบบลายเดี่ยวซ้ำกันตลอดทั้งผืน หรือนำลายผ้าทอจากภายนอกชุมชน หรือประยุกต์ลายขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เกิดความทันสมัย ไม่ตกยุค ทำให้ลวดลายผ้าทอแบบดั้งเดิมที่ทอขึ้น เพื่อเล่าเรื่องราวความเชื่อ ความศรัทธา เริ่มเลือนหายไปจากชุมชน กลายเป็น “ผ้าทอที่ไม่มีจิตวิญญาณ” มุ่งเน้นการทอเชิงปริมาณมากกว่าการทอผ้าแบบคุณภาพ ที่ใส่จิตวิญญาณ ความรัก ความผูกพันลงไปในผืนผ้า เพื่อให้สมาชิกในครอบครัวได้สวมใส่

ส่วนวัตถุดิบที่นำมาใช้ทอผ้า โดยส่วนใหญ่สตรีชาวไทยโล้เกือบ ๙๐% นิยมใช้เส้นด้ายใยสังเคราะห์ หรือด้ายโทเร มาเป็นวัตถุดิบในการทอผ้าไทยโล้ เนื่องจากมีความสะดวกรวดเร็วในการทอ แทนการใช้เส้นฝ้ายเส้นที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม ทำให้ประเพณี “ลงขวงเส้นฝ้าย” หายไปจากชุมชนไทยโล้ พร้อม ๆ กับการปลูกต้นฝ้าย และกระบวนการผลิตเส้นฝ้ายขึ้น

๗.๑.๒ ช่วงลงพื้นที่ทำวิจัย

จากสภาพปัญหาดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับภาคีการวิจัย ประกอบด้วย สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม สภาวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม และภาคีในพื้นที่ ได้แก่ วัดโพนทราย และหมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทยโล้ จึงร่วมกันหาแนวทางการการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อรื้อฟื้นวัฒนธรรมภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโล้ที่เลือนหายไป หรือกำลังจะเลือนหายไปจากชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน และรักษาวัฒนธรรมการทอผ้าไทยโล้ที่ยังอยู่ให้คงอยู่สืบลูกหลานไทยโล้ตลอดไป โดยมีชุมชนไทยโล้ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชนไทยโล้ ครูภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโล้ สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยโล้ และสมาชิกชาวไทยโล้ เป็นผู้สะท้อนวิถีชีวิตเกี่ยวกับวัฒนธรรมผ้าทอไทยโล้ และภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ ทั้งที่เลือนหายไปแล้ว และยังคงอยู่โดยผ่านกระบวนการและเครื่องมือต่าง ๆ ได้แก่ เทคนิค Time line (เส้นแบ่งเวลา) เทคนิคค้นหาอนาคต (Future Search Conference) กิจกรรมสนทนากลุ่มเน้น (Focus Group) จากการจัดกิจกรรมดังกล่าว ส่งผลให้ภาคีการวิจัยทุกภาคส่วนเล็งเห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมการทอผ้าไทยโล้อันทรงคุณค่า และได้พยายามกระตุ้นให้วัฒนธรรมอันดีงามนี้กลับคืนมาสู่ชุมชนไทยโล้ โดยสภาวัฒนธรรมจังหวัดนครพนมได้สนับสนุนงบประมาณผ่านหมู่บ้านวัฒนธรรมชนเผ่าไทยโล้ เพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทยโล้ขึ้น ณ วัดโพนทราย และโรงเรียนบ้านโพนจาน ได้เรียนเชิญครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโล้มาถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโล้แก่นักเรียนโรงเรียนบ้านโพนจาน ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ และปีที่ ๓ เพื่อให้ นักเรียนไทยโล้บ้านโพนจานมีความรู้ ทักษะในการทอผ้าไทยโล้ เพื่อสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามสืบต่อไป

๗.๒ การมีส่วนร่วมของคณะผู้วิจัย

๗.๒.๑ ช่วงก่อนลงพื้นที่ทำวิจัย

ช่วงต้นเดือนเมษายน ปี ๒๕๔๙ หัวหน้าโครงการวิจัยเชิญประชุมคณะผู้วิจัย เพื่อสัมมนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างความเข้าใจแก่คณะผู้วิจัยเกี่ยวกับกระบวนการและเครื่องมือต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้ในการทำกิจกรรมในพื้นที่ เช่น การเตรียมวัสดุอุปกรณ์สำหรับการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาการวิจัย สำหรับการลงพื้นที่ชุมชนไทยโล้ได้รับความร่วมมือจากภาคีการวิจัย ได้แก่ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านโพนจาน (นายคำตาราชมณี) ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนไทยโล้ มาเป็นผู้แนะนำและให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน ทั้งในด้านบริบทของชุมชนไทยโล้ และการปฏิบัติตัวของคณะผู้วิจัยขณะลงพื้นที่ ดำเนินการวิจัยในฐานะผู้อำนวยการความสะดวกสำหรับการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้การโครงการวิจัยสามารถดำเนินได้ตามเป้าหมาย

ผลจากการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการนำคณะผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อพูดคุยกับสมาชิกชุมชนไทยโล้ พบว่า คณะผู้วิจัยมีความกระตือรือร้น และตื่นตัวเป็นอย่างมากที่ได้สัมผัสกับวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวไทยโล้ ซึ่งคณะผู้วิจัยส่วนใหญ่ยังไม่เคยลงไปสัมผัสในพื้นที่อย่างจริงจังมาก่อน มีเพียงผู้ร่วมวิจัยท่านเดียวที่เป็นลูกหลานชาวไทยโล้ พร้อมทั้งคณะผู้วิจัยได้ช่วยกันไปค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนไทยโล้ ชักซ้อมพูดภาษาไทยโล้ รวมทั้งชักซ้อมการสัมภาษณ์กันระหว่างคณะผู้วิจัยก่อนลงพื้นที่ทำวิจัยกันในปลายเดือนเมษายน ซึ่งเป็นบรรยากาศที่สร้างความสนุกสนาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคณะผู้วิจัยด้วย

๗.๒.๓ ช่วงลงพื้นที่ทำวิจัย

ตั้งแต่ช่วงเดือนปลายเดือนเมษายน ปี ๒๕๔๙ ถึงกลางเดือนเมษายน ๒๕๕๐ คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน โดยดำเนินกิจกรรมตามแผนปฏิบัติการ (Action Plan) ที่ได้วางไว้ เริ่มต้นจากการประชุมกลุ่ม เพื่อสร้างความเข้าใจกับชุมชนไทยโล้ในการลงพื้นที่ของคณะผู้วิจัย และคณะผู้วิจัยสร้างกระบวนการขับเคลื่อนและเป็นผู้อำนวยการความสะดวกในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยมีครูภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้ และสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยโล้ เป็นผู้สะท้อนภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีเกี่ยวกับการทอผ้าไทยโล้ รวมทั้งความเชื่อ ความศรัทธาในผ้าทอไทยโล้ผ่านกระบวนการและเครื่องมือต่าง ๆ เช่น กิจกรรมเส้นแบ่งเวลา (Time line) กิจกรรมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ทำให้คณะผู้วิจัยได้รับรู้ถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมการทอผ้าแต่ดั้งเดิมของชาวไทยโล้ และเล็งเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาการทอผ้าชนเผ่าไทยโล้ ซึ่งสะท้อนถึงวิถีคิด วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ทัศนคติของชาวไทยโล้ ผ่านลวดลายบนผืนผ้าทอของชาวไทยโล้ จึงเกิดความตระหนักและต้องการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าไทยโล้ และจากจุดนี้เองที่ส่งผลให้เกิดผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นคนไทยโล้ที่มีความเข้าใจในภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโล้ที่คณะผู้วิจัยได้พบจากการลงพื้นที่ จึงเป็นแรงกระตุ้นและแรงผลักดันให้คณะผู้วิจัยทุกท่านรู้สึกสนุกสนานกับการลงพื้นที่ และมีความสุขเป็นอย่างมากที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้วัฒนธรรมอันดีงาม และเอกลักษณ์การทอผ้าชาวไทยโล้ที่เริ่มเลือนหายไปได้กลับมาคืนสู่ชุมชนไทยโล้อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งได้จัดทำเอกสาร “ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าพื้นเมืองชนเผ่าไทยโล้ ตำบลโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม” ทั้งนี้ทางมหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม ซึ่งเป็นต้นสังกัดของคณะผู้วิจัย ได้ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่สำหรับการเข้าพัฒนาท้องถิ่นของคณะผู้วิจัย โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของภารกิจของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม ตามปรัชญา “สถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น”

๘. การปฏิบัติการ (Action) ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน

คณะผู้วิจัยแบ่งกิจกรรมการวิจัยออกเป็น ๖ กิจกรรมเพื่อให้ชุมชนไทยไส้ได้ร่วมกันสะท้อนภาพในอดีต ร่วมคิด วิเคราะห์เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน โดยนำเครื่องมือและเทคนิคในการวิจัยหลากหลายชนิดมาใช้ในการบวนการวิจัย เช่น เทคนิค Time line (เส้นแบ่งเวลา) เทคนิคค้นหาอนาคต (Future Search Conference) พร้อมนำองค์ความรู้ที่ได้รับมาพัฒนาผ้าทอของชาวไทยไส้ เพื่อยกระดับและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรมให้กับชุมชน

จากการปฏิบัติการกิจกรรมการวิจัย พบว่า กระบวนการสะท้อนภาพในอดีต และกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาการทอผ้า ชุมชนไทยไส้ ตำบลโพนจาน โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ ครูภูมิปัญญา ผู้สูงอายุ และสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยไส้ ซึ่งต่างพร้อมใจกันหวนรำลึกความประทับใจที่เกิดขึ้นในอดีตเมื่อ ๔๐ ปีที่ผ่านมาในประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สร้างความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัว และความรักระหว่างหนุ่มสาวชาวไทยไส้ รวมทั้งความสนุกสนานของเยาวชนไทยไส้ในการฝึกฝน และกระตือรือร้นเพื่อเรียนรู้ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่านี้ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป วัตถุประสงค์อันเกิดจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามามีอิทธิพลวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวไทยไส้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้วัตถุดิบในการทอผ้าครั้งสำคัญสตรีชาวไทยไส้สังเกตเห็นความสะดวกรวดเร็วในการทอผ้าโดยใช้ด้ายสังเคราะห์ ด้ายโพรแทน กระบวนการผลิตเส้นฝ้ายเข็น จากภาพสะท้อนเหล่านี้ ทำให้ครูภูมิปัญญา ผู้สูงอายุ และสตรีผู้ทอผ้าไทยไส้ ต่างมีความเสียดายคุณค่าของภูมิปัญญาการผลิตเส้นฝ้ายเข็นที่นับวันยิ่งเลือนหายไปจากชุมชนไทยไส้ทุกที่ จึงก่อให้เกิดความร่วมมือ ร่วมใจกันถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตเส้นฝ้ายเข็นสู่เยาวชนไทยไส้ ผ่านบทเรียนการสอนในกลุ่มสาระสังคม ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของโรงเรียนบ้านโพนจาน

กิจกรรมการค้นหาเอกลักษณ์ของลายผ้าทอไทยไส้ ตำบลโพนจาน เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยน ระดมสมอง เพื่อร่วมกันค้นหาชื่อ และวิเคราะห์ความหมายลายผ้าไทยไส้ ในกลุ่มครูภูมิปัญญา และสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยไส้ โดยมีครูภูมิปัญญาจำนวนมากในชุมชนไทยไส้ เช่น นางพรหม ขำประเทศ นางกลม ขำของมา นางกิม ทุมลี นางสุบิน อ้อมณฑา นางสมดี แสนมอม นางสอ กุจนา ซึ่งเป็นผู้คิดค้นและสืบทอดภูมิปัญญาการออกแบบลายผ้าไทยไส้แต่ดั้งเดิม จากกิจกรรมนี้ทำให้สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยไส้รุ่นใหม่เกิดความตระหนักและเล็งเห็นถึงความสำคัญของลายผ้าดั้งเดิม ซึ่งมีความหมายแฝงเร้นอยู่บนผืนผ้าที่ทอของครูภูมิปัญญาชาวไทยไส้ และได้เรียนรู้ถึงการทอผ้าด้วยวิญญาณ และชีวิตของหญิงสาวชาวไทยไส้ในสมัยก่อน ส่งผลให้สตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองรุ่นใหม่พยายามจะกลับมาทอผ้าแบบดั้งเดิมด้วยลายผ้าที่บ่งบอกถึงความเชื่อ วัฒนธรรม และการสวมจิตวิญญาณในการทอผ้า เพื่อให้ผ้าทอ

เป็นตัวแทนที่บอกเล่าเรื่องราว ความรัก ความกตัญญู ความศรัทธาของชาวไทยใส่ แทนการทอผ้าแบบประยุกต์ที่เน้นการทอด้วยลายเดิม ๆ ตลอดทั้งผืน ซึ่งมุ่งเน้นเชิงปริมาณมากกว่าคุณภาพ

ปิดท้ายด้วยกิจกรรมการยกย่องครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยใส่ ตำบลโพนจาน และการจัดประกวดผ้าทอไทยใส่ลายดั้งเดิม โดยกิจกรรมนี้ได้รับความสนใจจากชาวไทยใส่ ตำบลโพนจานเป็นจำนวนมาก โดยสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยใส่ต่างพากันนำผืนผ้าอันเป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษ และผืนผ้าที่รังสรรค์จากฝีมือและภูมิปัญญาของตนเองส่งเข้าประกวด ส่งผลให้เกิดความกระตือรือร้นในการทอผ้าให้มีความประณีต สวยงาม และอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิมเอาไว้ ในขณะที่เยาวชนชาวไทยใส่ ได้เล็งเห็นและตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาดังกล่าว ส่งผลทำให้เกิดการกระตือรือร้น เพื่อให้มารดา หรือ ย่า ยาย สอนการทอผ้าตั้งแต่ยังเด็ก เพื่อจะได้นำผ้าทอที่ตนเองทอสวมใส่ และแสดงให้เห็นสาธารณชนชาวไทยใส่ได้ประจักษ์ถึงฝีมือและความสามารถของตนเอง และท้ายที่สุดครูภูมิปัญญาทุกท่านเกิดความภาคภูมิใจ ปลายทางปลื้มใจที่เห็นลูก หลาน เหลนของตนเอง สืบทอดวัฒนธรรมการทอผ้าที่ดั้งเดิม และเล็งเห็น ตระหนักถึงสิ่งที่บรรพบุรุษได้สะสม ตกทอดมาถึงลูกหลานเพื่อให้สืบทอดต่อไปตราบนานเท่านาน

บทที่ ๕

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดนครพนม” เป็นการสำรวจเชิงคุณภาพด้วยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยใช้วิธีการศึกษาบนโต๊ะ (Desk study) การสัมภาษณ์กลุ่มเน้น การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกต กระบวนการวิจัยเริ่มจากการสำรวจข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยโล้ และข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอไทยโล้ และศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโล้ อันนำมาสู่การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้รับมาพัฒนาผ้าทอของชาวไทยโล้ เพื่อยกระดับและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรมให้กับชุมชน

สรุปผลการศึกษา

๑. ข้อค้นพบด้านบริบทวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ ตำบลโพธิ์จาน

๑) ชาวไทยโล้ นำพื้นที่ในการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อน และปลูกครามในอดีตมาขยายเป็นพื้นที่ในการทำนา และปลูกบ้านพักอาศัย เนื่องจากสัดส่วนของประชากรที่เพิ่มขึ้น ทำให้ความต้องการในการบริโภคข้าวมีสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้น และความต้องการในที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ดังนั้น พื้นที่ในการปลูกฝ้ายและปลูกหม่อนเลี้ยงไหมจึงมีปริมาณลดลง

จากข้อค้นพบดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ ตำบลโพธิ์จาน โดยในช่วงระยะเวลา ๔๐ ปีที่ผ่านมา พื้นที่ในการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อน และปลูกครามเริ่มลดลงไปจากชุมชนไทยโล้ ส่งผลให้กระบวนการผลิตเส้นฝ้ายเริ่มสูญหายไปจากชุมชนไทยโล้ รวมทั้งประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย”

๒) เมื่อ ๓๐ ปีที่แล้ว การคมนาคมทางบก (ถนนกุสุมาลย์ – ท่าอุเทน) มีความสะดวกมากขึ้น ส่งผลให้มีพ่อค้า แม่ค้า นำผ้าสำเร็จรูป เส้นด้ายใยประดิษฐ์ เส้นฝ้ายจากโรงงาน และสีย้อมเคมีจากโรงงานเข้ามาจำหน่ายภายในชุมชนไทยโล้เพิ่มมากขึ้น

จากข้อค้นพบดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ ตำบลโพธิ์จาน โดยปรากฏว่าชาวไทยโล้ ตำบลโพธิ์จาน มีทางเลือกใหม่ในการซื้อผ้าสำเร็จรูป เส้นด้ายใยประดิษฐ์ และเส้นฝ้ายโรงงาน ส่งผลให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการทอผ้า และเพิ่มปริมาณการทอผ้าได้มากขึ้นตามความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นในการใช้เครื่องนุ่งห่มของชาวไทยโล้

จากผลกระทบดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้ “การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทอผ้าของชาวไทยไล่ ตำบลโพนจานลดน้อยลงตามลำดับ”

๒. ข้อค้นพบด้านข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอของชุมชนชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน

๒.๑ ผ้าทอชาวไทยไล่ สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ ชนิด ได้แก่

๒.๑.๑) ผ้าทอสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยจะเป็นผ้าพื้นไม่มีลวดลาย เพราะต้องการความทนทาน และความรวดเร็วในการทอ จึงทอด้วยผ้าฝ้ายย้อมสีตามต้องการ ได้แก่

๑) ละโกล (หมอน) มี ๒ ชนิด ได้แก่ ๑. ละโกลปูนแจ (หมอนสีเหลือง) เย็บด้วยผ้าฝ้ายทอมือ สลับสีให้เกิดความสวยงาม ใช้วิธีเย็บมือ เป็นหมอนแบบสีเหลืองชั้นเดียว ตกแต่งด้วยลายขีด ใช้สำหรับหนุนศีรษะเวลานอน และ ๒. ละโกลไปแจ (หมอนสามเหลี่ยม) ใช้สำหรับพียงหลังเวลานั่งกับพื้น และทอดแขนวางบนสันหมอน ทำให้รู้สึกสบายเวลานั่ง จุดเด่น คือ รอบนอกตกแต่งด้วยลายขีดสีสันสดใส

๒) ญอ (ผ้าตุ้ม หรือ ผ้าห่ม) ใช้สำหรับห่มหรือคลุมร่างกายในเทศกาลงานประเพณีของชาวไทยไล่ ปกติจะใช้ฝ้ายยกดอกสองหรือสามผืนเย็บต่อกัน ลวดลายที่ทอขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ทอ และกุนริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย

๓) เปราะจะนวน (ผ้าปูนอน) ใช้สำหรับปูนอนกันหนาวจากไม้ของพื้นบ้าน ปกติจะใช้ฝ้ายยกดอก ลวดลายที่ทอขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ทอ และกุนริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย

๒.๑.๒) ผ้าทอสำหรับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่

๑) จะกัดมี (ผ้าชิ้นมัดหมี่) หญิงสาวชาวไทยไล่มีความสามารถในการทอผ้าชิ้นมัดหมี่ไว้ใช้สอย

๒) เปรแก็บ (ฝ้ายยกดอก) ทอจากผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม เป็นการทอลักษณะพิเศษ โดยเพิ่มตะกอยกดอกตามจำนวนลายที่ออกแบบ ซึ่งต้องใช้ตะกอยกดอกอย่างน้อย ๘ ชุด บางครั้งอาจมีการประดับด้วยดินทอง เมื่อทอเป็นผืนเรียบร้อยแล้ว จะมีการแบ่งตัดตามทางยาวเพื่อนำมาเป็นผืนชิ้นมัดหมี่

๓) เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) เป็นผ้าอเนกประสงค์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถใช้นุ่ง ใช้คาดเอว ใช้ห่ม ใช้พันศีรษะแทนหมวก โดยมีลักษณะเป็นลายดาสีเหลือง เล็กบ้างใหญ่บ้าง ใช้สีเพียงสองสี เช่น น้ำเงินขาว แดงขาว เขียวขาว ดำขาว ฯลฯ มีลักษณะคล้ายผ้าขาวม้าของภูมิภาคอื่น ๆ แต่มีส่วนต่าง ๆ ของผ้าขาวม้าเป็นเอกลักษณ์ โดยผ้าขาวม้าทุกผืนของชาวไทยไล่ จะต้องทอลายผ้าเป็นสี่ส่วน ได้แก่ ผืนผ้าขาวม้า ชายรอง ชายใหญ่ และคอรอง

๔) **เปรจวบ - กรี - อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม)** เป็นผ้าฝ้ายทอมือแบบลายขัดพื้นฐาน และนำไปย้อมด้วยน้ำคราม ชาวไทยอีสานส่วนใหญ่นิยมนำมาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าฝ้ายย้อมคราม ผ้าซิ่น และกางเกงเพื่อสวมใส่ เนื่องจากสามารถซักแห้งได้ดี

๒.๑.๓) ผ้าทอสำหรับพิธีการ และของกำนัลกับบุคคลสำคัญ ได้แก่

๑) **เปรแก็บ (ผ้าเก็บ)** เป็นผ้าที่ใช้พาดบ่าและคลุมไหล่หญิงสาวชาวไทยอีสานที่มีความงามมาก โดยลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจที่เหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ เป็นต้น โดยถือเป็นผ้าประดับที่ผู้ทอจะต้องมีความเชี่ยวชาญ และมีความพยายามในการทอค่อนข้างสูง หญิงสาวชาวไทยอีสานทุกคนจะต้องมีผ้าเบี่ยงเก็บไว้ใช้ประจำตัว เพื่อจะใช้ผ้าเบี่ยงในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีแข่งชะนามจะมีการใช้ผ้าเบี่ยงประกอบการแต่งตัว เพื่อสร้างสีสันให้กับเครื่องแต่งกาย นอกจากนี้ผ้าเก็บยังนิยมนำมาใช้เป็นของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ และใช้พาดไม้คลุมทับศพปู ยา ตา ยาย

๒) **ละไกล (หมอนขิด)** เป็นหมอนที่มีลายจารึกตามความเชื่อ เช่น ลายพญานาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความมีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ ชาวไทยอีสานจะนำหมอนขิดรองกราบไหว้บูชาก่อนทำพิธีแข่งชะนาม

๒.๒ แบบลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยอีสาน ตำบลโพนจาน

พบว่าหัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยอีสาน มีการจารึกเรื่องราว ความเชื่อ ความศรัทธา ความรัก รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยอีสานไว้ในลายผ้าแต่ละผืนที่ตนเองทอ เพื่อสื่อความหมายลงบนผลิตภัณฑ์ผ้าทอ เป็นการทอด้วยจิตวิญญาณ มาจากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้มีความพิถีพิถันในการออกแบบลาย ย้อมสี และการเลือกใช้วัสดุในการทอ กระบวนการทอลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยอีสาน ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้ออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑) ลายผ้ามัดหมี่ ในอดีตสตรีชาวไทยอีสานจะทอผ้ามัดหมี่ย้อมครามลายสัตว์ใหญ่ เช่น รูปนาค ลายเครือโอบ เครือบัน เพื่อใช้ภายในครอบครัว ต่อมาได้เปลี่ยนวิธีการผลิตโดยใช้ด้ายใยสังเคราะห์ทอผ้ามัดหมี่แทนการย้อมคราม เพื่อความสะดวก รวดเร็วในการทอผ้า ปัจจุบันมีลายผ้ามัดหมี่ที่ปรากฏในชุมชนไทยอีสานหลากหลายรูปแบบ ตามตารางประกอบที่ ๔.๑ หน้า ๕๕ - ๕๖

๒) ลายฝ้ายกดอก ในอดีตสตรีชาวไทยอีสานจะใช้ฝ้ายกดอก เพื่อสร้างลักษณะเด่นให้กับผ้าทอของชาวไทยอีสาน โดยนำไปต่อเป็น “ตีนซิ่นมัดหมี่” เพราะฝ้ายกดอกมีลวดลาย สีสันที่สะดุดตา ส่วนใหญ่ฝ้ายกดอกของชาวไทยอีสานจะใช้แม่สี เพื่อให้เกิดการตัดกัน (Contrast) กับสีพื้นของผ้าซิ่นมัดหมี่ ซึ่งมีโทนสีค่อนข้างมืด ปัจจุบันมีลายฝ้ายกดอกที่ปรากฏในชุมชนไทยอีสาน ดังตารางประกอบที่ ๔.๒ หน้า ๕๘

๓) ลายผ้าเก็บ ในอดีตสตรีชาวไทยใสนิยมนำผ้าเก็บมือ มาใช้ทำผ้าประดับ เช่น ผ้าเบี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าสไบ ผ้าพาดคลุมทับศพนู ย่า ดา ยาย และหมอนชนิดแบบต่าง ๆ โดยลายผ้าเก็บมือ จะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ เป็นต้น ดังตารางประกอบที่ ๔.๓ หน้า ๖๐

๒.๓ ผ้าทอมือที่ปรากฏในชุมชนไทยใสน์ ตำบลโพนจาน

ผ้าทอมือที่ปรากฏในชุมชนไทยใสน์ ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้ออกเป็น ๔ ประเภท ตามลักษณะและวิธีการทอ ดังนี้

๒.๓.๑) ผ้าทอลายขัดพื้นฐาน เป็นผ้าทอที่ใช้เทคนิคการทอชั้นพื้นฐานของการทอผ้าทุกประเภท ทอได้ทั้งใยฝ้าย ใยไหม และใยสังเคราะห์ นิยมทอเป็นผ้าพื้น ใช้เย็บเสื่อ เย็บต่อหัวชิน เย็บหมอน เย็บที่นอนหรือเครื่องใช้อื่น ๆ ภายในครัวเรือน ชุมชนไทยใสน์นิยมทอลายขัดพื้นฐาน เพื่อนำไปใช้เป็นผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง และผ้าเย็บต่อหัวชิน

๒.๓.๒) เปรมี (ผ้ามัดหมี่) เป็นผ้าที่ใช้นุ่งทั้งในชีวิตประจำวันและในงานประเพณีของชาวไทยใสน์ โดยสตรีชาวไทยใสน์จะนำผ้ามัดหมี่มาต่อหัวชิน และตีนชิน ใช้เพื่อนุ่งเรียกว่า “เปรมี” (ผ้าชิ้นหมี่) โดยสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ได้แก่ ผ้าชิ้นหมี่แบบดั้งเดิม โดยลายผ้าชิ้นจะบ่งบอกถึงเรื่องราว ความเชื่อของชาวไทยใสน์ และผ้าชิ้นหมี่แบบประยุกต์ โดยลายผ้าชิ้นจะประกอบด้วยลายดั้งเดิม หรือบางครั้งอาจจะมีลายประยุกต์สอดแทรกอยู่ แต่จะมัดหมี่เป็นลายเดียวกันทั้งผืน

๒.๓.๓) เปร-อะย็อกเปียร (ฝ้ายกดอก) ในอดีตสตรีชาวไทยใสน์จะใช้ฝ้ายกดอก เพื่อสร้างลักษณะเด่นให้กับผ้าทอของชาวไทยใสน์ โดยนำไปต่อเป็น “ตีนชินมัดหมี่” เพราะฝ้ายกดอกมีลวดลาย สีเส้นที่สะดุดตา ส่วนใหญ่ฝ้ายกดอกของชาวไทยใสน์จะใช้แม่สี เพื่อให้เกิดการตัดกัน (Contrast) กับสีพื้นของผ้าชิ้นมัดหมี่ ซึ่งมีโทนสีค่อนข้างมืด

๒.๓.๔) เปรเก็บ (ผ้าเก็บ) ในอดีตสตรีชาวไทยใสน์นิยมนำผ้าเก็บมือ มาใช้ทำผ้าประดับ เช่น ผ้าเบี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าสไบ ผ้าพาดคลุมทับศพนู ย่า ดา ยาย และหมอนชนิดแบบต่าง ๆ โดยลายผ้าเก็บมือ จะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ ปัจจุบันนี้ในงานประเพณีที่สำคัญของชาวไทยใสน์ เช่น งานแข่งชะนาม มีการมอบผ้าเก็บมือให้ผู้มาเยือน โดยหากเป็นสุภาพบุรุษจะใช้คาดเอว หากเป็นสุภาพสตรีจะใช้คลุมไหล่

๓. ข้อค้นพบด้านข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใสน์ ตำบลโพนจาน

๓.๑ สภาพการทอผ้าของชาวไทยใสน์

ในอดีตสตรีชาวไทยโສ้จะมีประเพณี “ลงช่วงเขินฝ้าย” ในช่วงเดือนมกราคม โดยจะเลือกวันที่มีพระจันทร์เต็มดวง เพื่อให้เกิดความสว่างในการเขินฝ้ายในบริเวณลานบ้าน หรือพื้นที่ว่างในหมู่บ้าน และชายหนุ่มชาวไทยโສ้จะถือโอกาสมาดูทักษะการเขินฝ้ายของหญิงสาวไทยโສ้ในกลุ่มว่าใครมีฝีมือดีกว่ากัน มีความประณีต เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจเลือกสตรีที่จะมาเป็นคู่ครอง โดยชายหนุ่มจะถือโอกาสนั่งคุย และเกี้ยว พาราสิ หรือออกปากฝากรักกับฝ้ายหญิงด้วยผญา หรือผญาเกี้ยว ซึ่งเป็นคำคม รวมทั้งการเป่าแคน ตีตพิณ เพื่อสร้างความครื้นเครง

แต่ในปัจจุบันประเพณี “ลงช่วงเขินฝ้าย” ได้สูญหายไปจากชุมชนไทยโສ้ ตำบลโพนจาน เมื่อประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมา แต่ชาวไทยโສ้ ตำบลโพนจานยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไว้เป็นอย่างดี โดยปัจจุบันนี้มีจำนวนกี่ภายในชุมชนไทยโສ้ ประมาณ ๑๒๐ กี่ และเกือบ ๙๐% ของครอบครัวชุมชนไทยโສ้ ยังคงทอผ้าไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน และมีบางครอบครัวนำผ้าทอส่งออกขายนอกชุมชน โดยลักษณะการทอผ้าส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะการทอภายในครอบครัว โดยสตรีชาวไทยโສ้ส่วนใหญ่นิยมใช้ด้ายใยสังเคราะห์ในการทอผ้า ซึ่งซื้อจากร้านค้าภายในชุมชน จำนวน ๒ ร้าน ได้แก่ ร้านนางพัชนี โปติยะ และร้านนางฮัก เหล่าหลวง โดยทั้งสองร้านนี้ซื้อด้ายใยสังเคราะห์มาจากร้านซึ่งทั้ง และร้านคำประมง จังหวัดสกลนคร ซึ่งร้านดังกล่าวรับมาจากร้านทวีชัยค้าฝ้ายที่อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นแหล่งขายส่งฝ้ายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่งขายไปยังประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ปัจจุบันมีสตรีผู้ทอผ้าไทยโສ้เพียง ๒ ท่าน เท่านั้นที่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านกระบวนการผลิตเส้นฝ้ายเขิน โดยมีลูกหลานเป็นผู้ปลูกฝ้าย ได้แก่ นางพรหม ชำมประเทศ อายุ ๙๒ ปี และนางสอ กุจนา อายุ ๗๔ ปี

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ มีสตรีชาวไทยโສ้จำนวนหนึ่งได้รวมกันจัดตั้งกลุ่ม “แม่บ้านไทยโສ้” เพื่อผลิตผ้าทอ และแปรรูปผ้าทอพื้นเมืองไทยโສ้เป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ เช่น เสื้อผ้าไทยโສ้ ปลอกหมอน กล่องกระดาศทอชชุกระเป่าไสของ เป็นต้น ปัจจุบันนี้มีสมาชิกจำนวน ๔๐ คน โดยมีนางวนิดา ราชมณี จากหมู่ที่ ๒ และนางรัศมี ราชมณี จากหมู่ที่ ๑๐ เป็นแกนนำ

๓.๒ วัตถุประสงค์ในผลิต

๓.๒.๑ ฝ้าย ชุมชนไทยโສ้จะทำการปลูกฝ้ายพันธุ์สีขาวยุโรปพร้อม ๆ กับการทำนาในช่วงเดือนพฤษภาคม เพื่อให้ต้นฝ้ายได้รับน้ำฝนในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคมได้เต็มที่ เมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูหนาวราวเดือนพฤศจิกายนหรือเดือนธันวาคม ฝ้ายจะแก่และแตกปุยเนื่องจากอากาศในฤดูหนาวจะแห้ง มีความชื้นน้อย ช่วยให้ปุยฝ้ายแห้งดีขึ้น หลังจากฤดูหนาวเมื่อชุมชนไทยโສ้เก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว จึงทำการเก็บดอกฝ้ายไปพร้อม ๆ กัน เพื่อเตรียมนำมาทำเป็นเส้นใยฝ้าย ใช้สำหรับทอผ้าในลำดับต่อไป

๓.๒.๒ **ไหม** ในอดีตชุมชนไทยโສจะมีพื้นที่ปลูกหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม พันธุ์ไทย ซึ่งเป็นไหมพื้นเมืองที่มีสีออกเหลืองดุ่น มีขนาดเล็ก หัว ห้ายแหลม คล้ายกระสวย เส้นไหมมีขนาดโต แต่มีความแข็งแรงเหนียวแน่น เพื่อผลิตเป็นเส้นใยไหมที่ใช้ทอเป็นผ้าไหมของชาวไทยโສ แต่ในปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกหม่อนเพียงเล็กน้อย โดยจะปลูกในสวนหลังบ้านเท่านั้น

๓.๒.๓ **ด้ายใยสังเคราะห์** สตรีชาวไทยโສจะนิยมใช้ด้ายโทเรทดแทนการใช้ฝ้าย เนื่องจากเกิดความสะดวกสบาย และความรวดเร็วในกระบวนการเตรียมวัตถุดิบเพื่อทอผ้า โดยสตรีชาวไทยโສส่วนใหญ่ซื้อด้ายโทเรได้จากร้านค้าในชุมชน ได้แก่ ร้านนางพัชนี โพธิยะ และร้านนางฮัก เหล่าหลวง

๓.๓ อุปกรณ์ในการผลิตเส้นด้ายฝ้าย

๓.๓.๑ กระบวนการผลิตเส้นด้าย (ฝ้าย) ของสตรีชาวไทยโສ ประกอบด้วยอุปกรณ์การผลิต จำนวน ๔ ชิ้น ได้แก่ อีว หล้า คันดัดฝ้าย และไม้เป็ย

๓.๔ **วิธีผลิตเส้นใยฝ้าย** เมื่อชาวไทยโສทำการเก็บเกี่ยวดอกฝ้ายเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะนำปุ๋ยฝ้ายจากดอกฝ้ายมาผลิตเป็นเส้นด้าย ซึ่งทุกขั้นตอนจะต้องทำจากทักษะและความชำนาญ ดังรายละเอียดขั้นตอนต่อไปนี้

๓.๔.๑ **อีวอะพาย (การอีวฝ้าย)** โดยใช้เครื่องอีวฝ้าย ซึ่งมีไม้ทรงกระบอกเป็นลูกกลิ้งสองท่อนประกบกันให้มีระยะห่างพอที่จะให้ใยฝ้ายผ่านไปได้ แต่เมล็ดฝ้ายไม่สามารถผ่านได้ เป็นการแยกใยฝ้ายออกจากเมล็ดฝ้าย ซึ่งไม้ทรงกระบอกด้านนอกจะแกะสลักเป็นร่องคล้ายดอกสว่านทั้งสองท่อน โดยทำหน้าที่แทนเฟืองขับ และใช้แรงคนหมุนในการทำงาน

๓.๔.๒ **ดัดอะพาย (การดัดฝ้าย)** ใช้เครื่องมือที่มีลักษณะคล้ายคันธนู ทำด้วยไม้ไผ่บังคับให้โค้งเพื่อให้เกิดแรงตึง แล้วใช้เชือกผูกปลายทั้งสองข้างที่โค้งเข้ากัน จะใช้เส้นเชือกที่ขึงไว้เป็นตัวดัดเพื่อให้ใยฝ้ายกระจายออกสม่ำเสมอจนเป็นเนื้อเดียวกัน ส่วนใหญ่จะดัดฝ้ายในกระทอ หรือเครื่องจักสานชนิดอื่น รวมไปถึงจนถึงเสื่อก็ได้

๓.๔.๓ **อะลอยอะพาย (การล้อฝ้าย)** มีเครื่องมือ เรียกว่า “ไม้ล้อ” ซึ่งมีลักษณะคล้ายตะเกียบ และมีไม้กระดานรองลักษณะคล้ายเขียง เป็นการนำฝ้ายที่ดัดเป็นปุยมาล้อด้วยไม้ให้เป็นทรงกระบอกรอบไม้ล้อ โดยใช้ฝ่ามือหมุนไปกับพื้นไม้ เพื่อให้ปุยฝ้ายเป็น “ดิว” คือมีลักษณะกลม ๆ ทรงกระบอก (คล้ายรูปฤๅษี) แล้วจึงดึงไม้ออก

๓.๔.๔ **ตีอะพาย (การเข็นฝ้าย)** ใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “หลา” สำหรับหมุนหรือปั่นล้อ ซึ่งมีสายพานทำด้วยเส้นด้าย เพื่อหมุนเหล็กไน มีปลายแหลมเป็นการทำใยฝ้ายที่เป็นปุยมาปั่นเกลียวให้เป็นเส้นด้าย วิธีทำโดยนำส่วนปลายของฝ้ายที่ล้อแล้วมาพันเข้ากับแกนเหล็กไน ซึ่งเหล็กไนจะหมุนเพื่อให้ใยฝ้ายตีเกลียวเป็นเส้นด้าย แล้วพันไว้ที่โคนของเหล็กไน แล้วใช้มือค่อย ๆ ป้อนดิวฝ้ายให้กับเหล็กไนอย่างสม่ำเสมอ หากไม่ป้อน หรือป้อนไม่สม่ำเสมอจะทำให้เส้นด้ายขนาดไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเร็วของมืออีกข้างหนึ่งที่ใช้หมุนกงล้อของหลาต้อง

สัมพันธ์กัน ซึ่งเกิดจากความชำนาญของผู้เข็น เมื่อเส้นด้ายที่เข็นเต็มโคนของเหล็กใน ผู้เข็นฝ้าย จะต้องหยุดเข็นและนำเส้นด้ายออกมาพันด้วยไม้เปียด้าย พอได้ขนาดโตพอแล้ว จึงนำออกมามัดไว้ เรียกว่า “ใจ” พอรวบรวมไว้ได้จำนวนหนึ่ง ให้นำใจฝ้ายมามัดรวมกันอีก เรียกว่า “ปอย” การผลิตเส้นด้ายแบบนี้ เรียกว่า “ฝ้ายเข็นมือ”

๓.๔.๕ การตกแต่งเส้นด้าย สตรีชาวไทยโສใช้วิธีการฆ่าฝ้าย เพื่อให้เส้นฝ้ายเกิดความเหนียว มีความทนทานมากขึ้น ไม่เป็นขน โดยการนำข้าวมาต้มจนและเป็นน้ำข้าว แล้วนำใจฝ้ายลงไปต้มจนเต็มหม้อ แล้วปล่อยให้เย็นลง หลังจากนั้นทำการขย่ำและกระแทกให้น้ำข้าวซึมเข้าไปในเส้นด้ายฝ้ายสม่ำเสมอ และนำไปตากบนราวไม้ไผ่จนแห้ง แล้วนำมาหรีให้กระจายโดยไม่ติดกัน วิธีนี้จะใช้กันเส้นด้ายที่ไม่ต้องการย้อมสี

๓.๕ วิธีผลิตเส้นไหม การผลิตเส้นไหมของชาวไทยโສ เหมือนกับการผลิตเส้นไหมโดยทั่วไป เริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนเพื่อเป็นอาหารของตัวไหม การเลี้ยงไหม และการสาวไหม

๔.๑ การปลูกหม่อน ชาวไทยโສจะปลูกหม่อนไว้ตามสวนและที่ดินหัวไร่ปลายนา โดยหม่อนที่ปลูกไว้เลี้ยงไหมจะเป็นพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งมีผลเป็นช่อเล็ก แต่มีใบโต เหมาะเป็นอาหารของตัวไหม

๔.๒ การเลี้ยงไหม ชาวไทยโສ ตำบลโพนจาน มีการปลูกหม่อนควบคู่ไปกับการเลี้ยงไหม โดยได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาการเลี้ยงไหมมาพร้อม ๆ กับคนไทยกลุ่มอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งวงจรชีวิตของตัวไหม ประกอบด้วย ระยะเวลาที่เป็นไข่ ระยะเวลาตัวหนอน ระยะดักแด่ และระยะผีเสื้อ คุณสมบัติพิเศษของตัวไหม คือ ช่วงระยะที่เป็นดักแด่ ตัวหนอนจะสร้างรังไหมห่อหุ้มตัวเอง และรังไหมสามารถสาวออกมาเป็นเส้นใยเส้นเล็ก ๆ ซึ่งมีความเหนียวและเป็นมันวาว สวยงาม เหมาะต่อการนำไปทอเป็นผืนผ้าไหมที่ทรงด้วยคุณค่าของชาวไทยโສ

๓.๖ กระบวนย้อมสี การย้อมสีฝ้ายและไหมของชุมชนไทยโສ ตำบลโพนจาน จะดำเนินการหลังจากผลิตเส้นฝ้ายและไหมเรียบร้อยแล้ว โดยชาวไทยโສมีภูมิปัญญาที่จะหาพรรณพืชมาใช้ในการย้อมสีฝ้ายและไหม โดยใช้พืชที่มีในท้องถิ่น ท้องนา เป็นพืชที่เจริญงอกงามตามธรรมชาติ ซึ่งจะได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ ราก ดอก ดิน แก่น ลูก และใบ ส่วนกรรมวิธีการย้อมไม่ยุ่งยากซับซ้อน และไม่อันตรายต่อร่างกาย เพื่อให้ผ้าที่ได้จากการย้อมสีธรรมชาติมีสีสันทันนูนนวล ไม่ฉูดฉาด สำหรับวิธีการย้อมผ้านั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ วิธีตามลักษณะของวัสดุที่นำมาใช้ย้อม ได้แก่ วิธีที่ ๑ วิธีย้อมเย็น ได้แก่ การย้อมคราม เพื่อให้เกิดสีคราม และการย้อมด้วยมะเกลือ เพื่อให้เกิดสีดำ วิธีที่ ๒ วิธีย้อมร้อน ได้แก่ การย้อมด้วยเปลือกไม้ โดยชุมชนไทยโສนิยมใช้เปลือกประดู่ เพื่อให้เกิดสีแดง ลินฟ้า (เพกา) เพื่อให้เกิดสีเหลือง เปลือกอินทนิลและเปลือกกระโดน เพื่อให้เกิดสีดำ

๓.๗ อุปกรณ์การทอผ้า ชุมชนไทยโສ่ ตำบลโพนจาน มีการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโສ่มาเป็นระยะเวลายาวนาน และมีการซื้ออุปกรณ์ทอผ้าบางส่วนจากชาวไทยลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอุปกรณ์การทอผ้าเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการผลิตผ้าทอไทยโສ่เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนไทยโສ่ โดยอุปกรณ์การทอผ้าจะเหมือนกับการทอผ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป

๓.๘ กระบวนการออกแบบลายผ้า หัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยโສ่ มีการจารึกเรื่องราว ความเชื่อ ความศรัทธา ความรัก รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยโສ่ตามจินตนาการของช่างผู้ออกแบบ เพื่อสื่อความหมายลงบนผืนผ้าทอ เป็นการทอด้วยจิตวิญญาณ มาจากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้มีความพิถีพิถันในการออกแบบลาย ย้อมสี และการเลือกใช้วัสดุในการทอ โดยผู้ทอต้องมีสุนทรียศาสตร์ในการออกแบบผ้าทอ เพื่อให้ผ้าทอสามารถสื่อความหมายจากลวดลายบนผืนผ้า ซึ่งกระบวนการออกแบบลายผ้าแต่ละชนิด มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกัน ดังแผนภูมิประกอบที่ ๔.๑ - ๔.๕ หน้า ๘๔ - ๘๗

๓.๙ กระบวนการทอผ้า ชุมชนไทยโສ่ ตำบลโพนจาน มีการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโສ่มาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล โดยสามารถแบ่งชนิดของผ้าทอไทยโສ่ได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ผ้าลายชั้นพื้นฐาน ผ้ามัดหมี่ ผ้ายกดอก และผ้าเก็บ ซึ่งผ้าทอแต่ละชนิดล้วนมีภูมิปัญญาในกระบวนการทอผ้าที่แตกต่างกัน ตามแผนภูมิประกอบที่ ๔.๖ - ๔.๑๐ หน้า ๘๘ - ๙๒

๔. ข้อค้นพบด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโສ่

สตรีชาวไทยโສ่แต่ละครอบครัว ผู้เป็นแม่จะทำหน้าที่เป็นครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าให้กับลูกสาว โดยเริ่มต้นจากการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเก็บเกี่ยวฝ้าย การสาวไหม การอ้วฝ้าย การตีดฝ้าย และการเข็นฝ้าย จนลูกสาวเกิดทักษะ ความชำนาญ ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโສ่จะเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะตัวต่อตัว เป็นการถ่ายทอดภายในสายเลือด ไม่ค่อยเปิดเผยให้กับบุคคลอื่นได้รับทราบ โดยแต่ละครอบครัวจะมีการสอนที่แตกต่างกันไป ทักษะต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดจะทำให้เกิดคุณค่ากับตัวบุตรสาวของตน เพราะคำสอนที่ว่า “การเป็นหญิงจะมีคุณค่าขึ้นอยู่กับการครองเรือน ฝีมือในกระบวนการทอผ้า” และได้บอกกล่าวบุตรสาวว่า “หากทอผ้าไม่เป็นจะไม่ได้แต่งงาน” จึงทำให้หญิงสาวชาวไทยโສ่เกิดการตื่นตัวในการรับการถ่ายทอดภูมิปัญญา และเกิดการเปรียบเทียบทักษะและฝีมือด้านการเข็นฝ้ายของหญิงสาวชาวไทยโສ่ระหว่างครอบครัวต่าง ๆ ที่มารวมกลุ่มกันโดยเฉพาะ “ประเพณีลงช่วงเข็นฝ้าย”

๔.๑ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโສ่ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ

๔.๑.๑ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในครอบครัว ภรรยาจะอยู่ที่ผู้เป็นแม่ โดยเป็นการถ่ายทอดจากแม่สู่ลูกสาว หลานสาว และหลานสะใภ้ ตามลำดับ ส่วนกระบวนการเรียนรู้จะเริ่มต้นจากวัยเด็ก โดยการเรียนรู้จากการสังเกตในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่กระบวนการผลิตเส้นใย จนถึงกระบวนการทอผ้า เมื่อเด็กเหล่านั้นเติบโตขึ้นมา พร้อมกับการสะสมประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญา โดยการสัมผัสจากประสบการณ์โดยตรง จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่เด็กเหล่านี้จะสามารถฝึกทักษะการทอผ้าได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉลี่ยแล้วเด็กเหล่านี้จะเริ่มต้นฝึกทอผ้าเมื่ออายุประมาณ ๑๔ ปี โดยเริ่มต้นฝึกตั้งแต่กระบวนการผลิตเส้นใย และกระบวนการทอผ้าลายขัดพื้นฐาน ได้แก่ ผ้าลายพื้น ผ้าขาวม้า โดยมีแม่เป็นผู้ประเมินจากความประณีตและความตั้งใจ หากเห็นว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดี จึงจะให้เริ่มฝึกทอผ้าที่ต้องใช้ความประณีตสูงขึ้น เช่น ผ้าไหมพื้น ผ้าโล่ง

๔.๑.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดกระบวนการทอผ้าชั้นสูง ได้แก่ ผ้าเก็บ ผ้ามัดหมี่ ผ้ายกดอก และผ้าทอสีเขา (ปุนเคา) โดยผู้รับการถ่ายทอดจะกิดความสามารถในการเรียนรู้ไม่พร้อมกัน ขึ้นอยู่กับพรสวรรค์และความมานะพยายามของผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด

๔.๑.๓ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายนอกชุมชน เริ่มจากการย้ายถิ่นฐาน และการแต่งงานข้ามชุมชน ซึ่งจะมีการแลกเปลี่ยนของกำนัล ได้แก่ ผ้าทอชั้นสูง เช่น ผ้าเก็บ ผ้ายกดอก ผ้าไหม ผ้ามัดหมี่ ผ้าทอสีเขา (ปุนเคา) รวมทั้งการแลกเปลี่ยนผ้าทอในงานประเพณีสำคัญของชาวไทยโล่ ซึ่งมีชาวไทยโล่จากพื้นที่ต่าง ๆ มาเยียนเยียนกันตามประเพณี

๔.๒ รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล่ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๔.๒.๑ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว โดยจะเกิดขึ้นภายในครอบครัวและระบบเครือญาติเท่านั้น เนื่องจากความรู้บางอย่างในการทอผ้า คุรุภูมิปัญญามักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ ทราบ เพราะสาเหตุหลายประการ เช่น มีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกรรมวิธีการผลิต

๔.๒.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม พัฒนามาจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว หลังจากคุรุภูมิปัญญาได้รับการยกย่องจากชุมชน โดยเริ่มจากการรวมตัวของผู้รับการถ่ายทอด ซึ่งเป็นลูกหลานในระบบเครือญาติ หลังจากนั้นจึงขยายวงกว้างไปสู่บุตรหลานของครอบครัวที่มีความสนิทชิดเชื้อภายในชุมชน แต่การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม ถือว่ายังปรากฏให้เห็นไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบแรก

๕. กระบวนการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าชาวไทยโล้

๕.๑. การปลูกจิตสำนึกในระดับครอบครัว โดยแม่เป็นผู้เล่าความเป็นมาของภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน ให้ลูก ๆ ฟัง ซึ่งมุ่งเน้นให้ความสำคัญของภูมิปัญญาด้านการทอผ้าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เป็นเอกลักษณ์ของครอบครัว เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ปู่ ย่า ตา ยาย ได้ส่งมอบไว้ให้ลูกหลานได้สืบสานต่อไป โดยปู่ ย่า ตา ยาย มีการมอบผ้าให้บุตรหลานใช้พาดคลุมศพปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อบุตรหลานผู้ที่ได้รับจะไม่กล้านำผ้าผืนนั้นมาใช้งาน หรือใช้งานเฉพาะเทศกาลวันสำคัญเท่านั้น และมีการจัดเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี จากนั้นจึงมีการนำผ้างดงกล่าวมาเป็นต้นแบบและทอขึ้นทดแทน โดยมีการเปรียบเทียบคุณภาพผ้าทอของตนกับผ้าต้นแบบที่เป็นมรดกตกทอดด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ลาย สี เนื้อผ้า ตลอดจนความประณีต จากนั้นได้มีการพัฒนาจนกว่าจะเกิดความพอใจ และมีการขอให้ครูภูมิปัญญาในชุมชน รวมทั้งเพื่อนสมาชิกทอผ้าช่วยประเมินให้ข้อคิดเห็นเพื่อปรับปรุง

การกระทำได้กล่าวข้างต้น มีการสืบทอดกันมาจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ โดยผ่านกระบวนการของสถาบันครอบครัว จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน สามารถปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าชาวไทยโล้ได้เป็นส่วนหนึ่ง

๕.๒ กระบวนการปลูกจิตสำนึกในชุมชนชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน ในสมัยก่อนชาวไทยโล้ ตำบลโพนจานสามารถดำรงชีวิต และอยู่รอดมาได้เพราะมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เนื่องจากมีปัญหาจากภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง สัตว์ป่าเข้ามาทำร้าย โรคระบาด รวมทั้งภัยจากโจรผู้ร้าย จึงเกิดการรวมกลุ่มกัน มีความเชื่อ นับถือผี เพราะเชื่อว่าผีเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันอย่างเหนียวแน่น โดยเริ่มจากความสัมพันธ์โดยสายเลือด และขยายตัวไปสู่บ้านใกล้เรือนเคียง คุ่มเดียวกัน หมู่บ้านเดียวกัน จนกลายเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรม

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ชาวไทยโล้ ตำบลโพนจานจึงมีการปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนในด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้า โดยเริ่มจากลายที่มาจากความเชื่อ การนับถือผี ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พญานาค จนก่อให้เกิดจินตนาการผู้ทอในการสร้างสรรค์ลวดลายผ้าทอชาวไทยโล้ ซึ่งใครก็ไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงลายและสี และเป็นการทอที่มีความพิถีพิถันเป็นพิเศษ รวมทั้งการทอด้วยจิตและวิญญาณที่สามารถปลูกฝังจิตสำนึกให้กับบุตรหลานในชุมชนที่เป็นไปโดยธรรมชาติ

๕.๓ กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านทางสถาบันศาสนาภายในชุมชนชาวไทยโล้ ตำบลโพนจาน โดยวัดโพนทรายได้ทำการเก็บรักษาผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาไว้ที่วัด ในบางครั้งญาติโยมจะทอผ้าถวายพระตามเทศกาลต่าง ๆ เช่น ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าเบี่ยง ผ้าสะบง ผ้าตุง (ธง) หมอนสามเหลี่ยม รวมทั้งเครื่องใช้ของสงฆ์ที่ทำจากผ้า ญาติโยมเหล่านี้สามารถไปขอตัวอย่างได้ที่วัดโพนทราย แล้วญาติโยมจึงมาทอตามแบบ รวมทั้งการตัดเย็บให้ตรงตามต้นแบบมากที่สุด เนื่องจากมีความเชื่อว่าถ้าหากชาตินี้ถวายผ้าที่มีความประณีตสวยงาม ในชาติ

หน้าถ้าหากได้เกิดใหม่จะมีเสื้อผ้าที่สวยงามใส่ ทำให้ชาวไทยโล้ ตำบลโพนจานปลูกจิตสำนึกให้กับบุตรหลานสืบต่อกันมา

๕.๔ กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโล้ ตำบลโพนจาน มีความคล้ายกับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการไปขอเรียนวิชากับครูภูมิปัญญา เมื่อครูภูมิปัญญารับเป็นศิษย์แล้ว ศิษย์เหล่านั้นจะมีการยกย่องและเทิดทูนครูภูมิปัญญาของตน ซึ่งก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกขึ้นกับตนเองโดยไม่รู้ตัว ซึ่งพากันหวงแหนภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากครูภูมิปัญญา ส่วนด้านครูภูมิปัญญา เมื่อได้รับการยกย่องและเทิดทูน ก็จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจและเต็มใจที่จะถ่ายทอดโดยไม่มีปิดบัง และมีการให้กำลังใจแก่ศิษย์ผู้มีความมานะในการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ ในบางครั้งมีการบายศรีสู่ขวัญเพื่อต่ออายุให้กับครูภูมิปัญญาให้อยู่กับลูกหลานและศิษย์ไปนาน ๆ

๕.๕ กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านสถาบันการศึกษา โรงเรียนบ้านโพนจานชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน ได้เริ่มมีกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโล้ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ โดยแบ่งการสอนออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การสอนในหลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา และการสอนในรูปของชุมนุมทอผ้า และนอกจากกระบวนการสร้างจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแล้ว โรงเรียนบ้านโพนจานยังคงตระหนัก และเล็งเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าทอไทยโล้ โดยการกำหนดให้ทุกวันอังคาร คณะครูและนักเรียนบ้านโพนจาน แต่งกายด้วยชุดไทยโล้

๕. แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน

จากกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวิเคราะห์ ของชาวชุมชนไทยโล้ เพื่อก่อให้เกิดฐานข้อมูลภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนสวรรค์ ส่งผลให้เกิดแนวความคิดในการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอของชาวไทยโล้มาแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน โดยแบ่งกิจกรรมได้ออกเป็น ๓ กิจกรรม ดังต่อไปนี้

กิจกรรมที่ ๑ การสำรวจผลิตภัณฑ์ผ้าทอของชาวไทยโล้ เพื่อหาจุดเด่นของผ้าทอซึ่งประกอบไปด้วย ลาย สี และรูปลักษณ์ของผ้าทอไทยโล้แต่ละประเภท โดยได้จากข้อมูลภูมิปัญญาผ้าทอไทยโล้

ผลจากการดำเนินกิจกรรม พบว่า เปรแก็บ (ผ้าเก็บ) ถือเป็นผ้าที่มีความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อ อานาจที่เหนือธรรมชาติ ถือเป็นผ้าประดับที่ผู้ทอจะต้องมีความเชี่ยวชาญ และมีความพยายามในการทอค่อนข้างสูง ลำดับที่ ๒. ผ้ายกดอก เนื่องจากลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อเหมือนกับผ้าเก็บ แต่ใช้กระบวนการทอคนละแบบกับผ้าเก็บ สตรีชาวไทยโล้นิยมนำผ้ายกดอกไปเย็บต่อกันเป็น “ผ้าดุ่ม” (ผ้าห่ม) หรือนำไปต่อเป็น “ตีน

ชิ้นมัดหมี่" เพราะฝ้ายกดอกมีลวดลาย และสีสันทึบสดุดตา ลำดับที่ ๓ *ผ้ามัดหมี่* เนื่องจากผ้ามัดหมี่ของชาวไทยโส้จะมีลวดลายคล้าย ๆ กับผ้ามัดหมี่โดยส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่มีลายดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนชาวไทยโส้ ได้แก่ ลายพญานาค ลายกาบ และลายขอลำดับที่ ๔ *ผ้าทอสีเข้* เนื่องจากมีรูปแบบและลักษณะ ลวดลายเหมือนกับผ้าทอสีเข้โดยส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สตรีชาวไทยโส้นิยมทอผ้าสีเข้(ตะกอ) เพื่อใช้เป็นผ้าห่ม ผ้าคลุมเตียง ซึ่งมีกระบวนการทอที่ยุงยากกว่าผ้าทอลายขัดพื้นฐาน และลำดับที่ ๕ *ผ้าทอลายขัดพื้นฐาน* เนื่องจากมีรูปแบบและลักษณะ ลวดลายเหมือนกับผ้าทอสีพื้น โดยส่วนใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กิจกรรมที่ ๒ การสำรวจเครื่องแต่งกาย และเครื่องใช้ภายในครอบครัวซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโส้ที่ยังมีปรากฏอยู่ในชุมชนชาวไทยโส้ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลประกอบการออกแบบและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโส้ อันนำไปสู่การเป็น "สินค้าทางวัฒนธรรม"

ผลจากการดำเนินกิจกรรม พบว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น ประเภท ดังนี้

๑. **ประเภทเครื่องแต่งกาย** ได้แก่ ๑) *เสื้อผ้าฝ้าย* ชาวไทยโส้นิยมใส่เสื้อผ้าฝ้าย ย้อมคราม และเสื้อผ้าที่ทอจากฝ้ายแท้จากโรงงาน ๒) *ผ้าชิ้นมัดหมี่* สตรีชาวไทยโส้นิยมใส่ผ้าชิ้นมัดหมี่ย้อมคราม และผ้าชิ้นมัดหมี่ทอจากด้ายใยสังเคราะห์ ๓) *ผ้าชิ้นลายขัดพื้นฐาน* สตรีชาวไทยโส้นิยมใส่ผ้าชิ้นลายขัดพื้นฐานย้อมคราม และผ้าชิ้นลายขัดพื้นฐานทอจากด้ายใยสังเคราะห์ ๔) *ผ้าโสร่ง* บุรุษชาวไทยโส้นิยมใส่ผ้าโสร่งเมื่อออกนอกบ้าน เพื่อไปพบปะกับญาติสนิทมิตรสหาย และบางครั้งสตรีชาวไทยโส้จะแต่งกายด้วยผ้าโสร่ง เพื่อไปร่วมพิธีแข่งขานนาม (ลงสนาม) แทนการใส่ผ้าชิ้น ๕) *ผ้าขาวม้า* บุรุษชาวไทยโส้นิยมใส่ผ้าขาวม้าในชีวิตประจำวันเมื่ออยู่ภายในพื้นที่บ้านพักของตนเอง ๖) *ผ้าเบี่ยง / ผ้าคลุมไหล่* สตรีชาวไทยโส้ยมนำผ้าเก็บมาประดับเครื่องแต่งกาย เรียกว่า "ผ้าเบี่ยง" เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีแข่งขานนาม หรือนำมาเป็นของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ ๗) *กางเกงผ้าฝ้าย* บุรุษชาวไทยโส้นิยมใส่กางเกงผ้าฝ้ายย้อมคราม และกางเกงผ้าฝ้ายทอจากด้ายใยสังเคราะห์

๒. **ประเภทเครื่องใช้ภายในครอบครัว** ได้แก่ ๑) *ผ้าตุ้ม (ผ้าห่ม)* ชาวไทยโส้นิยมใช้ผ้าตุ้มเพื่อห่มหรือคลุมร่างกายไปร่วมงานประเพณีของชาวไทยโส้ ในช่วงฤดูหนาว ๒) *ผ้าปูนอน* ชาวไทยโส้นิยมใช้ฝ้ายกดอกเพื่อนำไปตัดเย็บเป็นผ้าปูนอนกันหนาวจากไม้กระดานพื้นบ้าน และกุนริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย ๓) *หมอน / หมอนขิด* ชาวไทยโส้ยมนำหมอนขิดแบบสี่เหลี่ยมชั้นเดียว ตกแต่งด้วยลายขิด เพื่อใช้สำหรับหนุนศีรษะเวลานอน ๔) *ที่นอน* ชาวไทยโส้ยมนำผ้าฝ้ายมาทอลายขัดพื้นฐาน จากนั้นนำมาตัดเย็บ และยัดไส้ด้วยนุ่น เพื่อใช้เป็นที่นอนของชาวไทยโส้ ๕) *ย่าม* บุรุษชาวไทยโส้นิยมใช้ย่ามสำหรับใส่ข้าวของใช้ เพื่อพกพาติดตัวในการเดินทางไปทำนา ทำสวน ทำไร่

กิจกรรมที่ ๓ แนวทางการออกแบบและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโล้ โดยนำผลจากกิจกรรมที่ ๑ และกิจกรรมที่ ๒ มาบูรณาการในการออกแบบ เพื่อให้ผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโล้ที่ได้รับการออกแบบและแปรรูปยังคงรักษาเอกลักษณ์ของผ้าทอชาวไทยโล้ไว้ดังเดิม

ผลจากการดำเนินกิจกรรม กลุ่มสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยโล้ ได้ระดมสมองร่วมกันในการหาแนวทางการออกแบบและแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้าทอชาวไทยโล้ เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ต้นแบบที่แปรรูปจากผ้าทอชาวไทยโล้ ดังนี้

- ๑) หมอนขิด โดยการนำผ้าเก็บมาตกแต่งรอบนอกด้วยลายขิด สีสนับทึบ
- ๒) ปลอกหมอน โดยการนำผ้าลายขิดพื้นฐานประเภทผ้าขาวม้ามาตัดเย็บเป็นปลอกหมอน
- ๓) ผ้าคลุมพนักพิงเก้าอี้ โดยการนำผ้าลายขิดพื้นฐานประเภทผ้าขาวม้ามาตัดเย็บเป็นผ้าคลุมพนักพิงเก้าอี้
  - ๔) เสื้อสุภาพบุรุษและเสื้อสุภาพสตรีประดับตกแต่งด้วยฝ้ายกดอก และผ้าเก็บ โดยการนำฝ้ายกดอก และผ้าเก็บมาใช้แทนผ้าลูกไม้ เพื่อให้เกิดสีสันสวยงามสะดุดตา เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับเครื่องแต่งกาย
  - ๕) กระเป๋าใส่ของ โดยการนำผ้าขาวม้ามาตัดเย็บเป็นกระเป๋าใส่ของ เพื่อให้ชาวไทยโล้ใช้ใส่ของใช้ เวลาไปทำไร่ ทำนา ทำสวน
  - ๖) ผ้าประดับตกแต่งบ้านที่ทำจากผ้าเก็บ
  - ๗) กล่องกระดาษทิชชู โดยการนำผ้าขาวม้าและผ้ามัดหมี่มาตัดเย็บเป็นกล่องกระดาษทิชชู
  - ๘) ชุดผ้าฝ้ายย้อมครามของเด็กประดับตกแต่งด้วยฝ้ายกดอก โดยการนำฝ้ายกดอกมาใช้แทนผ้าลูกไม้ เพื่อให้เกิดความน่ารัก สดใสตามวัยของเด็ก เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับเครื่องแต่งกาย

ข้อเสนอแนะการวิจัย

๑. การอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโล้ จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วน แม้ว่าจะปรับเปลี่ยนผู้บริหารของหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน พร้อมกับการปลูกจิตสำนึกให้กับเยาวชนในชุมชน จึงจะเกิดความยั่งยืนกับชุมชนไทยโล้ ตำบลโพนจาน
๒. การควบคุมคุณภาพผ้าทอไทยโล้ และการรักษาเอกลักษณ์ของลายผ้าทอ ตลอดจนการควบคุมการตั้งราคาาร่วมกัน เพื่อไม่ให้ราคาสูงเกินไป หรือการตัดราคากันเอง ซึ่งจะทำให้เกิดความสมดุลระหว่างคุณภาพของผ้าทอกับราคาที่เหมาะสม
๓. การตลาดควรเน้นการตลาดเพื่อสังคม โดยการผลิตเพื่อใช้ในชุมชนก่อน หากเหลือจากการจำหน่ายภายในชุมชน จึงจะนำออกจำหน่ายภายนอกชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดความยั่งยืนแก่ชุมชนไทยโล้ และเป็นไปตามแนวปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง”

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ผ้าทอไทยไล่
๒. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการปลูกฝ้ายอินทรีย์แบบภูมิปัญญาไทยไล่
๓. แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาผ้าทอไทยไล่สู่ภูมิปัญญาสากล

บรรณานุกรม

- กมล สุดประเสริฐ. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research). เอกสารอัดสำเนา (ม.ป.ป.)
- กาญจนา เกียรติมนตรี. ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ : รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ : ปรินญาศิลปศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต (อาชีวศึกษา) สาขาอาชีวศึกษา ภาควิชาอาชีวศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖.
- กุลวิตรา ภัคคานนท์. นานาทศนะเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารการศึกษาแห่งชาติ ปีที่ ๒๔ (สิงหาคม – กันยายน ๒๕๓๑)
- งามพิศ สัตย์สงวน. หลักมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- ชัยนต์ วรรณระภูติ. ทิศทางการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้: แนวทางการวิจัยด้านเครือข่ายการเรียนรู้. (อัดสำเนา). เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชลทิตย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลตระกูล. ภูมิปัญญาชาวบ้าน เทคโนโลยีพื้นฐานและแหล่งวิทยาการชุมชน, ในการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน หน่วยที่ ๑-๘. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ม.ป.ป.
-
- . เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.
- ชัยณรงค์ พุกษากร. เครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้ผลิตงานหัตถกรรมในชุมชนชนบทภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.
- ถนอม ต๊ะหล้า. การถ่ายทอดค่านิยมและทักษะในอาชีพของชุมชนชนบทภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาจากระบบ บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ถวิล ชาราโกชน์. จิตวิทยาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ๑. นครราชสีมา : บริษัท ไชคเจริญมาร์เก็ตติ้ง จำกัด, ๒๕๔๘.
- ทิพย์สุดา นัยทรัพย์. การศึกษาประเพณีคำขวัญของจังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๔๒.
- ธวัช ปุณโณทก. ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานทัศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง, ในเสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ), ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, ๒๕๔.๑.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.
- บรรชน กล้าหาญ. การเปลี่ยนแปลงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตของหัตถกรรมพื้นบ้าน. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘.
- บุญเทียน ทองประสาน. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา. (เอกสารอัดสำเนา) กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๑.
- ประเวศ วะสี. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- _____ . การศึกษาชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น, ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔.
- ประเวศ วะสี. วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.
- มนตรี กรรพุมมาลย์. แนวคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม. มปป.
- ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่ : นนทบุรีการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- ยุพินศรี สหทอง. งานทอ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.
- รัตนะ อุทัยผล. หัตถกรรมประจำถิ่น. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๔.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท, ๒๕๒๕
- วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักงานมาตรฐานการศึกษา, ๒๕๕๐. <http://www.thaiwisdom.org/p_culture/api/api_1.htm> (10 ตุลาคม 2549).
- วิจารณ์ พาณิช. การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : ดาดดา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๘.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔.
- สมศักดิ์ วชิรพันธุ์. การถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีการทำกระดาษสา บ้านท่าคือ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน พิมพ์ครั้งที่ ๒ ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖.

สามารถ จันทรสุรย์. **ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไร** การสัมมนาทางวิชาการเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำคुरुสภา, ม.ป.ป.

เสรี พงศ์พิศ. **คืนสู่รากเหง้า : ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, ๒๕๒๙.

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. **การศึกษาและการพัฒนาชุมชน**. เชียงใหม่ : ม.ป.ท., ๒๕๓๕.

อ้อมใจ กันทาใจ. **ขบวนการถ่ายทอดศิลปะและเทคโนโลยีในการทอผ้า : กรณีศึกษาการทอผ้าในเขตท้องที่อำเภอจอมทอง**. รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อังกุล สมคะเนย์. **สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา**. สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาบริหารการศึกษา สาขาเทคนิคการศึกษาและการพัฒนาหลักสูตรคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙

เอกวิทย์ ณ ถลางและคณะ. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๖.

อัจฉราพร ไสลสุด. **ความรู้เรื่องผ้า**. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา, ๒๕๓๙.

Rogers, E. M. & Rogers, R. A. **Communication in Organizations**. New York : The Free Press, ๑๙๗๖.

Tylor, E.B. **Primitive Culture**. New York, ๑๘๗๑.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัย

รายชื่อผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยในกิจกรรมต่าง ๆ
โครงการการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าชุมชนไทยโส้
อำเภอโพธิ์สวรรค์ จังหวัดนครพนม

.....

๑. นางยอด	เหล่าหลวง	อายุ ๖๐ ปี	บ้านเลขที่ ๑๒๓ หมู่ ๑๐
๒. นางหนูเรียน	ชาวไชยวี	อายุ ๓๕ ปี	บ้านเลขที่ ๗๘ หมู่ ๑๐
๓. นางบุญเทียม	ชาวไชยวี	อายุ ๓๗ ปี	บ้านเลขที่ ๒๕๖ หมู่ ๑๐
๔. นางสาวจรรยา	ข้ามประเทศ	อายุ ๔๕ ปี	บ้านเลขที่ ๙๒ หมู่ ๑๐
๕. นางอารีรัตน์	ข้ามประเทศ	อายุ ๔๖ ปี	บ้านเลขที่ ๑๒๕ หมู่ ๑๐
๖. นางสง่า	ชาวฉกรร	อายุ ๔๐ ปี	บ้านเลขที่ ๒๓๔ หมู่ ๑๐
๗. นางแจ้	กุจนา	อายุ ๕๖ ปี	บ้านเลขที่ ๑๖๖ หมู่ ๑๐
๘. นางสมศรี	ราชมณี	อายุ ๔๕ ปี	บ้านเลขที่ ๑๗๘ หมู่ ๑๐
๙. นางกุน	โพธิยะ	อายุ ๔๖ ปี	บ้านเลขที่ ๒๒๖ หมู่ ๑๐
๑๐. นางจันทร์จิราพร	พลบูรณ์	อายุ ๔๐ ปี	บ้านเลขที่ ๑๔ หมู่ ๑๐
๑๑. นางบุญฮัก	โบลย์	อายุ ๔๖ ปี	บ้านเลขที่ ๒๑๐ หมู่ ๑๐
๑๒. นางกิม	ทุมลี	อายุ ๕๗ ปี	บ้านเลขที่ ๑๒๔ หมู่ ๑๐
๑๓. นางชวนพิศ	สุธรรม	อายุ ๔๔ ปี	บ้านเลขที่ ๘๘ หมู่ ๑๐
๑๔. นางบุญเรือง	ข้ามประเทศ	อายุ ๔๘ ปี	บ้านเลขที่ ๑๘๐ หมู่ ๑๐
๑๕. นางนารี	จระวัง	อายุ ๔๗ ปี	บ้านเลขที่ ๙๒/๑ หมู่ ๑๐
๑๖. นางพรทิพย์	ชาวไชยวี	อายุ ๒๙ ปี	บ้านเลขที่ ๑๙๕ หมู่ ๑๐
๑๗. นางขวัญใจ	ไทยราชา	อายุ ๕๕ ปี	บ้านเลขที่ ๑๒๒ หมู่ ๑๐
๑๘. นางรัศมี	ราชมณี	อายุ ๓๘ ปี	บ้านเลขที่ ๑๐๘ หมู่ ๑๐
๑๙. นางสาววรัญญา	ข้ามประเทศ	อายุ ๔๑ ปี	บ้านเลขที่ ๑๐๕ หมู่ ๑๐
๒๐. นางคำสี	ธนพจน์	อายุ ๕๗ ปี	บ้านเลขที่ ๑๙๑ หมู่ ๑๐
๒๑. นางพรหม	ข้ามประเทศ	อายุ ๙๒ ปี	บ้านเลขที่ ๙๐ หมู่ ๑๐
๒๒. นางสุบิน	อ้อมนคา	อายุ ๖๖ ปี	บ้านเลขที่ ๘๘ หมู่ ๑๐
๒๓. นางยก	เหล่าหลวง	อายุ ๓๘ ปี	บ้านเลขที่ ๑๕๗ หมู่ ๑๐
๒๔. นายคำตา	ราชมณี	อายุ ๕๙ ปี	บ้านเลขที่ ๑๘๘ หมู่ ๒
๒๕. นางเพิ่มพูล	ราชมณี	อายุ ๕๗ ปี	บ้านเลขที่ ๑๘๘ หมู่ ๒
๒๖. นางจำรอง	โพธิเสน	อายุ ๔๐ ปี	บ้านเลขที่ ๒๑๓ หมู่ ๒

๒๗. นางพุกทรา	ข้ามประเทศ	อายุ ๔๔ ปี	บ้านเลขที่ ๓๓ หมู่ ๒
๒๘. นางนาถ	กุจนา	อายุ ๔๕ ปี	บ้านเลขที่ ๑๘๖ หมู่ ๒
๒๙. นางอินทอง	กุจนา	อายุ ๔๖ ปี	บ้านเลขที่ ๑๖๘ หมู่ ๒
๓๐. นางดีมี	กุจนา	อายุ ๓๒ ปี	บ้านเลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๒
๓๑. นางวณิดา	ราชมณี	อายุ ๓๒ ปี	บ้านเลขที่ ๒๘๗ หมู่ ๒
๓๒. นางสมหมาย	แสนมอม	อายุ ๔๔ ปี	บ้านเลขที่ ๒๒๗ หมู่ ๒
๓๓. นางสมดี	แสนมอม	อายุ ๗๘ ปี	บ้านเลขที่ ๒๘ หมู่ ๒
๓๔. นางสาวชม	ข้ามประเทศ	อายุ ๗๘ ปี	บ้านเลขที่ ๒๖๖ หมู่ ๒
๓๕. นางสอ	กุจนา	อายุ ๗๔ ปี	บ้านเลขที่ ๔๒ หมู่ ๒
๓๖. นางอณรงค์	กุจนา	อายุ ๕๔ ปี	บ้านเลขที่ ๑๖๐ หมู่ ๒
๓๗. นางภักดี	สิมทิพลา	อายุ ๓๕ ปี	บ้านเลขที่ ๒๖๓ หมู่ ๒
๓๘. นางกลมศรี	เหล่าพัฒนา		บ้านเลขที่ ๒๙๖ หมู่ ๒
๓๙. นางใบ	ข้ามประเทศ		บ้านเลขที่ ๒๙๑ หมู่ ๒
๔๐. นางเหลือ	แสนมอม		บ้านเลขที่ ๒๙๕ หมู่ ๒
๔๑. นางกลม	ข้ามของมา		บ้านเลขที่ ๒๖๖ หมู่ ๒
๔๒. นางพัชนี	โพதியะ		บ้านเลขที่ ๑๘๘ หมู่ ๒
๔๓. นางเพ็ญศรี	เหล่าพัฒนา		บ้านเลขที่ ๒๕๙ หมู่ ๒
๔๔. นางจำปา	เหล่าพัฒนา		บ้านเลขที่ ๑๓๙ หมู่ ๒
๔๕. นางรจนา	กุลยะ		บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ ๒
๔๖. นางแตน	พรมถั่วถ้ำ		บ้านเลขที่ ๒๓๓ หมู่ ๒
๔๗. นางพรสิน	แสนมอม		บ้านเลขที่ ๒๖๑ หมู่ ๒

ภาคผนวก ข
เครื่องมือในการวิจัย

การสัมภาษณ์ : แบบมาตรฐานสัมภาษณ์ปลายเปิด (Standardized Open-Ended Interview)

โจทย์วิจัย การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยใต้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครพนม ทำอย่างไร

ความมุ่งหมาย เพื่อสืบทอดและพัฒนาคุณค่าผลิตภัณฑ์ผ้าทอชาวไทยใต้เป็นสินค้าวัฒนธรรมให้กับชุมชนไทยใต้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชนไทยใต้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครพนม
2. เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้
3. เพื่อศึกษาแนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับ

ชุมชน

คำถามวิจัย

1. บริบทชุมชนไทยใต้ อำเภอโพธารมย์ จังหวัดนครพนม มีลักษณะเป็นอย่างไร
2. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้ มีรูปแบบเป็นอย่างไร
3. แนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยใต้มาพัฒนาผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน ควรมีรูปแบบอย่างไร

TOPIC	MAIN QUESTION	FOLLOW UP QUESTION	PROBE QUESTION	แหล่งข้อมูล
๑. ความเป็นมาของชาวไทย ไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัด นครพนม	๑. ชาวไทยไล่ ตำบลโพน จาน จังหวัดนครพนมมี ความเป็นมาจากอดีตถึง ปัจจุบันเป็นอย่างไร	๑. เอกลักษณะของความ เป็น "ไล่" เป็นอย่างไร	- ปัจจุบันเอกลักษณ์ของ "ไล่" เป็นอย่างไร - เอกลักษณะของผ้าทอไทย ไล่ สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาว ไทยได้อย่างไร	๑. เอกสาร ๒. ผู้นำชุมชน ๓. สมาชิกชุมชนไทยไล่
๒. ประวัติความเป็นมาภูมิ ปัญญาผ้าทอไทยไล่ ตำบล โพนจาน จังหวัดนครพนม	๒. ภูมิปัญญาผ้าทอชาว ไทยไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนมมีความ เป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบันอย่างไร	๑. ความเป็นมาของภูมิ ปัญญาผ้าทอไทยไล่ ตำบล โพนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร	- ผ้าทอชาวไทยไล่แบบ ต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีความหมายอย่างไรและใช้ ในโอกาสใด - ลายผ้าทอไทยไล่แบบต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มี ความหมายอย่างไร	๑. เอกสาร ๒. สตรีผู้ทอผ้าชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน ๓. คุฏุมภีปัญญาด้านการทอ ผ้าชาวไทยไล่ ตำบล โพนจาน ๔. สมาชิกชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน
		๒. สภาพปัจจุบันของการใช้ หัตถกรรมผ้าทอไทยไล่เป็น อย่างไร	การให้ความสำคัญและ ความหมายของหัตถกรรม ผ้าทอไทยไล่ในปัจจุบันเป็น อย่างไร	

TOPIC	MAIN QUESTION	FOLLOW UP QUESTION	PROBE QUESTION	แหล่งข้อมูล
<p>๓. ภูมิปัญญาการทอผ้าไทย ไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม</p>	<p>๑. ภูมิปัญญาการทอผ้าไทยไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม มีความเป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างไร</p>	<p>๑. ความเป็นมาของภูมิปัญญาการทอผ้าไทยไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร</p> <p>๒. การทอผ้าของชาวไทยไล่ในปัจจุบันเป็นอย่างไร</p>	<p>๑. วิธีการและขั้นตอนในการออกแบบลายและทอผ้าไทยไล่เป็นอย่างไร</p> <p>๒. มีเทคนิคใดในการทอผ้าไทยไล่อย่างไร</p> <p>๓. มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาระบบการทอผ้าไทยไล่อย่างไร</p>	<p>๑. เอกสาร</p> <p>๒. สตรีผู้ทอผ้าชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน</p> <p>๓. ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน</p>
<p>๔. การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม</p>	<p>ชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม มีการถ่ายทอดการทอผ้าภูมิปัญญาการทอผ้าไทยไล่เป็นอย่างไร</p>	<p>๑. กระบวนการและรูปแบบถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร</p> <p>๒. ชาวไทยไล่มีกระบวนการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าไทยไล่ได้อย่างไร</p>	<p>๑. ใครเป็นผู้รับการถ่ายทอดเพราะอะไร</p> <p>๒. ใครเป็นผู้ถ่ายทอด</p> <p>๓. คุณสมบัติของผู้รับการถ่ายทอดเป็นอย่างไร</p> <p>๔. จะถ่ายทอดเคล็ดลับให้กับใคร และทำอย่างไร</p> <p>๕. รูปแบบและกระบวนการถ่ายทอด เป็นอย่างไร</p> <p>๖. ชาวไทยไล่มีกระบวนการสร้างจิตสำนึกอย่างไร</p>	<p>๑. สตรีผู้ทอผ้าชุมชนไทยไล่ ตำบลโพนจาน</p> <p>๒. ผู้ถ่ายทอด</p> <p>๓. ผู้รับการถ่ายทอด</p> <p>๔. ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าชาวไทยไล่ ตำบลโพนจาน</p>

TOPIC	MAIN QUESTION	FOLLOW UP QUESTION	PROBE QUESTION	แหล่งข้อมูล
๕. การจัดการความรู้	๑. การจัดการความรู้เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยใส่ ตำบลโปนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร	๑. วิธีการจัดการความรู้เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวไทยใส่ ตำบลโปนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร ๒. วิธีการจัดการความรู้เพื่อเพิ่มมูลค่าหัตถกรรมผ้าทอเป็นสินค้าวัฒนธรรมให้กับชุมชนไทยใส่ ตำบลโปนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร	๑. ผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร และควรพัฒนาต่อไปอย่างไร	๑. สตรีผู้ทอผ้าชุมชนไทยใส่ ตำบลโปนจาน ๒. ครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าชาวไทยใส่ ตำบลโปนจาน
		๒. วิธีการจัดการความรู้เพื่อเพิ่มมูลค่าหัตถกรรมผ้าทอเป็นสินค้าวัฒนธรรมให้กับชุมชนไทยใส่ ตำบลโปนจาน จังหวัดนครพนม เป็นอย่างไร	๑. ผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร ๒. แนวทางการพัฒนาการจัดการความรู้เพื่อเพิ่มมูลค่าเป็นอย่างไร ๓. หัตถกรรมผ้าทอ เพื่อยกระดับและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าวัฒนธรรมไทยใส่ เป็นอย่างไร	๓. สมาชิกชุมชนไทยใส่ ตำบลโปนจาน

Topic Guide

ครูภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยໄສ และสตรีผู้ทอผ้าพื้นเมืองชาวไทยໄສ

Topic	Topic Guide
ประวัติความเป็นมา	๑. ผ้าทอชาวไทยໄສจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นอย่างไร ๒. หัตถกรรมผ้าทอชาวไทยໄສ เป็นอะไรบ้าง และมีความสำคัญอย่างไรต่อชาวไทยໄສ ๓. ลายผ้าไทยໄສ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีลายอะไรบ้าง และมีความหมายอย่างไร
การผลิต	๑. กระบวนการผลิต ๑.๑ วัตถุประสงค์ วัสดุอุปกรณ์มีอะไรบ้าง ได้มาจากไหน อย่างไร ๑.๒ วิธีการทอผ้าไทยໄສมีขั้นตอนอย่างไร ๑.๓ มีเทคนิค เคล็ดลับในการผลิตอย่างไร ๑.๔ มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนากระบวนการผลิตอย่างไร ๑.๕ มีผลผลิตดีขึ้นหรือไม่ อย่างไร / ต้องใช้ทักษะ ความชำนาญอย่างไร ๒. รูปแบบผลิตภัณฑ์ ๒.๑ เดิมมีรูปแบบอย่างไร ๒.๒ ปัจจุบันมีรูปแบบอย่างไร ๒.๓ ปัจจัยใดที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ (นโยบายรัฐบาล, เศรษฐกิจ, ความนิยม, วัตถุประสงค์ ฯลฯ) ๒.๔ มีการพัฒนารูปแบบไปใช้อย่างไร
การถ่ายทอด	๑. ใครเป็นผู้รับการถ่ายทอด ทำไมจึงถ่ายทอดและถ่ายทอดอย่างไร ๒. ใครเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า ๓. คุณสมบัติของผู้รับการถ่ายทอดเป็นอย่างไร ๔. มีปัญหาอุปสรรคในการถ่ายทอดหรือไม่ อย่างไร ๕. วิธีการถ่ายทอดเคล็ดลับให้กับใคร เป็นอย่างไร ๖. มีแนวทางในการพัฒนาการถ่ายทอดอย่างไร
การจัดการความรู้	๑. มีการจัดบันทึกความรู้ / สื่อ เกี่ยวกับการทอผ้าไทยໄສหรือไม่ อย่างไร ๒. มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าไทยໄສอย่างไรบ้าง ๓. มีการรวมกลุ่มหรือไม่ ในลักษณะใด มีกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างไร (เทคนิค วิธีการทำ วัตถุประสงค์ ฯลฯ)

ผู้นำชุมชน / ผู้สูงอายุ

Topic	Topic Guide
ประวัติความเป็นมา	๑. ในชุมชนไทยใต้ ตำบลโพนจาน มีผู้ทอผ้าพื้นเมืองไทยใต้มาก น้อยแค่ไหน อย่างไร ๒. ใครเป็นคนเริ่มต้น มีการสืบทอดมาอย่างไร เพราะอะไร ๓. มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างไร ๔. หัตถกรรมนี้มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชนอย่างไร

ภาคผนวก ค

รูปภาพกิจกรรมในกระบวนการวิจัย
การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้า
ชุมชนไทยไส้ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม

กิจกรรมที่ ๑ การสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญาการทอผ้าไทยไส้ ตำบลโพหนอง

กิจกรรมที่ ๒ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาผ้าทอไทยใต้ ตำบลโพนจาน

กิจกรรมที่ ๓ การยกย่องครูภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ ตำบลโพนจาน

กิจกรรมที่ ๔ กิจกรรมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าทอไทยใต้ ตำบลโพนจาน

กิจกรรมที่ ๕ กิจกรรมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไทยใต้ ตำบลโพนจาน

